

84(59)6

X-71

16+

ЎТКИР
ҲОШИМОВ

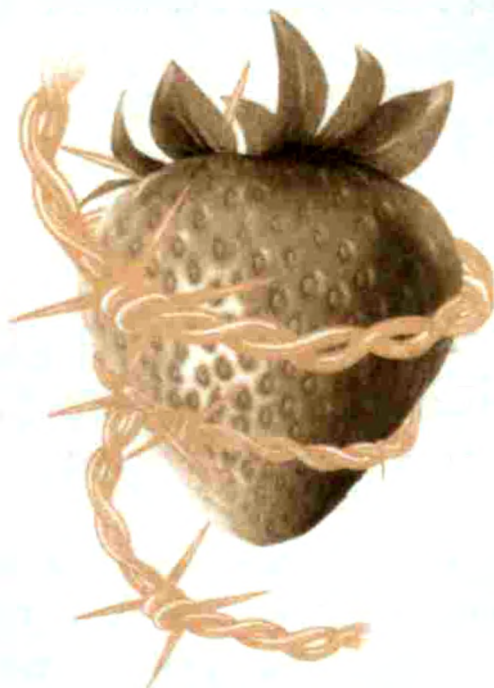
УРУШНИНГ
СҮНГГИ ҚУРБОНИ

• Ҳ И К О Я Л А Р •

Ўткир Ҳошимов

УРУШНИНГ СЎНГГИ ҚУРБОНИ

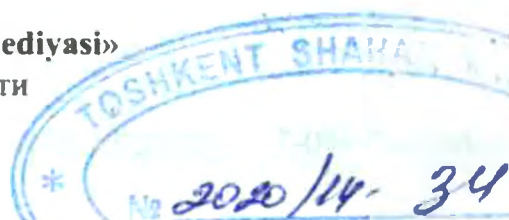
• Ҳикоялар •

«O'zbekiston milliy ensiklopediyasi»

Давлат илмий нашриёти

Тошкент – 2018

УЎК: 821.512.133-32

КБК 84(5Ў)6

Х 71

Х 71 Ҳошимов, Ўткир

Урушнинг сўнгги қурбони. [Матн]: ҳикоялар / Ў. Ҳошимов. – Т.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Давлат илмий нашриёти, 2018. – 112 б.

ISBN 978-9943-07-690-7

Мазкур тўпламдан Ўткир Ҳошимовнинг турли йилларда ёзилган энг сара ҳикоялари ўрин олган. Ҳикояларда турфа тақдирлару воқеалар адибнинг ўзига хос услубида жило топган. Уларни ўқиркансиз, гўё орамиздаги одамлар бор самимияти билан саҳифаларга кўчгандек тасаввур уйғотади, бефарқ қолдирмайди.

Энг муҳими, бу асарлар ҳали ҳамон ўз ўқувчисини йўқотгани йўқ. Шундай экан, Сиз ҳам адиб каламининг мўъжизакор кучига асир бўлиб қолишингизга ишонамиз ва марокли мутолаа ҳамроҳингиз бўлсин, деймиз.

УЎК: 821.512.133-32

КБК 84(5Ў)6

ISBN 978-9943-07-690-7

© Ўткир Ҳошимов, 2018.

© «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi»

Давлат илмий нашриёти, 2018.

ОДАМ ОВОЗИ

Мастура хола ярим уйғониб, ёнини пайпаслади. Асқаржонни тополмай, бирпас гаранг бўлиб ётди-да, кўзини очди. Кун ёйилиб кетибди. Уй ичи жимжит. У ўрнидан туриб ўтирди. Гулдор ёстикнинг тагини тимирскилаб, илиққина нос шишасини топди. Тиззасини кучоқлаб ўтирганича эшик томонга караб кўйди. Секин хўрсинди. Данагидан мағзи ширин дегандек, неварасига ўрганиб қолган экан. Асқаржон доим уни «ачом қилиб» ётар, мана шунақа хаёл суриб ўтирганида, эшикни тарақлатиб очиб кириб қолар, уй бозор бўлиб кетарди. Мана, уч ҳафтаки, Асқаржон йўк. Отаси «дом»га кўчиб кетган. Йўлдошали ҳам, келини ҳам юринг деб, аввало кисташди, Мастура холанинг ўзи кўнмади. Икки хонали секция экан. Эр-хотин ёш... Бунинг устига чолининг чироғини ўчириб, ҳайхотдай ҳовлини ташлаб қаёққа борарди.

Мастура хола яна неварасини ўйлади. Асқаржонни боғчага беришган экан. Ичкиб қолмасин-да ишқилиб...

У секин айвонга чиқди. Куз ҳам келибди. Айвон зинасидан этакдаги хужрага, ундан бурчакдаги ошхонагача чўзилган силлик йўлкага олма хазонлари тўкилибди. Гулзордаги райхонлар шалпайиб қолибди.

Мастура хола инқиллаб зинадан тушди. Ошхонага кириб, самоварга ўт ташлади. Тандир олдида ётган чўлтоқ супургини олиб, чап кўлини тиззасига тираганича энкайиб йўлкани супурди.

Ёлғиз ўзи чой ичгиси келмади. Пастак ғиштин девордаги туйнукдан кўшни ҳовлига мўралади. Ўртадаги сўрида кўрпачага мук тушганча, яланғоч товонларини бир-бирига уриштириб китоб ўқиб ётган кизни кўриб, овоз берди:

- Лола, ойингни чақир.
- Ойим ишга кетганлар.
- Ҳа-я, бугун сешанба-я!..

Холпошша интернатда ишлайди. Кунора боради.

Мастура хола бирпас иккиланиб турди-да, яна киздан сўради.

– Ўзинг чой ичдингми?

– Ичдим, – деди киз китобдан бош кўтармай.

Мастура хола нари кетди. Наридан-бери икки пиёла чой ичиб, кўчага чикди. Дарвоза ёнидаги ёғоч харракка ўтирди. Кўча бошида кўйлакчан ўйнаб юрган кора-кура болалар уни кўриб қолишди-ю, кий-чув кўтариб, олдига келишди.

– Ая, Аскар қачон келади? – деди болалардан тикроғи харракка, Мастура холанинг ёнига ўтириб.

Қизик, ёши олтмишдан ошибди-ю, болалар уни буви эмас, ая деб чакиришади.

Мастура хола бармоқларини букиб, ҳисоблай бошлади. Бугун сешанба бўлса, чоршанба, пайшанба... ҳали тўрт кун бор экан.

– Эртага, – деди у болага қараб. Кейин илдам ўрнидан турди. – Кетмай туринглар.

У уйга кирди-да, вазадаги попуқ канддан кафтида олиб чикди. Болалар конфетни олиб, кий-чув кўтарганча диконглаб кетиб қолишди.

Мастура хола бошини бир ёнга ташлаганча ўтираверди. Дераза олдига қатор экилган олчалардан шовиллаб хазон тўкилди. Устига ўргимчак тўри ёпишган бир дона қизғиш япрок шундок унинг тиззасига тушди. У хазонга узок қараб қолди. Кейин шипиллаган қадам товушларини эшитиб, бошини кўтарди.

– Вой, Замира! – деди негадир қувониб. Елкасига сумка осиб, кора атлас кўйлак кийиб олган Замира салом бериб, кўришиш учун кифтини тутди. Замира нариги маҳалладаги Қажом сартарошнинг кизи. Уч ойми-тўрт ойми бўлди, битта боласи билан эридан чикиб келган. Почтачилик қилади.

– Йўлдош акамнинг журналин олиб келдим. – Замира сумкасини харракка қўйиб, ундан кўк муковали юпка журнал чиқарди.

Мастура хола журнални олиб, муковасидаги катта-катта ёзувларга тикилди.

– Йўлдош аканг йўқ, – деди у журнални харракга ташлаб. – Дўмга кетди.

– Вой, кўчиб кетишдимми? – Замира хайрон, Мастура холанинг кўзига тикилди. – Сиз қолдингизми?

– Ман дўмда нима қиламан?! Бир кун туриб қон бўлиб кетдим. Келинойинг ишда. Неварам боғчада. – Мастура хола билинтирмай хўрсиниб қўйди. – Ў-ўтирибман, – деди чўзиб. – Худога шукур, Йўлдошали ҳамма нарсани ғамлаб берган.

Замира сумкани олиб, елкасига илди. Авваллари у хат-пат олиб келса, эшикдан ташлаб кетаверарди. Ҳозир Мастура хола Замира билан гаплашгиси келди.

– Қизинг катта бўлиб қолдимми? – деди у Замиранинг сумкасига қараб қўйиб.

– Юрибди, – деди Замира секингина.

– Эрингдан хабар йўқми?

Замиранинг ранги ўчди.

– Унақа эрдан қаро ер яхши... Битта боламни ойдинда оёғим билан боқаман.

– Уйга кир, чой дамлаб қўйдим, – деди Мастура хола ялингудек бўлиб.

– Раҳмат, хола, – Замира сумкасига имо қилди, – ҳали анча хатим бор. – У бошини бир ёнга ташлаганча тез-тез юриб кетди.

Аксига олиб, маҳаллада кампир кам. Тошбуви раҳматлик кўкламда казо қилди. Жаннати хотин эди шўрлик. Тўхтамиш Самарқандга, кизиникига кетган. Отинникига борсамикан?.. Йўғ-е, иғво қилиб, одамнинг юрагини бузади. Фалончининг кизи мундок, пис-тончининг ўғли ундок. Савил! Олдин ўзингни бил! Ажаб бўлди. Қизи бир кечада қочиб кетди. Уч ойдан кейин кўчқордай ўғил туғиб келди. Ўл-а, бешик тўйи қилиб бердинг-ку...

Мастура хола у-бу билан ўзини овутмоқчи бўлди-ю, кўнглига сиғмади.

Кеч кирди. Мастура хола Йўлдошали келса керак, деганди. Йўк, дараги бўлмади. Авваллари кунора келиб турарди. Кейин камқатноврок бўлиб қолди. Майли, ўғилдир-қиздир, ўзидан тинсин.

Тавба, кексайганингдан кейин одамга унча-мунча нарса ёкмай қоларкан. У Холпошникига чиқиб телевизор кўрмоқчи бўлди-ю, кўнглига сиғмади. Уйга кириб чўзила қолди. Гулдор шифтга тикилганча узок ётди. Бултурлари дуруст эди. Шу кўкламдан буён кўп чарчайдиган бўлиб қолди. Оёқлари қақшаб-қақшаб оғрийди. Холпош ҳам телевизорни ўчирди, шекилли, сукунат чўкди. Уй ичидаги зулмат яна ҳам қуюқлашиб кетгандек бўлди.

Нимагадир Мастура холанинг юрагини кўрқинчга ўхшаган бир нарса ғижимлай бошлади. Қачондир, қаердадир қулоғига чалинган гап хаёлига келди. «Ўғлинг еб, ўрга кетар, кизинг еб, қирга кетар, ўз чолингдан қўймасин!»

Кўнгил курсин... Бўлмаса шу топда чолини эслайдими! Раҳматлик, унинг ўз кўлида жон берган эди. Унда Йўлдошали Масковда – ўқишда эди... «Тўрттасини ерга қўйиб, топганимиз ҳам, тутганимиз ҳам шу, – деган эди у ўлар чоғида, – мингдан-минг розиман. Чироғимни ўчирмаса бўлди».

Ўғил-қизнинг ҳоли шу экан-да. Чилласи чиқар-чикмас қошини қара, кўзини қара деб бир қувонаркансан. Тили чиқиб, оyi деса бир суюнаркансан. Ўзинг емай-едириб, киймай-кийдириб, катта қилиб, энди оғзим ошга етди деганингда, қиз эрим деркан, ўғил хотиним деркан, ўзи билан ўзи овора бўларкан, кетаркан. Бўлмаса, домда нима қилади. Шундок данғиллама уyi бўлса, ҳовлиси бўлса. Шунча йил кутиб, навбатим келганида олмайманми, дейди. Бошқага бер. Уyi йўқларга бер. Келин ҳам ўзига еткунча... Қишда у ёқда, ёзда бу ёқда тураверамиз, эмиш. Тағин, сизам юрасиз, дегани ортиқча. «Иккита хона экан. Бир амаллаб жойлашармиз», дейди.

Майли, шунчалик хурмат қипти, барака топсин, ўзидан тинсин. Яйрасин-яшнасин... Ўзи бўлса, кўзи тирик экан, чолининг васиятини ерда қолдирмайди.

Мастура хола қачон ухлаганини билмади. Яна кун ёйилганда турди. Яна кечгача кутди. Йўлдошали бугун ҳам келмади. Мастура хола, айниқса, Аскаржонни соғинди.

Ҳа, бола-я! Ақалли ўғлингни етаклаб бирров келиб, бирров кетсанг, ҳақинг кетадими? У кечкурун Холпошшаникига чикди. Она-бола сўрида ош еб ўтиришган экан, дик этиб ўрнидан туришди. Холпош сўри панжарасидан энгашиб, Мастура хола би-

лан айланиб-ўргилиб кўришди. Боёкиш, яхши хотин. Эри – шопир. Бошка шаҳарларга юк ташийди. Ҳафталаб йўк бўлиб кетади. Ўтирибди, уйини уй, жойини жой қилиб... У Мастура холани кўлидан судрагудек сўрига чикарди.

– Неварангизни соғингандирсиз? – деди чой узатиб.

– Ҳа, – деди Мастура хола. Кейин иккиланиб турди-да, кўшиб кўйди. – Ҳали Йўлдошали келиб кетди.

Алламаҳалгача у ёк-бу ёкдан гаплашиб ўтиришди.

– Лола чиқа қолсин олдингизга, – деди Холпош Мастура хола зинадан тушаётганда.

– Йўғ-е, ўзингиз ёлғизсиз...

Мастура хола айвон чироғини ёкди. Полда кадам товушлари ўзига эриш туюлиб, гурсиллаб кетгандай бўлди. Кўнгли ғаш тортиб, уйга кирди. Ўзини овутиш учун иш тикмокчи бўлди. Қаёқда! Сўкир бўлиб қолган бу кўз ўлгур! Бир вақтлар қандок эди! Осмондаги кушни бежарди.

У чирокни ўчириб, ўрнига кирди. Оғир кўрпа уни бўғиб кўйгандек юк бўлди. Хонага зим-зиё сукунат чўкди. Шундай сукунат чўкдики, ўзининг юрак уришини ўзи аник эшита бошлади. Бора-бора қулоклари шанғиллаб кетди. Зилдай жимжитлик унинг вужудини шафқатсиз қўллари билан ғижимлаб, тўшакка михлаб ташлади. Ҳозир салгина ҳаракат қилса, жони чиқиб кетадигандек котиб қолди.

– Ёлғизлик Худойимга муносиб! – деди у секингина, аммо овози шундай жаранглаб эшитилдики, ўз товушидан ўзи чўчиб кетди...

Одамнинг тушига нималар кирмайди. Қаранг, чолини кўрибди. Кўргандаям аник-таник кўрди. Зир югуриб юрганмиш. «Хаскаш кани, Мастир? Арик ифлос бўлиб кетибди-ку! Нега ҳеч ким қарамайди? Бир кун бўлмасам, холинг шу-да!» дермиш қойиб.

Мастура хола чўчиб уйғонди. Тонг отиб қолибди. У тиззасини кучоклаб ўтирганча нос чекди... Арвоҳи чиркиллаб юрибди-да... Балки ёнига чақираётгандир. Нима қипти? Вақт-соати етганидан кейин бандаси омонатини топширади-да. Нима, дунёга устун бўлармиди?

У ховлига тушди. Йўлкани айланиб ўтиб, ошхонага кирди. Хомсувок қилинган девордаги михда илиғлик хаскашнинг силлиқ бандини силаб кўйди. Бир вақтлар чоли шу хаскашни тутарди. Тавба, унинг асбобларининг биттасини ҳам бежо қилмай асрайди-ку, нега бунақа қойиб юрибди?

Чойдан кейин у тагин дарвоза ёнидаги харракка чиқиб ўтирди. Бояги туши кўзидан нари кетмай тураверди. Юрагини ваҳима босди. Нима қиларини билмай, одамларни томоша қила бошлади. Бу дунёнинг ишлари битмас экан. Биров у ёкка ўтади, биров бу ёкка, ҳамма қаёққадир шошади.

Муюлишдан жомадон кўтарган икки йигит чиқиб келди. Биттаси қорачадан келган, баланд бўйли, чуқур дўппи кийиб олибди. Иккинчиси рангпаргина йигитча, бир кўлида жомадон, бир билагига костюмини илиб келяпти. Афтидан, мусофирга ўхшашади. Ўқувчи болалардир-да.

Йигитлар Мастура холанинг олдига келиб салом беришди. Мастура холанинг улар билан гаплашгиси келди.

– Бировни кидириб юрибсизларми? – деди у йигитларнинг кўлидаги жомадонларига қараб.

– Ўзимиз, буви... – деди қорача йигит жилмайиб.

Унинг жилмайишими, «ў»ни аллақандай мойлаброк гапиришими, Мастура холага ёқди.

– Қайси юртдансан, болам? – деди қорача йигитга қараб. Кейин ёнидан жой кўрсатди. – Ўтир.

Йигитлар жомадонларини оёқлари орасига олиб ўтиришди.

– Анжандан, – деди бояги йигит. Рангпар бола ҳам бошини силкитиб жилмайиб кўйди.

– Ўқийсизларми?

– Ўқиймиз, – деди яна ўша йигит. – Политехническийда.

– Бу ёқда қариндошларинг борми? – деди Мастура хола яна жомадонга қараб.

– Йўқ, – деди йигит бош чайқаб, – квартир кидириб юрибмиз, буви. Ётоқхона бор-у, квартир тинчроқ-да...

Мастура холанинг кўнглида ноаниқ, аммо майин илиқлик пайдо бўлди.

– Бу атрофда квартир қўядиган одам йўқми? – деди рангпар йигит ўртоғининг елкаси оша Мастура холага қараб.

Мастура хола йигитларга бошдан-оёқ қараб чиқди. «Жой ўлсин! Нима, ейилиб қолармиди? Шулар ҳам ўқийман деб онасининг бағридан чикиб келган-да...»

– Юринглар, – деди у ўрнидан туриб.

Йигитлар хайрон бўлиб бир-бирларига қараб кўйишди.

– Кўтарсанг-чи, юкингни, болам!

Учовлари олдинма-кетин айвонга чиқишди.

Мастура хола Йўлдошалининг хонасини очди.

– Кириглар.

Йигитлар шифтига «ховуз» қилиб гулдор фанер қоқилган, деразаларига шойи дарпардалар тутилган уйга киришга ботинолмагандек эшик олдида туриб қолишди.

– Бизга аши уям бўлавуради, – деди қорача йигит ҳовли этагидаги хужрани кўли билан кўрсатиб. Мастура хола индамасдан эшикдан нари кетди.

– Кириглар, кириттонлар, – деди илтимос оҳангида. Йигитлар бир-бирларига қараб-қараб ичкарига киришди-да, жомадонларни девор тагига қўйишди.

– Ҳақи қанақа бўлади, буви? – деди қорача йигит эшик тавақасидан ушлаб туриб.

– Ўқишларингга бораверинглар! – деди Мастура хола унга қарамай.

...Кечкурун бир қозон мошқичири қилди. Анжанликлар мош овқатни хуш кўрмайди, дейишарди. Майли, келишсин-чи...

У гулзор четидаги водопроводда лаган ювиб турган эди, йўлак томондан қадам товушлари эшитилди. Кейин янгроқ овоз кулоклари остида жаранглаб кетди.

– Ая!

Мастура хола лаганни ерга қўйиб, чўнқайганча кучоғини очди. Қип-кизил жемпер кийиб олган Аскаржон пилдираб келиб унинг кучоғига отилди. Мастура хола унинг у юзидан-бу юзидан ўпди. Нимагадир қорайиб қолгандек кўринди кўзига.

Майда-чуйдалар солинган тўрхалта кўтариб олган Йўлдошали жилмайиб келиб салом берди.

– Мана, йўқолиб кетганлар келди, ойи, – деди айбдор оҳангда.

«Ўзгариб кетибдими, кўзлари киртайиб қолибдими?»

Мастура хола сўрагиси келди-ю, ийманди, келини билан кучоклашиб кўришди. Бўйнига осилиб олган Аскаржонни кўтариб уйга олиб кирди.

Икковлари дастурхон ёзишаётган эди, айвондан Йўлдошалининг товуши келди.

– Бу кимники, ойи?

Мастура хола Аскаржонни тиззасига олди-да, ўтирган ерида жавоб килди.

– Квартир қўйдим.

Тахмондан кўрпача олаётган келиннинг қўллари ҳавода қотиб қолди. Мастура хола унинг ҳайратланиб тикилиб турган чиройли кўзларига қараб қўйди-да, Аскаржоннинг бошини силади.

– Квартир дейсизми? – деди келини кўрпача ёзаётиб.

– Ҳа, – Мастура хола унга қарамай Аскаржондан сўради. – Боғчага боряпсанми?

– Энди бормийман! – Аскаржон унинг пинжига кирди. Йўлдошали эшикдан ковоғини солиб кирди-да, костюмини ечиб, козиққа илди.

– Нима қиласиз бошингизни қотириб, ойи! Юринг десак, у ёққа бормадингиз! Нимангизга етказолмаяпсиз?

«Хаҳ, бола-я! Кўпайгур-а! Онанг пулни нима қилади? Нафақа пулидан ўлимлигиниям ғамлаб қўйибди».

– Мусофир болалар экан, – деди Мастура хола секин.

Овқат устида гап-сўз бўлмади. Чойдан кейин Йўлдошали туриб костюмини кийди. Аскаржон пайқаб қолди, шекилли, Мастура холанинг бўйнига осилиб олди.

– Ман кетмийман.

Онаси унинг қўлидан тортди.

– Боғча опанг хафа бўлади, ўғлим.

Аскаржон йиғлаб юборди.

– Аямминан ётаман, – деди оёғини типирлатиб.

– Вой, сенсиз битта ўзим кўркаман! – деди онаси уни кўтариб. – Опанг ёлғиз қолса майлими?

Йўлдошали уларнинг жанжалига бир оз қараб турди-да, нимагадир ийманиб, илтимос қилди.

– Сиз ҳам юра колинг, ойи!

Унинг гуноҳкор одамдай ялиниши Мастура холанинг юрагини эзди. Бола-да, бола! Шу топда нима килади уни судраб.

– Эртага бораман! – деди Мастура хола кўнгли ийиб. – Жон болам! Эртага ўзим бораман.

Мастура хола уларни кўча эшиккача кузатиб чиқиб, орқасига қайтди.

Анчагача қулоғи тагида Асқаржоннинг йиғиси эшитилиб турди.

Уй ичи яна жимжит бўлиб қолди. Анчадан кейин айвонда гурс-гурс кадам товушлари эшитилди.

Катта-катта қоғоз халта кўтарган йигитлар олдинма-кетин кириб келишди.

Қорача йигит каттакон ошқовокни тоқчага қўйди.

– Эртага бир сомса қилиб бермайсизми, буви! Тандир бор экан.

Уйингга бугдой тўлгур-ей! Бу йил ўзи ҳам ковок сомса емаган эди-я!..

Мастура хола хонтахтага бир лаган мошкичири келтириб қўйди.

– Ўзингиз емайсизми, буви, – деди қорача йигит қошиқни қўлига олиб.

– Ман едим, – деди Мастура хола. – Билмадим, мошовқат санларга ёқадими, йўқми...

– Ёқканда қандок!

У болаларнинг овқат ейишига қараб жимгина ўтирди.

– Ёлғиз ўзингиз турасизми? – деди рангпар йигит шошилмасдан қошиқ сола туриб.

– Нега? – деди Мастура хола жилмайиб. – Ўғлим бор. Неварам бирам ширинки... Ҳозир келиб кетишди.

– Бошқа ёқда туришадими?

– Нега бошқа ёқда турсин, – Мастура хола ғурур билан гапирди. – «Сентир»дан секция олишган! Бирам яхши. Ҳаммоми бор, гази бор. Ўғлим боёқишга қийин. Катта жойда ишлайди. Шундан-шунга қатнаш осонми? Ўзим қўймадим. Ишхонангга яқинроқ жойдан уй олгин дедим.

Бир оздан кейин йигитлар нариги уйга кириб кетишди. Мастура хола деразани очиб қўйди. Кўрпача ёзиб чўзилди. Хонага муздак куз ҳавоси кирди.

Нариги хонадан йигитларнинг овози эшитилиб турарди.

– Шах!

– Тўхтанг... Қайтадан юрайлик, хали қандок эди?

– Ашанакасиз-да энди...

Бир вақт эшик қия очилиб, қорача йигит мўралади.

– Чой ичасизми, буви? Кўк чой дамладик.

– Йўқ, – деди Мастура хола ўрнидан ярим кўзғалиб. – Ўзларинг ича колинглар, гир-гиттон...

У чирокни ўчирди. Нариги уйдан ҳамон йигитларнинг гангур-гунгур суҳбати эшитилиб турар, ора-чора қах-қах кулги садоси янграб эди.

«Боёкишлар! Ўқийман, одам бўламан деб шунча жойдан келишибди. Мусофирчилик осон гапми? Худо билсин, оналари қай аҳволда ўтирганикин?»

Унинг кўзлари секин-секин юмила бошлади. Кўшни хонадаги овозлар ҳамон тинмас, негадир бугун Мастура холанинг бағри бутун, кўнгли тинч эди. У бора-бора ухлаб қолди. Неча кунлардан буён биринчи марта ёнбоши ерга тегиб, ором олиб ухлади.

1969

УЗУН КЕЧАЛАР

Ёш ёзувчи Марат Азизов нашриёт директоридан ранжиди. Шу йил унинг тўртинчи китоби чиқиши керак эди. Директор китобнинг тиражини ўн минг нусхадан оширолмаймиз деб туриб олди. «Қоғоз етишмаяпти», деди у ночор киёфада.

Марат китобига эллик мингдан ортик буюртма келганини билар эди. Ётиғи билан тушунтиришга ҳаракат қилди. Барибир натижа чикмади. «Министрга учрашинг, – деди директор. – Буни мен ҳал қилолмайман».

«Одамлар ўқимай, йиллаб дўконда чанг босиб ётадиган китобларни чиқаришади, – деб ўйлади Марат иккинчи каватга, вазирликка чиқиб бораркан. – Тағин қоғоз етишмайди дейишади».

У вазирни танимас, аммо ёш ижодкорларни яхши кўришини кўп эшитган эди. «Хотиржам гапиришим керак», деб ўйлади у залворли эшикнинг куббадор туткичидан ушлаб тортар экан.

Қабулхона эшигидан юкоригача гулдор пояндоз тўшалган эди. Хонанинг икки четида қатор-қатор стуллар. Дераза тагидаги стол ёнида котиба ўтирарди. У тирсакларини машинка қопқоғига тираганча аллақандай китоб ўқир, зангори дарпарда тутилган деразадан тушаётган қуёш нурида кизғиш хиндий рўмоли, қиска енгли атлас кўйлаги ловиллаб ёнарди.

– Мумкинми? – деди Марат ҳамон эшик туткичини кўйиб юбормай.

Қиз китобдан бош кўтарди-да, негадир жилмайди. Унинг чехраси тиник, жилмайганида кўзларида алланечук жозибали бир ўт порлаб кетар эди.

– Келинг, – деди у секингина.

«Чиройли киз экан, – деб ўйлади Марат гулдор пояндоздан авайлаб юриб бораркан. – Нимагадир қабулхонада доим чиройли кизлар ишлайди». Шу пайт у кизнинг кўлидаги китобни таниб қолди. Зангори муковасиданок таниди. Бу ўзининг китобчаси, университетни битираётган йили чиккан қиссаси эди. Илгарилари у бировнинг кўлида китобини кўриб қолса, хаяжондан юраги гурсиллаб кетарди. Йўқ, кейин-кейин кўникиб қолди. Ҳозир ҳам китобга қарамасликка ҳаракат қилиб, ёнбошдаги эшикка имо қилди.

– Домла бормилар?

– Қобил Кодирович шу ердалар, – киз яна жилмайди. – Аммо бугун қабул йўқ. Чоршанба куни келасиз. Мен рўйхатга ёзиб қўяман. – У китобчани стол чеккасига қўйди-да, қалам-қоғоз олди.

– Фамилиянгиз?

– Азизов.

– Исмингиз?

– Марат.

Қиз ёзишдан тўхтаб, ярқ этиб бир унга, бир китобчага караб қўйди.

– Қаерда ишлайсиз?

Марат кизнинг шубҳаланаётганини кўриб, жилмайди.

Қиз қошини чимириб, совуккина сўради.

– Касбингиз борми?

– Бор, – деди Марат. Кейин ийманиб айтди. – Ёзувчи... Ёш ёзувчи.

Қиз каламини стол устига қарс ташлади.

– Ҳазилни ёмон кўраман!

– Мен ҳам... – Марат шартта бурилди-да, пояндоз бўйлаб шахдам-шахдам юриб кетди. Хона ўртасига етганида эшик очилиб, қизғиш сочли сепкилдор қиз бош суқди.

– Ҳилола... – У Маратни кўрди-ю, кизариб кетди. Салом бериб йўл бўшатди.

«Оти Ҳилола экан-да», деб ўйлади Марат. Лекин котиба томонга бурилиб қарамади. Эшикни оҳиста ёпиб, чиқиб кетди.

– Ким у, Замир? – деди Ҳилола ҳозиргина ёпилган эшикка имо қилиб. – Танийсанми?

– Вуй, танимадингми? – Замира хона ўртасида туриб қолган, сепкилдор юзи ҳамон ловиллаб ёнар эди. – Марат Азизов шу-да! Курсимизда учрашув бўлганида кўрганман.

– Мен бўлсам... – Ҳилола хижолатдан кизариб китобчани қўлига олди. – Ҳазиллашяпти деб ўйлабман.

– Уришдингми?

– Қаёқдан билай? – деди Ҳилола бўшашиб. – Мен Марат Азизов катта киши бўлса керак, деб юрардим.

– Вой, ҳали уйланмаган-ку. – Замира билағонлик қилиб унинг қўлидаги китобни кўрсатди. – Шу китобда ўзини ёзган-да! У доим ўзининг бошидан ўтганларини ёзади. – Замира бир нафас хаёл суриб турди-да, сўради. – Кимда иши бор экан?

Ҳилола унинг кўзидаги айёр табассумни кўриб, атайлаб бепарво гапирди:

– Қобил Қодировичнинг олдида кирмокчи экан.

Замира секингина уф тортди:

– Мен министр бўлсам, унинг илтимосига дарров хўп дердим... Чиройли-а? – Ҳилола ўзининг қизара бошлаганини пайқаб, дераза томонга караб олди.

– Бор, хонангга чик!

Замира қарсак чалиб кулиб юборди.

– Эҳтиёт бўл, Марат Азизовнинг мухлислари кўп.

Ҳилола унга қайрилиб қарамас, аммо шу топда килаётган тегажаклиги ёқар эди. У китобчани шошилишч варақлар, бир нарсани ўйларди. «Ўзининг бошидан ўтганларини

ёзар экан-да». Ҳилола Маратнинг бошқа ҳикояларини ҳам ўқиган, ҳар гал янги кўшик эшитгандай роҳат қилиб, ҳаяжонланиб ўқиган эди.

«Нега чоршанбада келасиз дедим, – деб ўйлади у дераза ортида оҳиста силкиниб турган сарғиш чинор япроқларидан кўз узмай. – Душанбада ҳам қабул бор эди-ку».

* * *

Чоршанба деган кун Ҳилоланинг хаёлида ҳеч қачон шунчалик кўп чарх урмаган эди. У тонг отиши-ю, кеч киришини ҳеч қачон шунчалик орзикиб қутмаганди. Ора-чора Замира кириб қолар, худди Ҳилоланинг кўнглидагини билиб тургандай Марат Азизовдан гап очар, ҳар сафар: «Эҳтиёт бўл, ёзувчининг муҳлиси кўп бўлади», деб кўяр эди.

Ҳилола парво қилмади. У ёзувчилар гўзалликни яхши кўрадилар, деб кўп эшитган. «Шундок экан, бўпти-да, Ҳилола чиройли киз».

Ўша кун у ўзига оро берди. Сочини чиройли қилиб турмаклади. Янги кофта кийди.

Марат кириб келганида у деразадан сершовкин кўчани томоша қилиб турар эди. Аммо эшикни очган киши худди шу – Марат эканлигини ички бир туйғу билан сизди-ю, лекин бурилиб қаради.

Юраги типирчилаб уриб кетганини, юзлари ловиллаб ёнаётганини пайқаб, беихтиёр жилмайиб қўйди.

– Мумкинми? – Марат худди ўша кундагидек ок кўйлак, қора шим кийиб олган, эшик туткичидан ушлаб турарди.

– Келинг, – Ҳилола овози титраб, салом берди.

Марат бўш стулларга қараб сўради.

– Менинг навбатим келдими?

– Қобил Қодирович чет элга кетдилар, – деди Ҳилола хотиржам гапиришга уриниб. – Ўн беш кунлардан кейин келадилар.

– Майли, ўн беш кундан кейин келаман.

У энди бурилиб кетаётган эди, Ҳилоланинг кўзларида аллақандай савол борлигини билиб тўхтади.

– Бир нима сўрамоқчимисиз? – деди кизнинг кўзларига тикилиб.

Шу ондаёқ хаёлига яна ўша фикр келди. «Чиройли киз. Ким билсин, акли қанақайкин. Кўпинча, кизлар ўзларининг гўзалликларини пайқашса, ақллари ишлатмай кўядилар-ку...»

Ҳилола кизариб-бўзариб тортмадан китобчани олди.

– Шу сизнинг китобингизми?

Марат индамай бош силкиди.

– Қанақа қилиб ёзасиз?

Марат беғараз кулди.

– Стол ёнига ўтириб ёзаверади-да. – Шундай деди-ю, кизнинг ўзи билан гаплашгиси келиб турганини сезиб, юраги илик хаяжондан типирчилаб кетди. Ўша – биринчи марта кўрганидан буён бу кизни кўп ўйлаганини, аммо негадир унутишга ҳаракат қилганини эслаб, жилмайди. – Бу ҳам бир касб-да, Ҳилола.

– Барибир тушунолмайман.

– Яхши, – деди Марат унинг кўришгиси келиб турганини сезиб. – Хоҳласангиз бугунок тушунтиришга ҳаракат қиламан. Кечқурун соат олтида Анҳор кўприги олдида кўришамиз.

У кизнинг розилигини сўраб ҳам ўтирмади. Бориши аниқлигини билиб, кескин бурилди-да, чикиб кетди.

* * *

Улар Анҳор ёқалаб боришар эди. Сув жимгина оқар, коп-кора тўлкинлар устида кирғоқдаги чироклар шодасининг акси силкиниб турарди. Қаердадир трамвайларнинг хорғин ноласи эшитилади. Куз ҳавосида кеч очилган гулларнинг ўткир, нозик иси кезади.

– «Сўнган юлдуз шуъласи»да ўзингизни ёзганмисиз?

Марат такка тўхтади-да, Ҳилоланинг кўзларига тикилди. Неон лампалар нури остида кизнинг чеҳраси бир оз рангсиз, аммо жозибали кўринар эди.

– Ким айтди сизга?

– Ўзим... – Ҳилола ёлғон гапирганидан уялиб, юзини ўгирди-да, секин-секин юриб кетди. – Мен ҳамма ёзувчилар ўзининг бошидан ўтганини ёзади, деб ўйлайман.

– Йўк! – Марат кескин бош чайқади. – Унақа бўлса кундалик ёзиб қўя қолган маъкул эмасми?

Ҳилола тушунмади.

– Ҳаммасини ичингиздан тўқиб чиқарасизми? Бўлмаса, ёзганларингиз ёлғон экан-да.

Марат анчагача индамай борди-да, сўради:

– Ўша китобдаги гапларга ишондингизми, ахир?

Ҳилола ювош бош силкиди.

– Мен Ферузани худди ўзимга ўхшатдим.

– Демак, ёлғон эмас экан-да.

Ҳилола барибир тушунмади.

– Сиз ёзувчиларга маза! – деди ўйланиб. – Илҳом келганда китоб ёзасизлар. Ҳамма сизларни мактайди...

– Илҳомнинг ўзи нима? – деди Марат унинг гапини бўлиб.

Ҳилола соддалик билан елкасини учириб кўйди.

– Билмасам... «Илҳом париси», «илҳом гулшани» яна алланималар дейишади-ку.

– У ўгирилиб қараб, яна елкасини учирди. Шу топда шунчалик содда, шунчалик яхши кўриниб кетдики, Марат уни билакларидан маҳкам ушлаганча қаҳ-қаҳ

уриб кулиб юборди. Жимжит боғ устида Маратнинг кулгиси жаранглаб акс садо берди. Қайсидир чинор шохида мудрокка кетган кушлар «гув» этиб коронғи осмонга кўтарилди.

– Ҳаммаси мавҳум гап! – деди Марат кулгидан нафаси қайтиб. – Илҳом ҳаммада ҳам бўлади. Илҳом – тез, осон, маза қилиб ишлаш дегани. – Кейин у бирдан жиддийлашди-да, секин кўшиб қўйди. – Гоҳо ойлаб-йиллаб қийналиб, битиролмай юрган ишингизни бир кунда бажариб қўясиз. Шунақа ишлайсизки, ўзингиз ҳам роҳат қиласиз...

Қизғиш чирок ёниб турган симёғоч тагидаги харракка ўтиришди.

Ҳилола унга зимдан қараб қўйди. Марат оёқларини чалиштириб, тиззасига кафтини қўйганча, индамай ўтирар, сувга тикилиб ниманидир ўйлар эди. Ҳилола энди бояги гаплардан зерика бошлади. У Маратдан бошқачарок, ўзи ҳам маъносини тушуниб етмаган сирлироқ гап кутар эди.

– Шу ерни жуда яхши кўраман, – деди Марат ўйчан овозда. – Нимагадир тинч, ёлғиз ҳис қилгим келади ўзимни. Шаҳарнинг шовқинидан безиб кетади одам.

– Дам олиш куни биз пахтага чиқар эканмиз, – деди Ҳилола ишхонадаги янгиликни эслаб.

– Кеча университетда бирга ўқиган ўртоғимдан хат олдим, – деди Марат унинг гапини эшитмагандек, ҳамон сувдан кўз узмай. – Қишлоқда ўқитувчилик қилади. Раисни район газетасида танқид қилиб ёзгани учун колхоздан кўчиб қутулибди. – Марат чуқур хўрсинди. – Аслида айб факат раисда эмас-ку...

Ҳилола унинг қийналиб, эзилиб гапираётганини кўриб, ачинди.

– Дунёда ёмон одамлар кўп-да... кўйинг, ўйламанг...

Марат ярк этиб қаради.

– Ёмон одам... – деди синик оҳангда. – Ҳали сиз ёзувчиларга маза, китобини ёзиб юраверади, дедингиз... Баъзан шунақа бўладики... – У афсус билан жилмайди. – Мана, сиз... Бировни ёмон кўрсангиз, гаплашмай қўя қоласиз. Унинг яхши томонларини қидириб ҳам ўтирмайсиз. Туғилганида ҳаммаям пок бўлади-ку. Ёзувчи душманидан ҳам дўст ахтаради. Ўшани тушунишга ҳаракат қилади.

Ҳилола яна зерика бошлади.

– Кетайлик-а, – деди Марат унинг истагини пайкаб.

Кўприкдан ўтиб кетишаётганида Марат панжарага суяниб тўхтаб қолди.

– Ана сиз! – деди болаларча хушчақчақ оҳангда. Ҳилола муздай темир панжарага кафтини босганча ҳайрон бўлиб сувга қаради.

– Ана, ана, сузиб юрибсиз, – деди Марат сув юзида қалқиб турган ингичка ойни кўрсатиб. – Ўша сизсиз-да!

Ҳилола, юрагида илик туйғулар уйғониб, Маратга меҳр билан қараб қолди. Энди у боягидек ўйчан, вазмин эмас, гўдакдек содда бўлиб қолган эди.

– Кино ёкдими? – деди Ҳилола елкаси оша бурилиб караб.

У нафис пуштиранг жемпер кийиб олган, сочини баланд қилиб турмаклаган эди. Марат йўлкада сочилиб ётган хазонларни шитирлатиб босиб бораркан, оркага караб қўйди. Санъат саройининг яхлит ойналаридан нур ёғилиб турарди.

– Йўк, – деди у ўйчан овозда. Кейин яна хазонларни шитирлатиб босиб борди-да, ўша хаёлчан алпозда давом этди. – Бир аёлнинг эридан ажралишини оклаш учун бутун кишлоқ ахлини коп-қорага чиқариш шартмикин?

Ҳилола кулди:

– Агар ўша кишлоқда аёлни тушунадиган одам бўлмаса-чи?

– Наҳотки? – Марат худди касбдошлари билан баҳслашаётгандек қизишиб кетди. – Наҳотки бутун бошли кишлоқ коп-қора бўлса? Наҳот ўша хотиннинг ўз иззат-нафсини ҳимоя қилишга уринаётганини тушунадиган биронта одам топилмаса?

Ҳилола бир нафас жим борди-да, ҳозиргина экранда кўрган воқеалардан яна хаяжонланиб кетди.

– Сизнинг «Бир лаҳзалик қувонч» ҳикоянгизда ҳам шунга ўхшаш воқеа тасвирланган эди. Лекин сиз унда хотинни эмас, эрни ҳимоя қилгансиз. – У жилмайиб Маратга караб қўйди. – Ўша ҳикоянгиз менга ёкмаган.

Марат тўхтаб қолди. Ҳилола ҳам уч-тўрт кадам юриб борди-да, пастак арғувон соясида тўхтади. Марат унинг чехрасини аниқ кўрмаса ҳам, жилмаяётганини билиб турарди.

У бундан уч йил илгари журналда чиққан ҳикоясини эслади. Институтни битирган ўқитувчи киз курсдошига турмушга чиқади-ю, дала ҳаётининг романтикасига берилиб, эрининг кишлоғига жўнаб кетади. Аммо кишлоқ ҳаётига кўниколмай эридан ҳам, севгисидан ҳам воз кечиб, шаҳарга қайтиб келади. Ўша пайтлари танқидчилар ҳикоянинг реалистик асар эканини айтиб макташган эди.

– Нимаси ёкмади? – деди Марат имкон борича совуққон гапиришга уриниб. Кейин секин Ҳилоланинг қўлтиғидан олди. У бу киздан ўзи излаб юрган фазилатни топганига қувонар, Ҳилола ўзининг ижодига қизиқа бошлаганидан шод эди.

– Айтдим-ку, – деди Ҳилола ҳамон жилмайиб. – Сиз эрни ҳимоя қилиб, хотинни қоралагансиз. Эр хотинни ўз ҳукмига бўйсундиришга нима ҳаққи бор? Кишлоқ эрининг ватани бўлса, шаҳар хотиннинг ватани эмасми?

Марат бошини қуйи солганча бораркан, чуқур хаёлга толди. У ҳикояда эрни ҳам, хотинни ҳам ҳимоя қилмаган, фақат институтларда айтиладиган ваъзхонликлар пуч гап эканини, ҳаётнинг бўёқлари дарсда айтилганлардан кўра кўпроқ эканини ёзган эди.

– Ёзувчи холис бўлиши керак, Ҳилола, – деди у хўрсиниб. – Мен ҳеч қачон бировни қоралаб, бировни окламайман. Турмушда фақат ок, фақат қора бўёк бўлади деган гап ёлғон.

– Билмадим, – Ҳилола билагини унинг кафтидан бўшатди. – Ҳар ҳолда сиз йигитнинг ёнини олгансиз.

Катта-катта ойналаридан нур сочилиб турган трамвай бекатига келиб тўхташди.

– Хайр, – деди Ҳилола Маратнинг қўлини қисиб.

«Ким билсин, – деб ўйлади Марат ёйларидан чирсиллатиб чўғ сачратиб кетаётган трамвай кетидан караб қоларкан. – Балки чиндан ҳам тарафгарчилик қилгандирман. Балки ноҳақдирман».

Унинг кўнглини доим тарқ этмайдиган бир ғашлик, ўз ёзганларидан қоникмаслик туйғуси яна кемира бошлади.

* * *

Улар арғамчи учишарди. Қайиқча борган сайин баландроқ кўтарилиб тушар, Ҳилола кўркув ичида арғамчининг ён тарафидаги йўғон симларни маҳкам ушлаб олган, юраги гупиллаб урарди. Ҳар сафар қайиқча тепага кўтарилаётганида Маратнинг қорача чехрасини, шабададан пешонасига ёйилиб тушган сочларини, ҳаяжонданми, қувончданми қисилиб кетган кўзларини кўрар эди. Арғамчи пастлаётганида эса кўйлагининг этаклари шамолда кўтарилиб кетмаслиги учун энгашиб олишга ҳаракат қиларди.

– Бўлди! – деди у қулги аралаш қийқириб. – Бўлди, Марат ака.

Марат арғамчини янаям қаттиқроқ силкита бошлади, Ҳилоланинг боши айланиб кетди. Пастда навбат кутаётган бир тўда одамлар ҳам, арғамчи юқорилаганида аниқ кўринаётган дарахтларнинг учи, олисда, қуёш ботиб кетган уфқда ёниб турган шафак ҳам хира бир туманлик ичида айлана бошлади. Унинг кўз ўнгиде факат Маратнинг чехраси қолди.

– Бўлди... – деди у ялиниб. Кейин бир қўлини қўйиб юборди-да, беихтиёр Маратнинг елкасидан ушлаб олди. Маратнинг терлаган сочлари пешонасига текканини сезиб, ҳаяжон билан оҳиста шивирлади.

– Тўхтатинг...

Шу пайт Маратнинг лаблари унинг қулоғи остида секин пичирлади:

– Кўп соғинадиган бўлиб қолдим, Ҳилола.

Ҳилола унга қарамасликка ҳаракат қилиб, яна ялинди.

– Тушайлик...

Арғамчи секинлай бошлади. Ҳилола Маратнинг ўзига ҳамон тикилиб турганини билар, аммо йиқилиб кетишдан кўркиб, қўлини унинг елкасидан тортиб ололмасди.

Марат бу кизни чиндан ҳам кўп соғинадиган бўлиб қолган эди. Ҳилола унинг қалбидаги совуқ бир бўшлиқни тўлдирга бошлаган, у кўпдан буён битмай келаётган ярасига энди малҳам топгандай эди...

Ҳилола пастга тушганидан кейин бир лаҳза оёқлари титраб туриб қолди.

– Ернинг кадри ўтди-а, – деди Марат қулиб. – Доим уни тепкилаб юрамиз-у, бир қадам узилсак, соғиниб қоламиз. Ҳар гал самолётга чиқишим билан шуни ўйлайман. – У бир нафас ўйланиб турди-да, сўради. – Қаёққа борамиз?

Ҳилола елкаларини учуриб қўйди.

– Анхорни яхши кўрасиз-ку. – У Маратнинг гапини эслатиб, тегажаклик қилди. – Тинч, ёлғиз ҳис қилгингиз келади ўзингизни...

Уларнинг харраки банд эди: бир жувон коляскадаги болакайни тебратиб ўтирарди. Излай-излай бир оёғи шундоқ сувга ботиб турган харрак топишди. Ўтиришлари билан Марат яна сувга тикилиб қолди.

Бироздан кейин уларнинг ёнидан йўғон сочини битта қилиб ўрган киз баланд пошналарини такиллашиб ўтиб кетди. Нарирокка бориб тўхтади-да, улар томонга қараб қўйди.

Марат кизнинг ҳаракатларини кузата бошлади. «Кутган одами келмабди», деб ўйлади у. Қиз уч-тўрт кадам у ёқ-бу ёққа бориб келди-да, ингичка туфлисининг учи билан йўлкада ётган тошни тепди. Тош чилп этиб сувга тушди. Анхордаги чироклар маржони чил-чил бўлиб кетди. Нурли тасмадай силкина-силкина яна жойига келди. «Ҳикояга яхши деталь» деб ўйлади Марат.

– Яхши киз эканми?

Марат бурилиб қаради-ю, Ҳилоланинг ўзидан кўз узмай ўтирганини кўрди. Аммо нимани сўраётганини дафъатан тушунмади. Кейин бирдан тушунди-да, бошини сарак-сарак қилди.

– Йўғ-е... Мен бутунлай бошқа нарсани ўйлаётгандим.

– Марат ака, – деди Ҳилола шубҳали оҳангда. – Институтни битиргунча ҳам ҳеч ким билан юрмаганмисиз?

Марат унинг кўзларида қатъий бир ифода кўрди-ю, калбининг энг чуқур жойидаги ҳам алам, ҳам соғинч туйғуси яна туғён урди. Ҳа, у яхши кўрган эди. «Сўнган юлдуз шуъласи»да ўзининг ҳам натижасиз муҳаббати тасвир этилганди. Ҳозир ўша сўнган юлдузнинг ёник шуъласи яна ярқ этиб кетди.

– Яъни бировни яхши кўрганмисиз, демокчисиз-да, – деди у иложи борича хотиржам гапиришга уриниб. – Ҳа, яхши кўрганман!

– Кейин-чи?

Марат Ҳилоланинг овозида совук қатъият борлигини сезиб, янаям хотиржамроқ гапирди.

– Кейин узоклашиб кетганмиз.

– Ундан кейин-чи?

– Ундан кейин яна иккита кизни учратдим. – Марат қулди. – Улар мендек довдирни ёктиришмади.

Ҳилола бошини қуйи солганча ўтирар, изтироб чекаётгани билиниб турарди.

Марат бирдан унинг қўлларини маҳкам ушлади-да, кафтини қаттиқ қисганча ҳаяжондан овози титраб, илтижо қилди.

– Ҳилола, қўйинг... Нима кераги бор шу гапларнинг! – У кафти билан кизнинг иягидан кўтариб, ўзига қаратди. – Ҳилола...

Ҳилола кўзларини чирт юмиб олди. Унинг қалби титрар, ҳозир Марат ўзини ўпишини билар эди. Энди унинг қаршисида ёзувчи Марат Азизов эмас, оддий йигит Марат, мана шу «ғалати бола» қолган эди.

Мактабни битириш кечасида Бахтиёр деган бола Ҳилолани биринчи марта ўпган, сен бўлмасанг ўзимни ўлдираман, деб йиғлаган эди. Ҳозир у Маратнинг ҳам йиғлагудек ёлворишини кутарди.

Аммо Марат ўпмади ҳам, ёлвормади ҳам.

Ҳилола секин кўзларини очди-ю, Маратнинг бутунлай бошқа томонга қараб ўтирганини кўриб ҳайрон қолди. Ўн кадамча нарида, қоронғи бурчакда елкалари туртиб чиққан бир чол хассасининг учи билан ариқчага тўлиб қолган ҳазонларни титкилаб турарди. Марат ҳамон Ҳилоланинг иягидан тутиб турар, аммо чолдан кўз узмас эди. У Ҳилоланинг ўзига қараётганини сизди, шекилли, сўради:

– Биласизми, шу чол нимани ўйлаяпти?

Ҳилола ижирганиб, бош чайқади.

– Йўқ! Сиз ёзувчисиз. Сиз билинг!

Марат кулди.

– Мен ҳам билолмай қийналяпман-да! Балки ҳазон бўлган умрини ўйлаётгандир. Балки шу ерда биринчи бор севгилиси билан учрашгандир. Одам умри қисқа қолганини пайкай бошласа, қилган хатоларини кўп эслайди-ку...

Ҳилола нохушлик билан юзини ўгирди.

Марат унинг кўнгли чўкканини сизди. Ҳилоланинг кафтини олиб, юзига босди.

– Ҳилола, менга ҳамроҳ керак, кўмакчи керак, – деди ҳаяжон билан. – Баъзан ўзимга ўзим шунчалик хунук, ожиз кўриниб кетаманки!..

Ҳилола унинг юзлари ловиллаб турганини сизди, кафтини тортиб олмади.

* * *

Гоҳо сутдек ойдин кечалари ҳовли ўртасидаги супадами, чорпоядами ётганингизда бирдан уйғониб кетасиз. Узок-узокларда поезд шовқини эшитилади. Кейин элас-элас узоклашиб бораётган гилдираклар товуши қулоғингизга чалинади. Шунда сиз юрагингиз кўксингизга сиғмай питирлаб кетганини ҳис қиласиз. Алланечук олис, эртак каби гўзал бир олам кўз ўнгингизга келади. Ўша ёқларга кетиб қолгингиз келаверади.

Марат кўпдан буён ана ўша олам тасаввури билан яшар эди. Шу кеча уйғониб кетди-ю, бирдан ўзи кўпдан буён аниқ тасаввур қилолмай юрган оламни кўзгудек равшан кўрди.

Каравотдан сакраб турди-да, қўшни хонага, куз хавосида муздай бўлиб қолган, пастак шифтига қоғоз қоқилган хонага ўтди. Титрок қўллари билан чирокни ёқди-ю, устига газета тўшалган жажжи стол қаршисига ўтирди. Бир ярим йилдирки, мана шу стол ёнига келишга юраги бетламай юрар эди. Бир ярим йилдирки, ўша сирли олам хаёлида тунлари уйқусиз кезиб чиқар, аммо унга қиролмай азоб чекар эди. Бу – ижод олами эди!

У бу оламга кириш учун Римнинг тенгдоши бўлган Афросиёбни қаричма-қарич кезиб чикди. Ўрта Осиёда яқингача аник фанлар йўк эди, деган бемаъни даъвони рад этиш дардида бир ярим йил ёнди. Тарихнинг чанг босган сўқмоқларини киприклари билан авайлаб тозалагудек бўлди.

Бир ярим йилдирки, бўлажак китобининг қахрамонлари унинг атрофида айланиб юрарди-ю, аммо тутқич бермасди. Мана, бугун улар бирданига ўз оёғи билан Маратнинг қалбига кириб келди. Марат уларнинг чехрасидаги ҳар бир тукигача, кўнглидаги ҳар бир ниятигача аник кўра бошлади. Мавҳум бир оламда қочиб юрган қахрамонлар энди уни ўз ортидан эргаштириб кетди.

Марат шаршарадек оқиб тушаётган фикр-туйғуларини тўкиб сола бошлади. Қўлла-ри титраб, эгри-бугри ҳарфлар билан ёза кетди.

Энди уни ҳеч ким, ҳеч нима бу азиз оламдан суғуриб ололмайди.

Эшик ғийқиллаб очилганидан кейингина Марат тонг ёришиб қолганини билди. У ҳамон қоғоздан бош кўтармай, кўз кири билан қараб қўйди. Остонада бошига тивит рўмол ўраб олган онаси турар эди.

– Келинг, – деди Марат вазиятни ўзгартирмай.

Она унинг кетинг деган маънода айтганини тушунди. Ўғлининг одатларига аллақачон кўникиб кетган эди. «Ётиб дам ол» демокчи бўлди-ю, бунақа пайтларда унинг ўжар, инжиқ бўлиб қолишини билгани учун шарпадай силжиб чиқиб кетди.

Онаси бир қўлида чойнак, бир қўлида канд кўтариб кирганида Марат икки бобни битирган эди. Унинг кўзлари ачишар, кўп чекканидан бўлса керак, юраги санчарди.

* * *

Ҳилола эшикдан кириб келди-ю, дераза супачасига тирсаги билан таяниб турган Замирани кўриб, қувониб кетди. Қобил Қодирович ҳали ишга келмаган, қабулхона бўш эди. Ташқарида ҳаво булут бўлгани учун оқиш кандиллар эрталабданок ёкиб қўйилибди. Замира унинг қаршисига югуриб келди-да, кучоқлаб олди.

– Жерси пальто олдим, – деди сепкилли юзи қувончдан қизариб.

– Вой, бир кўрай!

Замира дераза супачасида ётган ўроғлик қоғозни очди:

– Кийиб кўргин, сенга ҳам лойик, шекилли.

Пальто Ҳилолага лоппа-лойик келди. Бу – ўзи қачондан буён орзу қилиб юрган тўқ кулранг пальто эди.

– Қаёқда бор экан? – деди у ялингудек бўлиб.

Замира сарғиш қошларини учуриб кулди.

– Ҳо-о, ёзувчи акангиз топиб берсин... – У яна тегажаклик қилди. – Топиб бўпти! Қоғоз қоралашдан бошқа нарсани билмайди. Кеча қанақа бўлди? – деди у пальтони қоғозга ўраркан.

Ҳилола ундан сир яширмас, кеча ҳам висолга кетаётганини айтган эди.

– Яхши. – У Маратнинг кечаги гапларини эслаб ширин жилмайди. – Ҳеч тушунолмаيمان бу болани! Бир карасанг, чолларга ўхшайди, бир карасанг, ёш болага айланиб қолади.

– Янги ҳикояга қаҳрамон излаётгандир-да, – Замира жилмайиб туриб, уф тортди. – Ўртоғим бечора!.. Кеча сен билан кўришган, бугун бошқаси билан учрашади. Ёзувчининг хотини битта бўлмайди. Институтимизда учрашув бўлганидан кейин ҳам бир киз Марат Азизовга хат ёзавериб, эси кетган эди.

Илгарилари Ҳилола Замиранинг ҳазилларига парво қилмаса ҳам, бора-бора жаҳли чиқадиган бўлиб қолганди. Ҳозир яна гаши кела бошлади.

– Хат ёзса ёзаверсин! – деди атайлаб бепарво оҳангда. – Менга нима?!

Замира шодон қулганча уни қучоклаб олди.

– Ростини айтяпман-да, ўртоқжон. Мана! – У сумкасини титкилаб, буклоғлик газета чиқарди. – Ёзувчининг қанақа одамлигини ёзганидан билиб олса бўлади.

Ҳилола газетани бепарво қўлга олди. Бу – университетнинг кўп тиражлик газетаси эди. Учинчи саҳифада Маратнинг «Изтироб» деган ҳикояси босилибди.

– Пальтони Ригадан олиб келишди, – деди Замира эшикдан чиқиб кетаётганида.

Ҳилола эшитмади. Эшик ёпилиши билан ҳикояни шошилиб ўқий бошлади. Бу Маратнинг студентлик даврида ёзган ўртамиёна ҳикояси эди. Ҳикояда севгисига хиёнат қилган йигитнинг изтироблари тасвирланган экан.

Ҳилола ҳикояни ўқиди-ю, кўнглида оғир ғашлик уйғонди. Шу куни у кечгача қандай ишлаганини билмади.

* * *

Марат таҳририятга тушдан кейин келди. Йўлакда муҳаррирга дуч келиб қолди. Муҳаррир совуккина саломлашди-да, ўтиб кетди.

Марат тушунди. «Уч кун ишга келмаганим учун ранжиган». Аммо у парво қилмади. Ҳозир дашном эшитишдан ҳам, ишдан ҳайдалишдан ҳам чўчимасди. Мана, тўрт кундирки, у ўзга бир оламда – ўз асарининг оламида яшаяпти. Тўрт кундирки, кеча-кундуз қулоғи остида майин бир қуй жаранглаб турибди. Бу қуй унга қуч бағишлаб, қалбини нурли туйғуларга тўлдириб юборяпти. Бу қуй тўхтамагунча у ҳеч нимани тан олмайди!

Кечкурун Марат Ҳилола билан учрашиши кераклигини эслади. Ўша – охириги марта кўришганларида у янги спектаклга тушамиз деб ваъда берган эди.

Марат етиб келганида Ҳилола каттақон ойнаванд афиша олдида турарди. «Худди оккушга ўхшайди» деб ўйлади у Ҳилоланинг қўлини қисаркан. Чиндан ҳам Ҳилола ок кўйлак, ок кофта, ок туфли кийиб олганди.

Марат Ҳилола ўзининг оёқларига тезгина қараб қўйганини кўрди-ю, беихтиёр шими дазмолланмаганини эслади. «Сокол масаласи ҳам чатоқ бўлса керак», деб ўйлади у.

– Бугун театрга тушмаймиз!

Ҳилоланинг кўнгли бир қалкиб тушди.

– Нега? – деди овози титраб. Ҳилола оилада кенжа қиз бўлганиданми, эрка эди. У кеча, дадасига жанжал қилиб, театрга кийиш учун атайлаб оқ кўйлак олдирган эди.

– Нега? – деди Ҳилола алам билан Маратнинг кўзларига тикилиб. Шу топда унинг кўзлари кизариб кетганини, ранги сарғайиб, лабининг икки четида чуқур-чуқур чизикчалар пайдо бўлганини пайқади. Марат янги спектакль ҳам Афросиёб тарихи мавзусида эканини эшитганди. У китобини битирмагунча биронта томоша кўрмаслик, биронта китоб ўқимасликка қарор қилган эди. Фикри чалғиб кетишидан кўркарди.

– Ишим бор, – деди у, «Янги нарсa ёзипман» дегиси келмади. «Туғилмаган болага от кўйишнинг нима кераги бор. Ким билсин, балки асар яхши чиқмас». У ёзаётганини бошқалар у ёқда турсин, ўзидан ҳам кизганарди.

– Нима иш? – деди Ҳилола умидсиз оҳангда. У негaдир Замиранинг гапларини эслади. «Бугун сен билан кўришади, эртага бошқаси билан...»

– Кетамиз, – Марат уни қўлтиклаб олди-да, троллейбус бекатига бошлади. – Кейин, – деди жилмайиб. – Кейин айтаман, хўп?

Ҳилола троллейбусга чиқиб кетди. Марат эса ўз оламига йўл олди.

* * *

Нихоят, Марат қиссасига нукта қўйди. Уч ҳафтадан буён вужудини ларзага солиб, кеча-кундузнинг фаркига бормай ишлашга мажбур этган фикру туйғулари ниҳоясига етди. Кўп қаҳрамонлар тақдири ўзи бошда ўйлаганидан ўзгачароқ бўлиб чиқди. Кўп қаҳрамонлар уни қўғирчоқдек ўйнатиб қўйди.

Марат қаттиқ толиққанини, йиқилгудек бўлиб қолганини шундагина пайқади. Аммо руҳи тетик, кайфи чоғ эди. У яхши асар ёзганини биларди.

Шу кунлар давомида Ҳилола билан ҳам дурустроқ гаплашмаганини, қиз ундан қачондир, негaдир ранжиб қолганини туш қаби ғира-шира эслади. Вазир қабулига ҳамон кирмаганини, таҳририятнинг биронта ишини қилмаганини энди ўйлай бошлади.

Таҳририятда чиндан ҳам иш тўпланиб қолган экан. Марат боши билан шўнғиб кетди. Хатларни кўздан кечирди. Ёш қаламқашлар билан гаплашди. Кечга яқин Ҳилолага кўнғироқ қилиб, кўришишни илтимос қилди.

У кийиниб, энди чиқиб кетаётган эди, кўнғироқ жиринглаб қолди.

«Ёш шоирлардан биронтаси шеърининг тақдирини сўраса керак». У бир қўли билан плашининг тугмаларини қадаркан, бошқа қўли билан гўшакни кўтарди.

Қандайдир нотаниш аёл овози уни сўради.

– Мен эшитяпман, – деди Марат охирги тугмани халкадан ўтказаркан.

Гўшак узоқ вақт жимиб қолди-да, йиғи овози эшитилди.

Марат ҳайрон бўлиб жойига ўтириб қолди.

– Кечирасиз, кимсиз? – деди девордаги соатга тезгина қараб олиб. Ўн беш дақиқа қолибди.

– Сиз мени танисиз, – нотаниш овоз йиғи аралаш хўрсинди. – Сиз билан маслаҳатли ишим бор.

Марат эртага келинг демокчи бўлди-ю, айтолмади, кўнгли бўлмади.

– Келинг ҳозир, – деди яна соатга қараб, – иккинчи қаватдаман.

Марат гўшакни қўйди-да, чирокни ёқди. «Ҳилола кутиб қоладиган бўлди-да», деб ўйлади кўнгли ғаш бўлиб.

Бироздан кейин эшик очилиб, остонада кўхликкина қиз кўринди. Плашининг елкалари, қўлидаги ёмғирпўши хўл эди. «Ёмғир ёғаётган экан, – Маратнинг кўнглидаги ғашлик кучайиб кетди. – Ҳилола хафа бўлади-да».

Қиз ичкарига киришга кўрккандек ҳамон остонада турарди.

– Ўтиринг, – деди Марат диванни кўрсатиб.

Қиз диваннинг бир чеккасига омонат ўтирди-да, кизариб кетган кўзлари билан унга қараб қўйди.

– Вақтингизни олдимми?

– Нима бўлди, синглим? – деди Марат плашини ечиб, стул суянчигига ташларкан. – Нега хафа бўляпсиз?

Қиз унга бир қараб қўйди-ю, яна кўзларида ёш калкиди.

– Мен сизни яхши биламан. – Қизнинг ўпкаси тўлиб ҳикиллаб қолди. – Сиз яхши, олийжаноб одамсиз.

Марат гапининг давомини кутиб, индамай ўтираверди. Қиз плашининг чўнтагидан рўмолча олиб, кўз ёшларини артди.

– Бир йигит бор эди. – Қиз юзини дераза томонга буриб олди. – Бир-биримизни яхши кўрардик. Мен дарс тайёрлагани унинг ётоқхонасига бориб турардим... – Қиз жимиб қолди-да, бирдан хўнграб юборди. – У мени алдаб кетди. Армияга кетиб қолди.

Марат тушунди. Кўнглини кемираётган ғашлик бошини сиркиратиб юборди. У кафти билан пешонасини чангаллаганча сўради:

– Энди нима қилмоқчисиз?

Қиз ярқ этиб унга қаради.

– Ўзимни ўлдираман!

– Бўлмаган гап! – Марат қўлини шартта туширди-да, совуқкина гапирди. – Ўзини ўлдирадиган одам аввал эълон қилиб, кейин ўлдирмайди.

Қиз аччиқ ҳақиқатни шундоқкина кўз ўнгига келтириб қўйган Маратга ҳайрон қараб қолди.

– Онангиз бормилар? – деди Марат бир оз юмшок оҳангда.

Қиз асабийлик билан қўл силтади.

– Улар нимани тушунарди? Эски одам... Эрга берамиз деб ётишибди.

«Қачондан буён сен янги одам бўлиб қолдинг! – деб ўйлади Марат ғижиниб. – Дуч келган одамнинг олдида қучоғини очиш янгилигу, номусли бўл дейиш эскиликми?»

Марат кўпдан буён шу гапларни ўйлаб юрарди. Мана, яна бир мисол. У ўзини босиб олди. «Бу киз танбех эшитгани эмас, маслаҳат сўрагани келган-ку».

– Хат ёзаяптими? – деди у хотиржам оҳангда.

– Эрга тегиб кетавер, дебди. – Қиз уф тортди.

– Нега шунақа деб ёзганини биласизми?

Қиз маъюс бош чайқади.

– Сизга ишонмаяпти!

Қиз бунисини ҳеч ўйлаб кўрмаган бўлса керак, киприкларини ҳайрон пирпиратди:

– Нега ишонмайди?

– Сиз ҳар сафар йиғлаб ёзаверманг, – деди Марат унинг саволини эшитмагандек. –

Энди сиз қанча ялиниб ёзсангиз, у шунча узоклашиб кетаверади.

– Нима қилай бўлмаса? – деди киз ўқинч оҳангида.

– Эртага унинг хатларини олиб келинг, – деди Марат ўрнидан туриб. – Биргалашиб жавоб ёзамиз. Мен айтиб тураман, сиз ёзасиз.

У плашини кийди-да, эшикни очди.

– Келишдикми, эртага ёзамиз.

Қизнинг кўнглида умид чироғи ярқ этиб кетди, шекилли, секин шивирлади.

– Раҳмат....

* * *

Марат симёғоч тагида елкаларини қисиб, ёмғирдан жунжикиб турган Ҳилолани узокдан кўрди-ю, юраги зириллаб кетди.

«Плаш киймаган экан». У қоп-қора йўлкада ёмғирдан ялтираб ётган чирок нурларини босиб югуриб борди-да, Ҳилоланинг билакларидан тутиб ўзига қаратди.

– Кечиринг!

Ҳилола Маратнинг қўлини силтаб ташлади. Унинг сочлари ҳам, пуштиранг жемпери ҳам ивиб кетган, ранги сўлғин кўринарди.

– Кечиринг, – деди Марат яна ялинч оҳангда. Кейин плашини ечиб, Ҳилоланинг елкасига ташлади.

– Қочинг! Уятсиз! – Ҳилола плашни силтаб ташлади. Унинг ҳўл енги Маратнинг юзига шапиллаб урилди.

– Хайр! – Ҳилола кескин бурилди-да, сумкасини силкитганча, кўлмак сувларни сачратиб чопиб кетди.

Марат нариги симёғоч тагида унга етиб олди. Муздай елкаларидан ушлаб, энтикканча шивирлади.

– Тушунсангиз-чи, ахир. Бир киз билан гаплашдик. Биров ёрдам сўраб турганида ташлаб кетолмайман-ку.

Ҳилола шартта бурилиб қаради. Унинг сўлғин юзидан ёмғирми, кўз ёшими оқиб тушар эди.

– Сизнинг кизларингиз кўп, – деди у овози титраб. – Одамларингиз кўп!

– Бугун шунака бўлиб қолди-да, нима қилай? – Марат плашини яна унинг елкасига ташлади. Ҳилола тагин силтаб юборди. Плаш лойка кўлмак сувга тушди.

– Шилкимлик қилманг, – деди Ҳилола йиғи аралаш. – Театрга борганда-чи, кутубхона олдида кўришганимизда-чи, музейга бормокчи бўлганимизда-чи! – У яна чопиб кетди.

Марат эгилиб плашни олди. Ҳилоланинг кадам товушлари тез узоклашиб борарди. Шундагина у бу кизни севиб қолганини, қаттиқ севиб қолганини чуқур ҳис этди. Юрагининг бир парчаси узилиб кетаётгандек яна унинг кетидан югурди. Боғ четида етиб олиб кўлидан тутди.

Ёмғир ҳамон шивалаб ёғар, Марат энди плаш лой бўлганини, уни Ҳилолага кийгизиб бўлмаслигини ўйлаб кийналарди.

– Ҳилола, унда, – деди нафаси қисилиб. – Унда мен бир нарса ёзаётган эдим.

– Нарса ёзаман деб ҳаммадан кеча қолинг. – Ҳилола энди йиғламас, овозида темирдек қатъият бор эди.

– Бошқа иложим йўқ эди, – деди Марат ўйчан.

– Иложим йўқ денг?

Марат унинг титраб турган лабларига қараб бошини қуйи солди.

– Йўқ.

Ҳилола бундай жавобни кутмаган эди. У Маратнинг ялинишини хоҳларди.

– Бўлмаса, – Ҳилола овози қалтираб такрорлади. – Бўлмаса мендан кеча қолинг!

Марат ҳамон бошини қуйи солиб турар, асфальт йўлкага ёпишиб ётган хазонни туфлисининг учи билан эзгилар эди.

– Мен айтгандим, – деди у сокин оҳангда. – Менга дўст керак, ҳамроҳ керак, дегандим...

– Йўқ, айтсангиз-чи, ижодингиз учун мендан кеча қолинг. Ўзингиздан бошқа ҳеч кимни ўйламай қўя қолинг!

Марат унинг кўзларида ғазаб борлигини кўриб, кўнгли оғриди. Нахотки у чиндан ҳам факат ўзини ўйлаётган бўлса?! У шу кунгача бирон марта дурустроқ ўйлаб кўрмаган гапларни Ҳилоладан эшитиб хайрон бўлди. Ахир у одамларга ўхшаб башанг кийишни, зиёфатларга боришни, уй-жой солишни шунчаки майда гаплар деб юрарди-ку. Нахотки келиб-келиб энг яқин одами бўлиб қолган, қалбининг нурли бир парчасига айланган мана шу киз унга таъна қилса.

– Айтинг! – деди Ҳилола ҳамон лаблари титраб. Кўзларида совуқ ўт ялтираб кетди.

Шундагина Марат бу киз уни ҳеч қачон тушуна олмаслигини, ўзи ўйлаганидан кўра қаттароқ эътибор талаб қилишини чуқур ҳис этди.

– Ҳилола, – деди кизнинг кўзларига қарамасликка ҳаракат қилиб. – Мен бошқача яшай олмайман, балки иккимиз ҳам адашгандирмиз. Сиз тўғри айтяпсиз. – У бир лаҳза ўйланиб турди-да, негадир жилмайди. – Бир умрлик ташвишимга сизни шерик қилишимнинг нима кераги бор?

У кескин бурилди-да, чирок нурида ялтираб ётган ҳалқоб устидан сакраб ўтди. Нарирокка бориб қайрилиб қаради. Ҳилола ҳалқоб олдида бошини қуйи солиб турарди.

Марат томоғини аламли бир ўт ёндираётганини пайкади-ю, плаш ушлаган қўлини баланд кўтарди.

– Хайр, – деди овози титраб. – Мендан ранжиманг. – У охирги сўзларини иложи борица хотиржам айтишга ҳаракат қилди. – Бахтли бўлинг, Ҳилола!

Ҳилола у томонга салгина эгилгандек, ишончсиз бир қадам қўйгандек бўлди. Аммо Марат энди қайрилиб қарамади. Илондек ялтираб ётган йўлкадан ўз соясини босганча секин-секин юриб кетди.

Ҳамон ёмғир савалар, дарахтларнинг сарғайган япроклари чироклар нурида хира йилтиллаб эди. Аллақайда хазон тутаётган бўлса керак, аччиқ бир ис димоғини қуйдирарди.

У плашини осилтирганча қўлмак кечиб борар, боя таҳририятга йиғлаб келган бахтиқаро кизнинг аччиқ қисматини ўйлар, ўзи эса қайда кетаётганини билмас эди.

1969

НУРЛИ ҲАЛҚАЧАЛАР

– Ойим, кетаман, деяптилар...

Хуршид чизмалар ёзиб ташланган столдан бош кўтарди-ю, хотинининг гапига тушунмагандай унга қараб қолди. Назира атлас қўйлак устидан тутиб олган фартукнинг этагига тикмачоқ қўлларини артиб, остонада турарди.

– Шу топда қайда борадилар, кеч бўлиб қолди-ку?

– Айтдим, – деди Назира лоқайд қийфада бошини бир ёнга эгиб. – Шунча кистасам ҳам кўнмаяптилар.

Хуршид хонанинг бир деворини эгаллаган китоб жавони устидаги соатга қараб қўйди:

«Олти бўлибди. Ярим соат бор. Улгурармиканман?»

– Машинада олиб бориб ташласаммикан? – у хаёлининг давомини сўрагандек хотинига қаради. Назира узун киприкларини пирпиратиб, елкасини қисди.

– Билмасам...

Бу унинг «йўқ» дегани эди. Хуршид хотинининг феълини яхши билади. Мана шу сўз оловида кўп марта оилавий жанжаллар пишган.

– Домла хафа бўлмайдиларми, ваъда бергансиз-ку? – деди Назира яна ўша лоқайдлик билан.

«Албатта, хафа бўлади-да», деб ўйлади Хуршид тараддудланиб ўрнидан тураркан. У деворларига чўғдек гиламлар осилган хонадан ўтиб, йўлакка чиқди.

Фазилат хола амиркон маҳси-кавушини кийиб аллақачон тайёр бўлиб олган, тугунини кучоклаганича муштдек бўлиб креслода ўтирар эди. Одатда, она боласидаги қил-

дек ўзгаришни ҳам пайкайди-ю, бола онадаги ўзгаришни чандон билавермайди. Хуршид ҳали онаси келганида дурустрок разм солмаган экан. Ҳозир кўзига онаси яна ҳам кичрайиб колгандек кўринди. Юзида ажинлари кўпайиб, кўз ости салкиб колганини сезди.

– Ойда-йилда бир келасиз-у, шунака киласиз-а, ойи? Нима, у уйингиз бўлганида бу уйингиз эмасми? – деди Хуршид ранжиб.

Кампир тугунни кучоклаб, ўрнидан турди.

– Мавлу ёлғиз-а, жон болам, биласан-ку...

– Мавлуда ёш бола эмас. Қоласиз. – Хуршид онасининг кўзига илтижо билан тикилди. Аммо шу ондаёқ хаёлидан лип этиб «барибир колмайдилар», деган фикр ўтди.

– Доминг бор бўлсин, болам, сикилиб кетаман.

– Бўлмаса ташлаб кела қолай... – Хуршид шундай деди-ю, бу гапни тил учида айтганини, бунинг устига орқасида хотини тикилиб турганини сезиб, ғижинди.

– Қўй, болам, сен ишингдан қолма! – деди онаси унинг ахволини тушунгандай, содагина жилмайиб. – Чиноз қочиб кетгани йўқ. Келиб-кешиб юрган жойим.

* * *

Автостанцияда одам сийрак эди. Ойнабанд залнинг бир чеккасидаги курсига ўтирган чол копига ёнбошлаб мудрайди. Ўрта яшар хотин бола эмизиб ўтирибди. Касса олдида уймалашган уч-тўрт киз хандон отиб кулади. Аҳён-аҳёнда диктор қайси автобус қайси майдондан, қачон жўнашини ҳижжалаб эълон қилади. Чинознинг автобуси жўнашига хийла вақт бор экан. Фазилат хола юраги сикилиб ташқарига чикди.

Қиш кунни бир тутам. Дарров қоронғи тушиб қолибди. Станция биносининг пештокидаги лампочка ёниб турибди. Рўпарадаги акациянинг шохларида кечаги қор жимирайди. Катта кўчадаги қор эриб кетган, аммо йўл чеккасидаги арик қирғоқлари оппоқ. Беш-олти ёшлардаги бир бола этикчаларининг пошнаси билан музни тешмоқчи бўлиб тепкилайди.

Зина олдида тўнкарилган пакирга ўтириб олган мантипаз хотин болага қараб кичкирди:

– Этикни йиртасан, ер юткур.

– Болани қарғаманг, ўргилай, – деди Фазилат хола овози титраб.

– Э, кирилиб кетсин, шуларни деб умримни хазон қилдим. Отаси бўлса топганини ичади.

«Яратгандан ҳам ўргилай, – деб ўйлади Фазилат хола келиб тўхтаган автобус томон юраркан. – Тилаганларга бермайди болани». У Хуршиднинг фарзандсизлиги учун ичидан ўкиниши, шу боисдан ўғли билан келини ўртасида кўп жанжал чиқишини биларди. Ўғлиникига кам келишининг бошқа сабаби ҳам бор. Бу уйда ўзини заргарлик дўконига

кириб колгандай ҳис килар, у ёкка бурилса ҳам, бу ёкка бурилса ҳам бир нимани синдириб кўяётгандай бўлаверар эди.

Автобус бетон йўлга чикканидан ғизиллаб кетди. Фазилат хола олдинги ўриндикда ўтирар, ташқарини томоша килиб борар эди. Ҳаво очилиб кетган, кўкда осилиб турган ой совукдан жунжиккандек ранги ўчиб, автобусга эргашиб борарди. Далаларни қор босган, аҳён-аҳёнда лип ўтиб қолаётган дарахтлар гулга белангандек оппоқ, ялангликлар майин ой нурида мудраб, афсонавий туш кўраётгандек сукутга чўмган.

Фазилат хола бу йўллардан кўп юрган. Одамнинг боши толенинг тоши экан. Хоҳласа у ёкка отади, хоҳласа бу ёкка. Лекин инсон ҳаммасига чидайди, кўникади.

Эри урушга кетганида Хуршид унинг кўлида қолди. Осмон узок, ер қаттик. Қўшни хотин бир куни Фазилат холага ўргатди. «Сигирнинг думига маҳкам ёпишинг, сут-қатикнинг ортганини шаҳарга олиб бориб сотсангиз, харна бир кунингизга ярайди-ку».

Раис инсофли одам эди. Тушга қолмасдан далага чиқиш шарти билан рухсат берди.

Фазилат хола эрталаб соат тўрт яримда ўтадиган поездга бир бидон сут ё катик олиб чиқарди. Тошкентнинг гавжум кўчаларида «кисле молоко!» деб сотарди. Кейин илинса поездга чиқиб, бўлмаса ўткинчи аравада уйига қайтади, кетмонни елкасига ташлаб далага жўнарни. Хуршид ювош экан-да, ўшандаям. Уззукун танчанинг бир четида индамай ётаверарди. Бора-бора Фазилат хола мижоз орттирди. Шундан кейин кўча-кўйда югуриб юрмай, сутини мижозларига бериб қайтадиган бўлди.

Ҳеч эсидан чикмайди, бир куни Хуршид муз еган экан, аланга-оташ бўлиб ётиб қолди. Фазилат хола тун бўйи касал билан олишиб чикди. Тонгга яқин ухлаб қолибди. Станцияга чикса поезд ўтиб кетибди. Бормаса, мижозлари айниб кетади. Йўлнинг ярмигача аравада, у ёғига пиёда сарпойчанг қор кечиб, тушга яқин мижозиникига етиб борди. Оёқлари акашак бўлиб қотиб қолган, калишига қор тўлган эди. Шу-шу бод орттириб, узок вақт кўрпа-тўшак килиб ётди. Қўшнилари уни қаттик қойишди.

– Нима, болангиз сизга мармар тош кўярмиди? Жонингиз ўзингизга керакмасми!

Ойнинг ўн беши қоронғи бўлса, ўн беши ёруғ. Рўшнолик кунлар ҳам келди. Уруш тўхтади. Яримжон бўлса ҳам эри қайтди. Хуршид мактабга қатнай бошлади. Орада мана шу Мавлуда туғилди. Аммо Фазилат холанинг қувончи узокка бормади: тўсатдан эри ўлиб қолди. Энди унинг ёлғиз умиди ўғлидан эди. Хуршид мактабни яхши битирди. Институтга ўқишга кирди.

Фазилат холанинг орзулари қатта эди. Хуршид тезроқ ўқишини битириб қайтса, уни қишлоқнинг энг сулув кизига уйлантирсам, данғиллама тўйлар қилсам, деб юрарди. Бу сафар ҳам ниятига етолмади. Хуршид институтни битирди-ю, қишлоққа қайтмади. Ўқишни яна давом эттиришини, олим бўлмокчи эканини айтди. Кейин тўсатдан уйланадиган бўлиб қолди. Тўй шаҳарда бўлди. Фазилат хола неча йиллардан буён тўплаган бисотини ўртага қўйди. Қишлоқдагилар «ўғлинг ичқуёв бўлса», деб таъна қилишгани-

да ичидан зил кетса ҳам, сиртига чиқармади. «Бекор гап! Ҳечам ичкуёв эмас-да, бошқа туради. Ўзининг боласи олим бўлиб кўрсин-чи!»

Шукур, Хуршид ўзидан тинди. Уйли-жойли бўлди. Мана, машина олди. Фақат Фазилат хола ўғлиникига кам келадиган бўлиб қолди. Майли, ёлғиз эмас-ку, Мавлудаси бор. Ўғлидан кўрмаганини кизидан кўрар. Ўғлидир-кизидир, ишқилиб, ўзидан кўпайсин.

Автобус ғийқиллаб тўхтади, Фазилат холанинг хаёллари тўзиб кетди. У деразадан мўралаб, таниш ёғоч уйчани кўрди-ю, манзилга етганини сизди. Автобусдан тушаётганида нимагадир юраги ховлиқиб кетди: «Вой ўлмасам, ҳеч бунака бўлмасди-ку, Мавлутинчмикан?»

У ховлиқканча дала ўртасида қорайиб ётган қатқалок сўкмоқдан кокила-сурина жўнади. Юраги ҳамон хапrikaр, нохуш бир нарсанинг дарагини сезгандек бесаранжом эди. Ниҳоят, олисдаги пастак уйнинг деразасида нур кўриб, кўнгли жойига тушди, бўшашиб тўхтади. Рўмолининг учи билан пешанасини артди.

* * *

Хуршид креслода хомуш ўтирар, онасининг тугун кучоклаганча аллақайси бекатда дийдираб турганини кўз олдига келтириб, ич-этини ер эди. Назира эса бурчакдаги тош-ойна олдига ўтириб, тўғнағичларини тишига қистирганча сочини турмаклар, эрининг кўзгудаги аксига қараб-қараб кўяр эди.

Шу топда икковининг ўртасида электромагнит майдони каби кўз илғамас, аммо таранг сукунат чўккан, уни биринчи бўлиб бузишга иккови ҳам журъат этолмаётгандек эди.

– Бўлмайсизми! – деди, ниҳоят, Назира бурилиб қараб. – Меҳмонларга ўхшаб кириб борсак домланинг олдига нима деган одам бўламиз?..

– Намунча шошасиз? Нима, мен югурдакмидим? – Хуршид ковоғини солиб ўрнидан турди.

Назира тўғнағич ушлаган қўлини кўтарганча қошини чимириб, зарда билан унга тикилди. Хотини ҳеч нима демаса ҳам, Хуршид шу топда унинг нима ўйлаганини фаҳмлади.

Ҳар қалай Хуршид Фаёз Маҳмудовичдан қарздор эди. Домла унга отаси қилмаган яхшиликларни қилди. Бугун у докторлик диссертацияси ёклапти. Фаёз Маҳмудович кечаёқ Хуршидга тайинлаган: «Ҳимояга келмасангиз ҳам, ресторанда столларни тайёрлаб қўйинг, кечкурун келин билан бориб, меҳмонларни кутиб олинглар, машинангизни ҳам мина келинг».

Хуршид кун бўйи югуриб-елиб, стол тайёрлади. Энди бошқалардан олдинроқ бориб, меҳмонларни кутиб олиши керак. Шунинг учун тайёр машинада онасини кишлокка ташлаб келолмади.

У цемент зиналардан тушиб бораркан, яна онасини ўйлади: «Ойим ҳам қизиқ, шу пайтда кетиш зарурмиди?»

Хуршид гаражга кириб, машина эшигини очди. «Москвич»нинг мотори совиб қолган экан, ҳадеганда ўт олавермади. Хуршиднинг асаби қакшаб, газни босаверди. Аслида, шу машина ҳам, бир чеккаси Фаёз Маҳмудовичнинг шарофати билан олиниб қолган. Хуршид домлага ҳар қанча хизмат қилса, эъзозласа арзийди. Студентнинг стипендияси нима бўларди! Хуршид дарсдан бўш пайтларида товар станциясига бориб, юк ташир, аммо буни ҳеч кимга – ҳатто ётоқдаги ҳамхоналарига ҳам билдирмас эди. Беш йил шундай ўтди. Охирги курсда ўқиётганида сири ошкор бўлиб қолди.

Бир куни контейнерда гарнитур келган экан. Қоронғи тушиб қолган эди. Хуршид ғира-ширада турган юк эгаси – шляпали кишининг енгидан тортди.

– Агар хўп десангиз, юкингизни ортиб берардим.

Юк эгаси ўгирилиб қараши билан Хуршид котиб қолди. Қани энди ер ёрилса-ю, кириб кетса. Бу – кечагина мактаб-мактаб унга «беш» қўйган домла – доцент Фаёз Маҳмудович эди.

– Фамилиянгиз Авазов-а? – деди у Хуршиднинг елкасига қоқиб. – Бўпти ортинг.

Ўша куни домла Хуршид билан ярим кечагача гаплашиб ўтирди.

– Сиз менга кечаёқ ёқиб қолгандингиз, – деди домла хайрлашаётганида. – Билимингиз пухта экан. Аспирантурага киришингиз керак.

Бир ҳафтадан кейин Хуршидни Фаёз Маҳмудовичнинг лабораториясига ишга олишди. Охирги курс студенти бўлгани учунми, декан ҳам қаршилиқ кўрсатмади.

...Мотор ҳамон ўт олмас, Хуршид ғижинар эди. Гараж эшигида пўстинга ўраниб Назира турар, жажжи этикчаларини бир-бирига уриштирганча бетоқат ер тепинар эди. Биринчи бор танишган кунларида ҳам, Назира, худди шундай пўстин, этикча кийиб олган эди.

Ўшанда, янги йил кечасида, Хуршид қачондир мактаб тўғарагида ўрганиб олган Гамлет монологини ўқиди. Чамаси, яхши чиқди, шекилли, ҳамма олқишлади.

Балдан кейин троллейбус бекатига чикса, пўстин кийган оппоқ, чиройли киз турибди. Хуршид негадир ундан кўз узолмай қолди. Назарида, киз ҳам унга жилмайгандек бўлди. Барибир Хуршид кизга гапиришга журъат қилолмади. Қизнинг ўзи унга биринчи бўлиб гапирди.

– Гамлетнинг ўзи бўларкансиз, Офелия ким?

– Офелия... йўқ, – деди Хуршид доғдираб. Чиндан ҳам шунча йил ўқиб, Хуршид бирорта кизни билагидан ушламаган эди. «Мен ўқишим керак, бошқаси кейин бўлаверади», дерди ўзига-ўзи. Тўғрироғи, кизлар билан юришга вақти ҳам йўқ эди.

Ўша окшом у Назиранинг Политехника институтининг кимё факультетида ўқишини билиб олди.

Эҳтимол, киз ҳам келишган, баланд бўйли, оғир-босиқ Хуршидни ёқтиргандир, лекин Хуршид Назирани бир кун кўрмаса турулмайдиган бўлиб қолди.

Баҳор чиққанида киз уйига совчилар кўп келаётганини, ота-онаси ҳам уни уза-тиш ниятида эканлигини айтди. Хуршид типирчилаб қолди. Тайин гапки, у ҳозир

тўй килолмайди. Қизнинг оиласи катта даргоҳ кўринади. Унча-мунчага рози бўлмаса керак.

Бир куни у Фаёз Маҳмудовичга кўнглини очди.

– Келинни олиб келинг, ўзим гаплашаман, – деди домла.

Бу сафар ҳам бахт унга кулиб боқди. Назиранинг қайсидир корхонада бошлик бўлиб ишлайдиган отаси Фаёз Маҳмудовичнинг таниши экан.

Тўй жуда катта бўлди. Назиранинг отаси биттаю битта қизи учун борини тўкди. Фазилат холанинг латта-путталари ҳеч нимага ярамай қолди. Назиранинг онаси куёв томоннинг камхаржлигидан энсаси қотганини, тўйга келган кишлокликлар бир чеккага чикиб қолганини Хуршид ҳам сизди.

Ўшанда онаси тўйнинг учинчи куниёқ сўппайиб жўнаб кетганини Хуршид ҳозир яна эслади. «Мана, бугун ҳам шунақа бўлди-ку. Дили оғриб кетди-да... Автобустга илин-димикин?»

Стартёр ҳадеганда ўт олавермагач, Хуршид бутун аламини машинадан олмоқчи бўлгандай, кора терга тушиб, ручкани шиддат билан айлантира бошлади. Ниҳоят, мотор гуриллаб кетди. Хуршид машинани эҳтиётлаб гараждан олиб чиқди. Назира унинг ёнига ўтириб уф тортди.

– Ўлсин, кеч қолдик! Нима бало, дадам ўзига «Волга», сизга атайлаб «Москвич» олиб берганми?

«Яна ўша гап, – деб ўйлади Хуршид машинани чироклар чараклаган серкатнов кўчадан охиста юргизиб бораркан. – Падарига лаънат, машинанинг ҳам, пулининг ҳам!»

Одатда, рулда ўтирган киши ҳамиша зийрак бўлади. Шу топда Хуршид ҳарчанд уринмасин, кўнгил ғашлиги тарқамади.

Уйланибдики, шу гап. Айниқса, Назира айтган «юксак аристократия» даврасига кирганида Хуршид бўғилиб кетади. Қайнотасининг ҳам, атрофидагиларнинг ҳам топган гапи – ким қанча маош олади, кимнинг «Москвич»и бор-у, «Волга»си йўқ, қайси заргарлик магазинига қандай «комплект» келган, ким Ригадан неча минг сўмга гарнитур олиб келди... Бу даврага кирганида Хуршид ҳавоси сўриб олинган вакуумга тажриба учун қамаб қўйилган сичконга ўхшаб қолади. Устига-устак, фарзандсизлик эр-хотинни асабий қилиб қўйди.

Начора, ўзга илож йўқ. Хуршид бу хонадондан қарздор. Шуни ўйлаган сайин баттар азоб чекади. Ўз қишлоғини, болалигини кўмсайди.

Эсида, шундоқ уларнинг чорбоғи остидан каттакон анҳор ўтар эди. Болалигида, студентлик чоғида таътилга чиққанида ҳам Хуршид шу анҳорда чўмилишни яхши кўрарди. У чарчагунча сузар, кейин соҳилдаги кум устида чалқанча ётиб оларди-да, кўзларини юминкираб, куёшга тикилар эди. Шунда унинг кўз ўнгида сон-саноксиз бинафшаранг ҳалқачалар оловланиб ёнар, Хуршид уларни соатлаб томоша қилишдан зерикмас эди. Мана шу нурли ҳалқачалар ҳам ширин тушдек аллалар эди уни. Ҳозир у атрофини ўраб олган ҳамма нарсани ана ўша нурли ҳалқачаларнинг бир нафаслик

жилваланишига алишишга тайёр эди. Бугун онаси келди-ю, ўша сеҳрли дамларни яна эслатиб кетди.

Машина силкиниб, Хуршиднинг ҳуши ўзига келди. У йўл чеккасидаги ўнқир-чўнқир яхмалакдан ўтди-да, яна ўша тезликда юриб кетди.

Ярим йил илгари Фаёз Маҳмудович Хуршиднинг олдида унинг кайнотасига ярим ҳазил, ярим чин қилиб: «Куёвингизга машина олиб бермайсизми?» деб кулган эди. Мана, у «Москвич»ли ҳам бўлди. Машинали бўлди-ю, ташвиши яна кўпайди. «Юксак даврадагилар энди Хуршидга очикдан-очик таъна қиладиган бўлиб қолишди. «Диссертация чўзилиб кетди-ку, қачон олим бўласиз?»

Рост, у уч йил аспирантурада ўқиди. Яна икки йил ўтди. Ишининг охири кўринма-япти. Хуршид аспирантурага кираётганидаёқ кўнгли ғаш бўлган эди: конкурсда у билан тенг балл олган хоразмлик кизни эмас, Хуршидни қабул қилишди.

Хуршид лазер нуридан космонавтикада фойдаланиш деган мураккаб мавзуга қўл урди. Аммо бу ишни эплай олмаслигини ўзи ҳам биларди. «Оёғи ердан узилган одам осилиб ўлади. Икки ўртада домлангнинг юзини ерга қаратдинг. Қўлингдан келмас экан, бошқаларнинг йўлига ғов бўлиб нима қилардинг», деб ўзини кўп бор қойиди. Аммо нима фойда? Олимлик йўлига тасодифан кириб қолган, домласининг этагига ёпишиб, югурдаклик қилиб юрган аспирантлар озми?.. Ўзи-чи, ўзи? Мана, бугун Фаёз Маҳмудович доктор бўлади. Хуршид зиёфатга келган меҳмонларга чой ташийди. Охирида ҳам-мани уй-уйига ташиб, аравакашлик қилади.

Тўғри-да, ҳар ким кўлидан келган ишни қилиши керак!

Унинг ўйларини аллақандай ваҳимали гумбурлаган овоз, кетидан Назиранинг чинқирган товуши бузиб юборди. Хуршид дахшат ичида рулга ёпишиб хотинига қаради. Назира икки кафти билан юзини тўсганча энқайиб қолган эди.

«Авария!!» – шу хаёл миясига чакмоқдай урилди-ю, рулни кескин ўнгга бурди. Аммо рул унга бўйсунмас, машина аллақандай ғайритабиий равишда шиддат билан кўндалангига судралиб борар эди. Хуршид беихтиёр орқасига ўгирилиб қаради. Катта-кон самосвал буфери билан Хуршиднинг машинасини шундок ёнбошидан илиб олганча шиддат билан судраб борарди.

«Ҳозир машина ағдарилади-ю, самосвал устимиздан ўтиб кетади», деб ўйлади Хуршид кўркувдан титраб. Негадир шу топда онаси кўз ўнгига келди. Яна бир-икки сония ўтган бўлса керак. Аммо бу онлар йилга тенг эди. Ниҳоят, самосвал тўхтади. «Москвич» ҳам унга кўндаланг ёпишганча, силкиниб тўхтаб қолди. «Хайрият, ағдарилмади», – Хуршид аъзойи баданини муздай тер босганини энди пайқади.

– Кўркманг, – деди Назиранинг елкасидан кучоқлаб, – кўркманг, тирик қолдик-ку!

Назира кўлини туширди. Унинг ранги докадек оқариб кетган, кўллари қалтирар эди. У бирдан титраб-титраб йиғлаб юборди. Хуршид машинадан тушмоқчи эди, эшик очилмади. Пачок бўлиб, ўриндикка ёпишиб қолибди.

– Эшикни очинг! – деди у ҳамон йиғлаётган Назирага.

Назира беҳуш бир тарзда ерга тушди-да, каловланиб бориб симёғоч тагига – уйиб қўйилган қорга ўтириб қолди. Хуршид ҳам оёқларини аранг босиб машинани айланиб ўтди. Самосвалнинг эшиги очилди-да, ранги қув ўчган, кўзлари қўрқувдан олайган йигит сакраб тушди. Кирза этикларини дўкиллашиб югуриб келди.

– Тирикмисиз, ака? – деди йиғламсираган товуш билан. У энтикиб нафас олар, ингичка мўйлови учиб-учиб турар эди.

Хуршид индамасдан ўз машинасига қаради. «Москвич»нинг эшиги ичкари кириб, ойнаси чил-чил синган, томигача пачок бўлган эди. Қизик, у нимагадир ачинмади ҳам, фақат машинасининг ҳозирги кўринишини ўз аҳволига ўхшатгиси келди.

Бирпасда тумонат одам тўпланди. Хуршид кўзлари билан хотинини излаб топди. Назира уч-тўрт кадам нарида доводирав турар, семиз бир хотин унинг чаккасига қор ишқалар эди.

Шовкин-сурон, бакирик-чакирик орасида ҳеч нимани англаб бўлмай қолди. Аллақайқдан етиб келган инспектор одамларни тарката бошлади. У Хуршидга яқин келиб сўради:

– Машина сизникими?

Хуршид индамай бош силкиди.

– Бахтингиз бор экан, – инспектор жилмайди. – Бунақа авариядан тирик чиққанлар оз бўлади. Самосвал кимники?

– Меники, – деди бояги йигит яна йиғламсираб.

– Нима бўлди?

– Бу киши секин келаётган эканлар, – деди йигит бўшашиб. – Қувиб ўтмоқчи эдим, рўпарадан такси чиқиб қолди.

– Машинани расво қилди, тўлаб берсин...

Хуршид хотинининг овозини эшитиб, бурилиб қаради. Назира унинг ёнида турар, йиғиси тинган эди.

– Тўлаб беради, опа, тўлаб беради, – деди инспектор, йигитнинг хужжатини оларкан. – Судга бериб ҳаммасини ундириб оласиз.

Шундай дейиши билан унникиб кетган қора духоба камзул кийган кампир тўдага ёриб кирди-ю, «Вой, болам» деб додлаганча шофёрни кучоклаб олди. Кейин инспекторнинг елкасига осилди:

– Раҳм килинг, ўғлим, биттаю битта болам шу.

Хуршид нима гаплигини, бу кампир қаёқдан келиб қолганлигини тушуна олмай қотиб турар, фақат бир нарсани билар эди: бу кампир шофёр йигитнинг онаси экан. Кампирнинг ушоқлигими, духома камзулими, нимасидир, ўз онасини эслатди. Негадир кўзига ёш олиб, инспекторга ёпишиб олган кампирни кучоклади.

– Қўйинг, ойи, хафа бўлманг, ўғлингизга ҳеч нима қилмайди.

Кампир энди унинг бўйнига осилиб илтижо қила бошлади.

– Жон болам, ўғил-қизларингизнинг роҳатини кўринг.

– Ўзимнинг ҳам оёғим тортмай турувди-я! Э ўша хотиннинг сўзига кирган эркакнинг... – шофёр бола кўпол сўкинди. – Ойим кеча опамникига – Келесга кетган эдилар. Ҳали ишдан борсам, хотиним туриб олди-да, палакат! Ойимни олиб келасиз дейди. Билмадим, кайнонаси билан киндиги биттами?

Хуршид ҳамон кампирни овутаркан, беихтиёр жилмайди.

Хотинини бемалол сўкаётган бу чапани йигитга ҳам, унинг онасини шунчалик яхши кўрадиган хотинига ҳам ҳаваси келди.

– Судга берасизми? – деди симёғочдан тушиб турган лампочка ёруғида протокол ёзаётган инспектор Хуршидга қараб.

Хуршид индамай турган хотинига зимдан қараб қўйди-ю, хотиржам гапирди:

– Қизикмисиз, суднинг нима кераги бор. Ўзимиз келишамиз. Тасодиф-да... ҳаётда бундан баттарлари бўлади-ку...

Инспектор «ўзингиз биласиз» дегандай елкасини қисди. Шофёр боланинг онаси эса хайратдан кўзларини катта очиб Хуршидга узоқ тикилиб қолди.

1970

УЧ ХИЛ ОДАМ

Байрам ҳамма ерда бир хил тантана килинади. Аммо ҳаммаям байрамни бир хил нишонлайвермайди...

Искандар тўртинчи қават деразасидан ташқарини томоша қилиб турарди. Касалхона ҳовлиси гавжум. Икки четига хонаки арчалар экилган йўлкадан ола халат кийган беморлар, башанг кийинган кишилар тинмай ўтади. Қаердадир биринчи қаватда, телевизор қўйилган вестибюлда бўлса керак, тантанавор мусика янграйди. Икки бино оралиғидаги гулзор атрофига қўйилган скамейкалар тирбанд. Ҳов чеккада, касалхона атрофини ўраган бетон девор ёнидаги бир туп ёнғок соясида, шундоқ майсалар устига газета ёзиб эр-хотин ўтиришибди. Эркакнинг эғнида касалхона халати. Хотин атлас қўйлак кийиб олган. Тўрт-беш ёшлардаги болақай кип-қизил пуфагини ҳавода силкиганча, уларнинг атрофида пилдираб юрибди. Эр-хотин унга кўпда эътибор беришмайди ҳам: ўзлари билан овора.

«Соғинишиб қолган бўлса керак, – деб ўйлади Искандар хаёлан жилмайиб. – Бугун шунақа кун. Хотинлар эридан, эрлар хотинидан хабар олади».

Шу тобда у ўзининг ёлғизлигини, бугун ҳам, эртага ҳам ҳеч ким йўқламаслигини ўйлаб кўнгли чўқди. Ҳолидан хабар оладиган хотини йўқ. Бола-чақаси йўқ. Ота-онасига эса касалхонага тушганини хабар қилгиси келмади. Нима кераги бор, кекса одамларни овора қилиб? Операцияга ётиши кераклигини айтса баттар ваҳимага тушишади. Дашнободдан Тошкентга келиб-кетиш осонми?

У ноҳуш хаёлларни қувиш учун ишхонадаги дўстларини ўйлади. «Тўлқин ҳам келмади. Ким билади, балки кеча навбатчилик қилган бўлса, уйида уйқуни уриб ётган-

дир». Навбатчилик қанақа бўлишини газетачилар яхши билишади. Битта ҳарф ўзгариши билан «шаҳар» «заҳар»га айланиб, балога қолишинг ҳеч гапмас...

Ўша кеча Искандар ҳам навбатчи эди. Ярим кечагача саҳифа ўқиб каттиқ толиқди. Чанқаб, муздеккина совук чой ичганини билади. Ошқозонида шу қадар каттиқ оғриқ турдики, чангак бўлиб қолди. Тонготарга яқин тўппа-тўғри шу ерга олиб келишди. Унинг бахтига профессор Наримонов касалхонада экан. Искандар икки йилча аввал шифохона ҳақида мақола ёзган, мана шу машҳур жарроҳ билан ҳам суҳбатлашган эди... Текшириб кўришса, дард ошқозонда эмас, ўт ҳалтасида экан. Ҳалтачадаги тош силжиса, тикилиб қолиб, ёмон оқибатга олиб келиши мумкин экан. «Парво қилманг, – деди профессор, – бу – мураккаб операция эмас. Кўричакни кесгандек гап. Сизни ўзим «кесаман».

Аввалига палатада муттасил анқиб турадиган дори ҳиди, операциядан янги чиққан беморларнинг ох-воҳига кўниқолмай юрди-ю, кейин ўрганиб қолди. Энди ўзини ҳам «кесиш»га тайёрлаб қўйишди...

Ҳозир бир кўнгли пастга тушиб, телевизор кўргиси келди-ю, тагин «айниди». Шу ердан ташқарини кузатишнинг ўзи томоша эмасми?

Бояги ёнғоқ остида ҳамон эр-хотин ўтиришар, хотин олдидаги сумкасидан тухум олиб, эрига арчиб берар, болақай эса пуфагини ўйнар эди. Йўлакдан оқ ҳалат кийган уч ҳамшира ўтди. Ҳар қайсисининг қўлида шода-шода сирень. Қизлар нима ҳақдадир каттиқ-каттиқ гаплашишар, хандон отиб қулишарди. «Бу йил сирень кўп бўлибди, – деб ўйлади у қизлардан кўз узмай. – Редакция хонасида биқиниб ўтириб гулниям унутиб юборади одам».

Искандар яна ўша томонга қаради-ю, йўлакдан бир-бирига суяниб келаётган икки йигитни кўрди. Уларни бири маст бўлса керак. Кўксига лолақизғалдоқ босганча гандирақлаб қадам ташлар, шериги уни қўлтиқлаб олган эди. «Шунақа жойгайм маст бўлиб келадими!» Искандар энсаси қотиб юзини ўгирди. Ўгирди-ю, бирдан ўша томонга қараганча сесканиб кетди. Йигитнинг кўксидаги лолақизғалдоқ эмас, қон эди. Унинг оппоқ қўйлаги қизариб, ёкавайрон бўлиб кетганди. «Биров пичок урибди», деб ўйлади Искандар вужуди музлаб. Йигитлар бир-бирини суяган қўйи дераза тагидан ўтиб, бино томон бурилиб кетди. Искандар йўлакка шошилди. Зиналардан югургудек бўлиб, биринчи қаватга – жарроҳлик бўлимининг қабулхонасига келди. Остонасига ҳўл латта ташланган очик эшик олдида тўхтаб ичкарига разм солди.

Бояги оқ қўйлакли йигитча қушетқада икки буқланиб ўтирар, бошини чангаллаб нукул сўқинар эди. Искандар биров пичок урибди, деб ўйлагани хато экан. Беморнинг бошидан оққан қон қўйлагини қизартирганини энди кўрди. Қалта енгли катак қўйлак кийган оғайниси эса нима қиларини билмай серрайиб турар, ранги ўчиб кетганди.

– Нега ўзидан-ўзи сенларга бутилка отади!

Искандар ичкарига мўралаб, девор тагидаги стол қаршисида ўтирган врачни энди кўрди. Бу – кўзойнак тақиб юрадиган рангсиз жарроҳнинг фамилияси Олимбоев эка-

нини Искандар билиб олган, беморлар ундан негадир чўчишини кўриб, хайрон қолган эди. Ўзи ёш-у, негадир ҳамма ундан кўркади. Искандар яна беморга ўгирилиб қаради-да, унинг бошидан ҳамон қон оқаётганини пайкади.

– Билмадим, – деди катак кўйлакли йигит киприкларини гуноҳкорона пирпира-тиб. – Кўчада кетаётгандик. Биров автобус деразасидан шиша отди. Шиша Анварнинг бошига тегди. – У гапини тасдиқламоқчи бўлгандай беморни бармоғи билан кўрсатиб қўйди.

Анвар кўзларини врачга қадаб, бошини қангаллаганча яна сўкинди.

– Шундай қилиб, шиша отди дегин? – Жарроҳ хотиржам ўтирганча кўзойнагини йилтиллашиб беморга қараб қўйди. – Қизик, – деди ингичка бармоқлари билан столни чертиб, – битта шиша шунча иш қилдим, а! Аввал бошингга тегса, кейин ёкангни йиртса, кўйлагингни дабдала қилса. Қўлли, оёқли бутилка экан-да!

Анвар лабини яна ҳам қаттиқроқ тишлаб, йиғлаб юборди. У елкалари силкиниб барала йиғлар, овози энди хаста бўлгани учунми, хунук эшитилар эди. Катак кўйлакли йигитча эса нима қилишини билмай, бир унга, бир врачга қараб жавдирарди.

– Хўш, сизга нима керак? – деди дўхтир бирдан бошини буриб. Искандар беихтиёр ичкарига кириб қолганини, жарроҳнинг кўзойнак ортидаги тикандек ўткир кўзлари ўзига тикилиб турганини энди пайкади.

– Нима, сизниям бутилка билан уришдими?

Искандар унинг овозидаги захархандани сезиб, аччиғи чиқди.

– Нега калака қиласиз? Аҳволини кўриб турибсиз-ку, – деди беморга имо қилиб. – Бир одам нажот кутиб турса-ю, сиз тергов қилсангиз? Қанақа врачсиз ўзи?!

– Ўзингиз кимсиз? – Олимбоев шошилмай ўрнидан турди. Искандар унинг рангсиз юзи янада оқариб, қирра бурни қисилиб кетганини кўрди. – Бу бола киминг бўлади? – деди кўзойнак ортидаги митти кўзлари чакнаб.

– Танийсизми?

– Танишим шартми? – деди Искандар бўғилиб. – Ким бўлса ҳам одам-ку, ахир! Бемор-ку!

– Марҳамат қилиб хонани бўшатиб қўйинг!

Искандар дафъатан эсанкираб қолди. Ҳеч кимдан бундай қўпол муомала эшитмаган эди.

– Менга қаранг, – деди овози титраб. «Беморга ҳозирок ёрдам кўрсатмас экансиз... Фельетон ёзаман!» демокчи бўлди-ю, тилини тийди. У ҳеч қачон фельетон ёзмаган, ёзмокчи ҳам эмасди. Аммо бировнинг дардига томошабин бўлиб туришни ҳам хоҳламасди. – Кетмайман! – деди бўғик овозда. – Нажот кутиб турган одамни сўроқ қилишга нима ҳақингиз бор? Прокурормисиз?

– Бировнинг ишига аралашишга сизнинг нима ҳақингиз бор? – Олимбоев шундай деб беморга юзланди. – Ўлмайди! Жароҳати ўладиган даражада эмас. Бирпас азобини тортса, безорилик қилмайдиган бўлади. Инқилламай ўтир, сўтак!

Искандар колишини ҳам, кетишини ҳам билмай, иккиланиб туриб қолди. Дўхтирнинг буйруғи билан хонага ҳамшира кирди. Беморнинг бошини текшира бошладилар.

– Ўн саккизинчи палатада битта жой бўш, – деди Искандар. – Ёнимдаги чолга бугун жавоб теккан.

Олимбоев кўзойнак ортидан «ҳалиям шу ердამисан» дегандек истехзоли қараб қўйди.

– Жойингизга боринг!

* * *

Искандар йиғи товушидан уйғониб кетди. Бошини кўтариб, Анварнинг қаравотида, оёқ томонда ўтирган хотинни кўрди.

Кеча Анварни шу палатага олишганида «Менинг гапим Олимбоевга таъсир қилти-да», деб ўйлаган эди Искандар. Кейин билса, бошқа жой йўқлиги учун йигитчани шу ерга қиритишган, мияси чайқалган-чайқалмаганини аниқлаш учун икки кунга олиб қолган экан.

Кечкурун ҳам мана шу чигирткадек озғин, коп-кора хотин Анварнинг олдида келиб кетган эди. У томирлари бўртиб кетган озғин қўллари билан юзини тўсган қўйи ўксиб-ўксиб йиғлар, ўғлини қойиб эди.

– Отангнинг қуйдиргани етмасмиди, жувонмарг! Энди сен бормидинг, ергина ютгур! Ишламасанг, ўқимасанг. Ажалнинг тиғи парронига учрагур отанг топганини ичса! Ҳаҳ, пешонагинам курсин-а!

Искандар унинг озғин елкаларига, ингичка қўлларига қараб раҳми келди. Балки, ягона умиди шу ўғлидандир!

Анвар саллага ўхшатиб бинт билан танғиб ташланган бошини девор томонга ўгириб ётар, индамас эди.

– Ҳаҳ, пешонагинам курсин! – деди аёл яна изтироб билан.

Анвар ётган жойида жеркиб берди:

– Кўп вайсайверманг!

Искандар ух тортиб ўрнидан турди. Аёл кафтини туширди-ю, ёшли кўзларини унга тикди:

– Сизниям уйғотиб юбордикми?

– Зиёни йўқ, – деди Искандар қаравот тепасидаги сочикни олиб ташқарига чиқаркан.

Унинг кетидан Анварнинг онаси ҳам чиқди. Уч-тўрт қадам юрмасдан етиб олиб, Искандарнинг қўлидан ушлади.

– Насихат қилинг, ўргилай, – деди муҳим бир сирни айтаётгандай пичирлаб. – Ўртоқлари ўлгур ёмон... Учасини ерга қўйиб, топган болам шу. Кечкурунги мактабда бинойидай ўкиб юрувди. Бозор-ўчаримни бирпасда қилиб келади. Оёғидан ўт чакнайди. Отасининг ичишини мактабдаги ўртоқлари юзига солган экан, ўқишни ташлаб кетди... Шу одам бўлсин деб, ўн етти йилдан бери кўча супураман. – Аёл елкасига ташлаб олган халатининг этагини қайириб, бурнини артди.

Искандар бировнинг кўз ёшига тоқат қилолмасди. Ҳозир ҳам томоғига илиқ бир нарса тикилиб, кўнгли чўкди.

– Куйинманг, холажон, – деди хўрсиниб. – Анвар ҳали ёш. Йўлини топиб кетади.

– Эсли йигит кўринасиз, – аёл яна йиғламсиради. – Насихат қилинг, Худоё барака топинг.

– Хўп, – деди Искандар ютиниб. – Албатта айтаман. Иложи бўлса, ўзим ишга жойлаб қўяман...

Искандар ювиниб келганда, Анвар тумбочка устида турган стакандаги чойга қанд солиб, қошиқ билан айлантриб ўтирарди.

– Чой ичинг, – деди у дўриллаб.

«Ёш бола, – деб ўйлади Искандар унинг ёниб турган кўзларига, ҳали устара тегмаган мўйловига қараб. – Ҳали гўдак-ку, бу! Йўлга солиш керак».

– Раҳмат.

У бир зум ўйланиб турди-да, сўради.

– Нега уришдинг?

– Қиз талашдик, – деди Анвар ҳамон қошиқни айлантриаркан, аҳмоқларча илжайиб.

Искандар бу ёшдаги болаларга насихат ёкмаслигини билар, шунинг учун кечадан бери нима воқеа рўй берганини суриштирмаган эди.

– Қиз сени яхши кўрса, талашининг нима кераги бор! – деди у иложи борица табиий гапиришга уриниб.

Анвар яна боягидай илжайди:

– Танимайман ўзини!

– Танимасанг нега талашасан?

– Ие, қиз бўлгандан кейин талашади-да.

– Эндиям талашсанг калтакнинг бундан каттасини ейсан! – Искандар унинг бошидаги қон доғи қотиб қолган «салла»га имо қилди. – Бу сафар осон қутулибсан!

– Менми?! – Анвар тумбочкани шу қадар зарб билан муштладики, тагида озгина чой қолган стакан зириллаб кетди. – Энди калтакни бошқаси ейди! Қонини ичаман!

* * *

Искандарни операция столига ётқизишлари билан тепасида Олимбоев пайдо бўлди. Унинг оғиз-бурни доқа никоб билан тўсилган, фақат йилтираб турган кўзойнагининг ўзи қолгандек эди. Искандарнинг юрагида кўркув аралаш шубҳа уйғонди. Уни профессор Наримонов операция қилиши керак эди-ку!

Олимбоев унинг кўнглидан ўтганини сезгандек бошига эгилди.

– Домла санавиацияда Навойга учиб кетдилар. Оғир касал бор экан. – Сўнг митти кўзлари қисилиб, кулимсиради. – Кўркманг, сизнинг операциянгиз мураккаб эмас. Узоғи билан бир ҳафтада оёққа туриб кетасиз.

Искандар тақдирга тан беришдан бошқа иложи қолмаганини билиб кўзини юмди. Ростини айтганда энди унга барибир эди.

– Биласизми, дўстим, – деди Олимбоев унинг бошига эгилиб. – Медицина энг инсонпарвар касб дейишади. Аммо хирургияда шафқатни йиғиштириб қўйиш керак. Бўлмаса жаррохнинг қўли калтирайдиган бўлиб қолади... Гуманизм – сизларнинг соҳа...

Бир неча лаҳзадан кейин шундай жимлик чўкдики, Искандар ўз юрагининг уришини ўзи аниқ эшитаётгандек бўлди...

* * *

Инсоннинг доимий ҳамроҳи – хаёл бўлмаганида одам ниҳоятда қашшоқ бўлиб қолармиди... Искандар оппоқ шифтга муттасил тикилиб ётган уч кун мобайнида ўша беадад хаёллар уни тарқ этмади. Операциядан кейин қорнида пайдо бўлган оғрик азоб берганида ҳам, осма укол тагида ётиб, икки кун туз тотмаганида ҳам ўша хаёллар билан овунди. Ўзининг қишлоқдаги қорбоғида бўлган тўйини эслади. Ҳар гал қишлоққа борса, унинг ҳузурига ийманибгина чиқадиган, соғиниб кетганини қулоғига шивирлаб айтиб, унсиз йиғлайдиган хотини Шоҳиданинг рангпар, аммо кўркем юзи, қуралай кўзлари тасаввурида жонланди.

Искандар учинчи боскични битиргандан кейин ота-онаси кўзимиз тириклигида кўриб қолайлик, деб унинг тўйини ўтказишган эди. У Тошкентда юрганида ҳеч қимни чандон яхши кўрмагани учун қўшни қишлоқнинг энг сулув қизини олиб берамиз, дейишганида кўниб қўя қолганди. Аввалига Шоҳидани яхши кўрадимиз, йўқми, ўзи ҳам билмай юрди. Фақат хотини вафот этганидан кейин уни яхши кўришини, жонидан ортиқ севишини ҳис қилди.

Шоҳиданинг юраги туғма «порок» экан. Докторлар унга туғиши мумкин эмаслигини айтишса ҳам, Искандардан яшириб юраверибди. Она бўлишни хоҳламайдиган аёл борми? Устига-устак, қишлоқ туғруқхонаси.

...Искандар унинг азасига етиб борди. Ҳам суйган аёлидан, ҳам юлдуз кўрмай жон берган бегуноҳ чақалоқдан жудо бўлиш оғир экан. Шундан кейин Искандар қишлоғига қайтиб бормади. Юқори боскичда ўқиётганида амалиётда қатнашган газета таҳририятида энг «кичик» лавозим – корректор ёрдамчиси қилиб ишга олишганига раҳмат деди...

Дарахт бир ерда кўқариши рост экан. Бора-бора газетанинг етакчи ходимларидан бирига айланди. Журналистнинг қаттиқ нони, гоҳо кеча-кундуз тиним билмай ишлаш унга ёқар, тўғрироғи ярасининг эскиришига ёрдам бераётгандек эди...

Кеча ҳамкасблари кўргани келишганида ўзининг беҳаловат ҳунарини қаттиқ соғинганини ҳис этди. Эрта-индин ўзига жавоб беришларини, тағин ишга шўнғиб кетишини ўйлаб таскин топди.

Сўнг Анварга ишга киритиб қўяман, дегани эсига тушиб, ҳамширадан турар жойини ёзиб олди. Битта-битта юриб ҳовлига чиқди. Икки четига арчалар экилган йўлқадан охишта юриб кетди.

Қуёш ҳали ботмаган, аммо ҳаво тунд, кўнгилни ғаш қиладиган булутли окшом эди. Ҳовлида одам сийрак, афтидан, ёмғир ёғса керак, намхуш шамол эсиб турарди. У йўлканинг охирига бориб, орқасига бурилган эди, таниш овозни эшитиб тўхтаб қолди.

– Қўй дейман, жойига! – деди ўша овоз. Кейин қўпол қилиб сўқинди. – Қўй, бўлмаса абжағингни чиқариб ташлайман, онангни...

Искандар овоз чиққан томонга – касалхона девори ёнидаги ёнғок тагига қаради-ю, давра қуриб ўтирган бир тўда одамларни кўрди. Йўқ, булар беморлар эмасди. Искандар синчиклаб қараб, майкачан бўлиб олган Анварни кўрди. У ўтирган жойида ёнидаги йигитнинг қизил қўйлагига ёпишиб олган, йигит ўрнидан турмокчи бўлар, Анвар қўйиб юбормас эди.

«Қаёқдан кирибди булар! – деб ўйлади Искандар ўша томонга юраркан. Кейин тушунди. – Девор ошиб тушган».

У етиб боргунча қизил қўйлакли йигит ўрнидан турди. Анвар ҳам унинг ёқасига ёпишганча туриб кетди.

«Аҳмок! – деб ўйлади Искандар ичида Анварни қойиб. – Яна жанжал бошла-яптими?»

У яқин келиб, майса устида сочилиб ётган майда-йирик аралаш пулларни кўрди. Нарироқда иккита арак шишаси думалаб ётар, даврадаги тўрт эркак бамайлихотир сигарет тутатиб, Анвар билан қизил қўйлакли йигитнинг жанжалини кузатар, аммо ажратиб қўйай дейишмасди.

«Аблаҳлар, кап-катта одамлар ёш болаларни уриштириб томоша қилиб ўтирса!»

У қорни оғрий бошлаганига қарамай, қадамини тезлатиб келди-да, Анварнинг биллагидан ушлади.

– Қўйвор! – деди секин, аммо қатъий қилиб.

Анвар ярқ этиб қаради. Унинг ранги ўчиб кетган, ҳарсиллар, аммо рақибини қўйиб юбормас эди. Қизил қўйлакли новча йигитнинг ҳам ранги гезариб кетган, бир оғиз ҳам гапирмай юлкинар, Анварнинг чангалидан чикмокчи бўлар эди.

– Пулни ютиб олиб энди қочадими? – қичқирди Анвар тупук сачратиб.

– Қўйиб юбор! – деди Искандар қатъий қилиб. – Ким сенга кимор ўйнасин деди!

Искандар бир қарашдаёқ Анварнинг кўзларида совуқ ўт ёниб кетганини сизди. Лекин эътибор бермади. У ҳеч қачон кимор ўйнамаган, поезддами, бошқа жойдами, шундай даврани кўрса, четлаб ўтар, бу ўйиннинг қоидаларини ҳам, ёввойи завқини ҳам билмас, тан олишни хоҳламас ҳам эди.

Ерда ўтирганлардан бири, маст бўлса керак, қийқириб қулди.

– Ўқитувчинг зўр-ку, Анвар!

Анвар шуни кутиб тургандай Искандарга ўшқирди.

– Хўжайинмисан менга?!

Искандарга унинг сенсираши алам қилди. Чигирткадай озғин, қон қакшаб йиғлаётган аёл кўз олдига келди-ю, юраги эзилиб кетди.

– Калланг ишлайдими, аҳмоқ! – деди бўғилиб. – Нима деб келишгандик сен билан?!

Анвар ҳамон рақибига ёпишган кўйи хириллади:

– Бор-р-ре, онангни!..

Искандар ўзини тутолмай қолди. Анварнинг юзига тарсаки туширди. Секин, аяб...

Кутилмаганда Анвар унинг қорнига шу қадар зарб билан мушт туширдик, Искандарнинг кўзидан ўт чакнаб кетгандек бўлди. Бикинида чидаб бўлмас оғрик уйғониб, ҳамма ёқни зулмат қоплади-да, гурсиллаб ерга йиқилди...

У кўзини очганида энг аввал бир жуфт ялтирок нарсани кўрди. Синчиклаб қараб, бу – бу кўзойнак эканини, бошида Олимбоев энгашиб турганини англади. Сўнг тагин ўша таниш жарроҳлик столида ётганини, атрофини оқ либосли одамлар ўраб олганини кўрди.

Олимбоевнинг юпка лаблари кимирлади. Искандарнинг ҳамон ғувиллаб турган қулоғига унинг овози узоқ-узоқдан эшитилгандек бўлди.

– Хавф ўтди... Кўркманг, дўстим, тузалиб кетасиз. Фақат бу гал кўпроқ ётасиз... – Бир зум сукут сақлаб, кўшиб қўйди. – Гуманизм яхши нарса... Фақат билган одамга...

1971

УМР САВДОСИ

Хуршида ишдан келса, Қумри хола айвон ўртасида чўккалаб олганча кўрпа қавиб ўтирибди. Энкайиб олгани учунми, муштдек гавдаси янаям кичрайиб қолганга ўхшайди. Хуршиданинг онасига раҳми келди. Бечорага қийин. Бир йилдирки, Тўлқинжонни уйлантириш ташвишида. Тўй қилиш осонми? Гоҳ униси етишмайди, гоҳ буниси.

– Бўлди энди, ойи, чарчаб қоласиз, – деди Хуршида сумкасини айвон бурчагидаги стулга қўйиб. – Тўй эртага бошланаётгани йўқ-ку!

Қумри хола бошини кўтарди. Оёқлари увушиб қолган экан, оғриқдан юзи буришиб тиззаларини уқалади.

– Кўнглим ғаш, болам, – деди тўсатдан.

Хуршида тушунмади.

– Нима бўлди?

– Эрталаб борсам, дарвозаси така-так ёпиқ. Аввал оқшомдан ётиб олиб, кеч пешингача ухлайди, шекилли, булар.

Хуршида қулиб юбормаслик учун тесқари қаради. Кампири тушмагур-эй! Бундан чиқди, хўроз кичқирмасдан қуда бўлмишникига борган. Ўзининг қаллан саҳарлаб боргани билинмайди-ю, айбни қудаларга ағдаряпти. Нуқул юлдузи чап келяпти-да шулар билан!

– Қиз бола деган кун ёйилгунча ётмайди, ялпайиб!! – Қумри хола писанда қилди. – Дарвозасининг олди супурилмаган...

Қумри холанинг одати шу. Саҳарлаб туриб олади. Хуршида эсини таниши билан унияш шунга ўргатган. «Қиз бола уй жиғадек тахт бўлиши керак, уят бўлади», деб азонлаб ҳовли супуртиради.

– Келиннинг акаси ичаркан. Униям эшитдим! – деди Қумри хола ҳамон ўша тажанг оҳангда. – Отасиниям оғзи шалок, дейишяпти.

Онасининг кейинги даъвоси Хуршидага ёкмади. Ўзи-ку: «Уйланасанми, йўкми? Танлаганингни айт», деб Тўлқинжонни холи-жонига қўймади. Охири Тўлқинжон ёктирган кизини айтди. Қумри хола уч-тўрт марта совчиликка бориб «оқ ўраб» келди. Аммо негадир кейин айниб қолди. Гоҳ келинни дангаса дейди, гоҳ куда холани эзма дейди. Мана, энди акасининг ичиши баҳона бўлиб турибди.

– Келин ҳам ичарканми, ойи, бир сўрамабсиз-да, – деди Хуршида ачитиб.

Қумри хола ип катимини шахд билан тортаркан, Хуршидага чакчайиб каради.

– Таппи таппидан узокка тушмайди, билдингми?

– Бизлар ҳам оппок эмасмиз-ку, ойи! – деди Хуршида. – Қуда томон суриштирса, бизлардан ҳам айб топар. Мана, мен... – У бир зум жим қолди-ю, хаёлига келган гапни қайтармади: – Мениям турмушим бузилган. Улар ҳам суриштириб юргандир. Куёвнинг опаси нега эрдан чиккан, деб. Гапни ковласа гап чикаверади-да!

Қумри хола тўсатдан мунғайиб қолди.

– Сенинг турмушинг бузилган бўлса... Шу иш шунака бўлганига... Ўзинг сабабчисан... Энди Тўлқиннинг турмуши шунака бўлмасин, дейман-да, болам.

Онасининг бирдан бўшашиб қолиши, таскин оҳангида гапириши Хуршидага оғир ботди. Душманинг тош билан ургани нима-ю, дўстинг пахта отгани нима? Йўк, онаси таъна қилаётгани йўк. Ачиниб гапиряпти. Шунака-ю, барибир калампирни шакарга ботириб еган билан ширин бўлиб қолмайди-да.

Хуршида силтаб-силтаб игна тортаётган онасига бир зум қараб турди-да, индамай ичкарига кириб кетди. Шу топда у ойиси кетидан мўлтираб қараб қолганини ҳис қилар, ҳис қилган сайин юраги эзиларди.

Қиз бола бўйига етганидан кейин ғалати бўларкан. Ўз уйингда ота-онанг бағрида турасан-у, барибир бу хонадон эртами-индин сенга бегона бўлиб қоладигандек, гўё, албатта, қандайдир ўзгариш бўлиши шартдек туюлаверади.

Хуршида, айникса, совчилар келганида буни чуқур ҳис қилар, шунинг учун эшикдан узун-қисқа бўлиб кириб келаётган хотинларни кўрса, алақандай бегонасираб турарди. Бора-бора уларни кўрса ғаш келадиган бўлди. Қумри хола бўлса, совчилар билан очилиб-сочилиб сўрашар, куёв бўлмишни ипидан-игнасиғача суриштирарди. Совчилар кетгандан кейин Хуршидага насиҳат қиларди:

– Қизлик уй – бозор, болам! Шоҳ ҳам келади, гадо ҳам. Бошингда отанг бўлмаса. Муносиб жойингни топгин, дейман-да, қизим.

Хуршида тутаким кетарди:

– Ҳеч қанақа бозор-позорни билмайман, тушундингизми? Менга даллол керакмас.

Шундай дерди-ю, хаётида қандайдир ўзгариш рўй беришини кутиб юрарди. Бу ўзгариш тўртинчи июнь куни бўлди. Шу куни у ўн тўққиз ёшга тўлган эди. Кечкурун ате-

лъеда бирга ишлайдиган дугоналарини уйга чакирмоқчи бўлди. Бозорга тушди. Чиллаки, гилос, янги помидор харид қилгунча кун қизиб кетди. Бир қўлида сумка, бир қўлида тўрхалта кўтариб бекатга келди. Аксига олиб автобус ҳам келавермади. Бир маҳал қизил люкс «Жигули» осойишта силкиниб Хуршидадан хиёл нарироқда тўхтади. Хуршида қўл кўтармагани учун ҳам эътибор бермади. Лекин ўша томондан овоз келди:

– Қаёкка борасиз, синглим?

Бир оздан кейин бояги савол яна қайтарилди:

– Сизга айтяпман.

Шундагина Хуршида бу гап ўзига тегишли эканини билиб, бурилиб қаради. Машинасининг рангига мос – қизил водолазка кийиб олган йигит бир оёғи ичкарида, бир оёғи ерда, шу томонга қараб турарди.

– Қаёкка борасиз? – деди у яна.

Хуршида «собственный» машинага ўтиришни умуман хушламасди. Ҳозир ҳам чимирилиб:

– Ҳеч қаёкка! – деди-ю, тескари қараб олди. У моторнинг гувиллашини, машина жўнаб кетишини кутиб турарди. Чиндан ҳам эшик қарсиллаб ёпилди. Аммо мотор гурилламади. Бояги йигит унинг рўпарасида пайдо бўлди.

– Қўлингизда юкингиз кўп экан, – деди Хуршидага жиддий тикилиб.

Хуршида унинг силлик таралган сочларига, чимирилиб турган қошига бир лаҳза қаради-ю, кўзини олиб кочди:

– Қанча сўрайсиз?

Йигит кулиб юборди:

– Савоб ҳам керак-ку одамга!

– Унақа бўлса ўтирмайман.

Йигит яна кулиб, унинг сумкасига қўл чўзди:

– Бўпти, бензин ҳақини берарсиз.

Хуршида машинанинг паролон ғилоф қопланган орқа ўриндиғига ўтираркан, йигит сўради:

– Қаёкка ҳайдай?

– Кўкчага!

Хуршида энди уйга етгунча бир оғиз ҳам гапирмасликка аҳд қилди.

Анчагача индамай кетишди. Хуршида йигитнинг рўпарадаги ойначадан ўзига қараб қўяётганини хис қилар, шунинг учун кўчаларни томоша қилиб борар эди.

– Иссикка қолиб кетибсиз? – деди йигит орқага бурилиб. Хуршида мўйлов қўйган йигитларни ёмон кўрарди. Аммо ҳайдовчининг мўйлови ўзига жуда ярашиб тушганини ичидан тан олди. Индамай кетаверди. – Иссикка қолиб кетибсиз, дейман? – Йигит яна саволини қайтарди.

– Шундок бўлди! Энди отимни сўранг! Қаерда ўқишимни сўранг! Иложи бўлса, йигитим бор-йўклигини ҳам билиб олинг! – Хуршида бу гапларни шу қадар жаҳл билан бидир-бидир қилиб айтиб ташладики, ўзиям ҳайрон қолди.

Йигит бунақа зарбани кутмаган бўлса керак, анчагача жимиб қолди. Кейин орқасига карамасдан секингина гапирди:

– Ўзининг туғилган кунда ўзи бозор қилган одамни биринчи кўришим.

Энди Хуршида эсанкираб қолди. Худди унинг юзини яхшироқ кўриб олгиси келгандек олдинга эгилди.

– Сиз... қаёқдан биласиз? – деди кўзларини пирпиратиб.

– Мен ҳамма нарсани биламан! Телепатман. – Йигит орқасига қараб жилмайди. Шунда Хуршида унинг мўйлови ўзига ярашганини яна бир бор хис этди-ю, хаёлига келган фикрдан уялиб, кўзини олиб қочди. – Сиз ҳеч нимани айтмай қўя қолинг, – деди йигит ҳамон жилмайиб. – Отингизни ҳам, бугун неча ёшга тўлганингизни ҳам, ҳамма-сини биламан. Сиз бўлса мени билмайсиз. Шуям инсофданми? Келинг, сиз ҳам мени таниб олинг. Отим – Анвар...

Хуршида қараса, гап гап билан-у, машина бошқа ёққа бурилиб кетяпти.

– Кўкча у ёқдамас, – деди у овозини баландлатиб. – Ё йўлни билмайсизми?

– Биламан! Бир минутга!

Зум ўтмай машина пастак, ойнабанд магазин рўпарасида тўхтади. Анвар кўча четидаги цемент ариқчадан ҳатлаб ўтди-да, магазинга кириб кетди. Хуршида ўтираве-ришини ҳам, тушиб кетишини ҳам билмай турган эди, Анвар ичкаридан бир сават гул кўтариб чиқди. Хуршида шундагина бу гул магазини эканини билди.

Анвар негадир орқа эшикни очиб, саватдаги гулни шундоқкина Хуршиданинг оёғи тагига қўйди.

– Нима қияпсиз? – деди Хуршида оёғини нари суриб.

– Туғилган кунингиз билан чин қалбимдан табриклайман. Илоё, бахтли бўлинг! – Анвар кўлини шунақа қойилмақом қилиб кўксига қўйдики, Хуршида кулиб юборди:

– Артистмисиз, нима бало?

– Артист бўлсам, жон дердим. Эпложмайман. Аспирантман.

Анвар рулга ўтирди-ю, машинани ғизиллатиб ҳайдаб кетди. Қизик, энди у Хуршида-ларнинг кўчасига етгунча бир оғиз ҳам гапирмади. Фақат Хуршиданинг юқларини, саватдаги гулни тушираётганда секингина: «Яхши дам олинглар», деб қўйди.

Хуршида ҳеч қачон туғилган кунини бунчалик хушчакчак нишонламаган эди. Қизлар билан роса ўйнашди, ярим кечагача хурсандчилик қилишди. У ора-чора негадир Анварни эслаб кўяр, аммо ўша заҳоти уни хаёлидан ҳайдашга уринарди. «Яхши йигит экан. Одамгарчилиги бор экан. Шу билан нима бўпти? Энди қайтиб кўришамизми, йўқми? Кўчада учраган бир одам-да!»

Шунақа деб ўйларди-ю, барибир кўнглида ноаниқ умидга ўхшаш бир нарса айланаверарди. Кечаси меҳмонларни кузатаётганида худди ўша машина яна келиб қоладигандек беихтиёр атрофга аланглади. Эртасига, индинига, кўчаларда юрганида ҳам қизил «Жигули» кўринса, бурилиб қарайдиган бўлди. Орадан бир ҳафтами, ўн кунми ўтди. У энди Анварни хаёлидан чиқара бошлаганида яна кўришиб қолишди.

Хуршида узоқдан келаётган қизил «Жигули»ни кўрди-ю, негадир юраги жиз этди. Машина унинг рўпарасига келиб тўхтади.

– Ўқишга кетяпсизми? – Анвар ўтирган жойида чўзилиб эшикни очди. Хуршида иккиланиб орқа ўриндикка ўтираркан, унга қараб қўйди.

– Ўқишга киролмаганман, ишлайман, эътиборингиз учун! – деди таъкидлаб. – Мен тўғримда ҳамма маълумотга эга одам шуниям билмайсизми?

Анвар кулди:

– Очигини айтсам, отингизниям билмайман.

– Қизик бўлди-ку! – Хуршида елка қисди. – Бўлмаса туғилган кунимни қаёқдан билдингиз?

– Кўзингиздан! – Анвар жилмайди... – Қалай, зиёфат яхши ўтдимиз?

Хуршида индамай бош силкиди.

– Ўша куни сизнинг бахтингиз учун мен ҳам ичдим.

– Ёлғон! – Хуршида қўл силтади.

– Ёлғон гапирсам, ёрилиб ўлай!

Хуршида кулиб юборди.

– Қўйинг, ҳали бола-чақангизга керак бўласиз.

– Шунақами, а? Айта қолинг, сизга жудаям керакманми?

Хуршида гап суюқлашиб кетаётганлигидан гаши келди-ю, аммо шунга яқинроқ мавзу давом этишини барибир хоҳларди. Шунинг учун индамай қўя қолди.

Эртасига Анвар унинг ишдан чиқишини пойлаб турди. Ўзининг ишхонасига олиб борди. Кибернетика бўйича илмий иш қилаётган экан. Ҳозирча лабораторияда кичик илмий ходим бўлиб ишларкан. Хуршида аллақандай чизмалар, ялтирок аппаратлар билан тўла ним қоронғи хонага кириб қолди.

– Бизнинг ишимиз суратлар билан боғлиқ, – деб тушунтирди Анвар. – Хоҳласангиз, сизниям суратга тушираман...

Ўша кундан бошлаб у Анварнинг лабораториясига тез-тез бориб турадиган бўлди. Лабораториянинг ярим қоронғилиги ҳам, турли вазиятларда суратга тушиш ҳам энди уни чўчитмас эди.

Уйда бўлса совчилар бозори қайнар, Қумри хола ҳар куни янги гап топиб қўярди. Куёв бўлмишнинг бири «завуч» эмиш, яна бири «пекарний»да ишларкан, «Матасикли» бормиш. Тагин биттаси «переводнийлик» қиларкан. Москвадан гилам олиб келаркан.

...Бир куни Хуршида онасининг рўпарасига ўтириб олди-да, очик-ойдин қилиб айтиб қўя қолди:

– Қинғир-кийшиқ совчиларингизга айтиб қўйинг, ойи! Менинг танлаганим бор. Эскилик саркитидан қачон қутуласиз?

Онаси Хуршида кутгандек сапчиб тушмади. Фақат сўради:

– Ким ўзи у? Қанақа одам?

– Яхши одам. Аспирант. Яқинда олим бўлади. – Онаси бировнинг «матасикли»ни гапиргани учун Хуршида ҳам атайлаб қўшиб қўйди: – Машинаси бор, «Жигули».

Эртасига у уйига совчилар кўп келаётганини гап орасида кистириб қўйди. Анвар одатдагидек масалани кўндаланг қўйди:

– Бўпти, эртагаёқ ЗАГСга ариза топширамиз.

Ҳамма иш кўнгилдагидек кетаётганида Қумри холанинг кайсарлиги тутиб қолди. Иккала оёғини бир этикка тикиб туриб олди.

– Менинг кўчада қолган қизим йўқ! Уйланадиган одам беш-олти марта совчи юборади, одам қўяди. Отини билмасам, зотини билмасам. Йўқ, бўлмайди!

Хуршиданинг бир кулгиси келар, бир жаҳли чиқарди.

– Нимага тушунмайсиз, ойи? Беш марта совчи юбориш деган қонун қаерда ёзилган? Анвар ака Қашқадарёдан келган. Ота-онаси ёшлигида ўлиб кетган экан. Даллолнинг нима кераги бор?

– Ота-онаси бўлмаса, қариндош-уруғи бордир, ишхонаси, хўжайинлари бордир. Ўзим бораман.

Хуршида қолди:

– Ишхонасига борганингиз билан сиз нимани тушунардингиз? Кибернетикага аклингиз етадими? Ўзим минг марта борганман ишхонасига, билдингизми!

Қумри хола барибир бўш келмади:

– Сен эчки эмассанки, дуч келган одамга етаклатиб юборсам. Бўлмайди.

– Балки, ҳали калин ҳам сўрарсиз?

– Таг-тахтини суриштирмай туриб бермайман! Бўлмайди.

Қумри хола бўлмайди, дегани билан тўй тўхтаб қолмади. Анварнинг тоғаси бор экан, ўша ўртага тушди. Тўй бошланди-ю, Қумри хола зада бўлган қушдек мунғайиб қолди.

Баҳор кунлари ғалати: тўсатдан жала қуяди-ю, ер-кўкни шалаббо қилиб юборади. Кетидан ярқ этиб офтоб чиқади. Олам яшнаб кетади. Замину осмон тароватли бир исдан – баҳор исидан маст бўлиб қолади. Хуршиданинг ҳаётида ҳам шундай бўлди. У Анварни бутун вужуди билан тўсатдан севиб қолди. Муҳаббати эвазига бахт қуёши унга жилмайиб бокди-ю, бутун дунё яшнаб кетгандек бўлди. Қизил лентани кўндаланг тақиб олган ЗАГС мудирасининг нутқи, пешанасига кўғирчоқ кўндирилган машинада сайр қилишлар, гул иси май ҳидига қовушган чароғон ресторан... У бахтиёр эди. Бахт деган лаззатли туйғу ҳаётига шунчалик тез кириб келганига баъзан ўзи ҳам ҳайрон қоларди. Назарида, онаси ҳам уни тушунгандек эди. Факат тўйдан кейин Қумри хола Анварнинг Юнусободдаги икки хонали уйига бормади. Умуман бормади. «Зиёни йўқ, ойим шунака бир ловиллайдилар-у, ўчадилар», деб юпатди Хуршида эрини.

Тўйдан кейин бир ҳафта ўтгач, никоҳ сайлига чиқишди. Августнинг ўрталари эди. Бунақа пайтда денгиз янги соғилган сутдек илиқ бўларкан. Бир куни икковлари ойдин кечада чўмилишди. Қизик, Хуршида сузган сайин кўлининг учидан сачраган томчилар худди марвариддек яраклаб кўринарди. Бундай лаззатли манзарани худди шунақа пайтда денгизда чўмилган одамгина билади. Хуршида қорайиб, янаям ҳусни очилиб қайтди.

Бир куни Анвар ишдан ташвишлироқ киёфада келди.

– Чамадон тайёрланг, – деди тўсатдан.

– Яна қаёққа борамиз?

– Сиз эмас, мен кетаман. – Анвар энди осойишта тушунтирди. – Илмий ишим бўйича Ленинградга боришим зарур бўлиб қолди. Домла чакирибди.

– Анчагами? – Хуршида бирдан ичи хувиллаб қолгандек эрига термилди.

– Наридан борса, бир ой.

Хуршида кузатиб қўймоқчи эди, Анвар уни аяди. Вокзалга чиқартирмади.

Икки хонали каталакда Хуршида ёлғиз қолди. Ҳовлида, маҳаллада одамнинг ёлғизлиги билинмайди. Аммо секцияда бир кун танҳо қолган киши ёрилиб кетай дейди. Бунақа жойда қўни-қўшнилар, нимагадир, саломлашишдан нарига ўтмайди. Хуршида уч кунда сиқилиб кетди. Ишга бораё деса, Анварнинг гапига кириб бўшаб олган. У ўз уйига борди. Қумри хола ҳалиям жаҳлидан тушмаган экан. Хуршида икки кун турган эди, секингина тушунтирди:

– Узатилган қиз уйга келиб ётиб олмайди. Қўни-қўшнилар ҳалитдан гап қиляпти.

– Бўлмаса юринг бизникига, – деди Хуршида.

– Йўқ, болам. Оғзимга сўз олганман.

Хуршида умрида биринчи марта онасини ёмон кўриб кетди. Она деган ҳам шунчалик бемехр бўладими? У уйига келди. Телевизор билан андармон бўлди. Ҳар кун йилдек чўзилар, аксига Анвардан на хат, на хабар бор эди. Баъзан Дилбар деган ўртоғи келиб турар, аммо унинг ҳам ўз тирикчилиги бор эди. Кундузи ишга боради, кечқурун ўқишга...

Бир окшом эшик жиринглаб қолди. Хуршида очиб қараса, «сим» рўмол ўраган аёл, дўппи кийган олти-етти ёшлардаги бола турибди. «Қишлоқдан келишибди, – деб ўйлади Хуршида аёлни ялтироқ рўмолига, беўхшовроқ осилиб турган жемперига қараб. – Адашган одамларга ўхшайди». У ҳамроҳ топилганига қувонгандай беихтиёр ичкарига таклиф қилди.

– Келинлар! – деди йўл бўшатиб.

Аёл дадил ичкарига кирди. Бола шўхгина экан. Бирпасда югуриб бориб магнитофон қулоғини бурай бошлади.

– Акбар, тек ўтир! – деди аёл жеркиб. Кейин Хуршидага қаради. – Сиз Хуршида-хонсиз-а?

Хуршида ҳайрон бўлди.

– Мен сизни танимайроқ турибман, – деди ийманиб.

– Таниб қоларсиз. – Аёл хотиржамлик билан жемперини ечиб стул суянчигига ташлади. Унинг беписандлиги, киноя қилиб гапириши Хуршиданинг гашига тегди. «Ким ўзи бу? Нимага олифтагарчилик қилади?»

– Кимсиз ўзи? – деди у қошини чимириб.

– Кетдими? – Аёл негадир илжайди. – Анча бўлдими?

– Ким кетади?

– Узум обкетдими, тарвузми?

Хуршида шахд билан ўрнидан туриб кетди.

– Менга қаранг! – деди таҳдид билан. – Майнавозчиликни йиғиштиринг! Кимсиз ўзи?

Аёл ўғлига қараб қандайдир нотабий, асабий кийкириб кулди:

– Даданг Сибирга кетибди, ўғлим. Узум обкетибди. Шу ерда кутиб ўтирсанг, сенга велосипед олиб келади.

Болакай кўзларини катта-катта очиб онасига тикилди:

– Қачон, буви, қачон?

– Унисини манави аячангдан сўрайсан! – деб аёл Хуршидани кўрсатди. Яна ўша ғайритабий оҳангда кулди. – Қачон қайтаман деган Акбарнинг дадаси?

Хуршида ниманидир тушунгандек бўлди-ю, ичида бир нарса узилиб кетди. Бемадор бир ҳолатда эшикка суяниб қолди.

Аёл тантана қилгандек яна кийкириб кулди.

– Сизниям машинасига ўтқизиб, қўлга туширдими? Сизгаям аспирантман, дедими? Сизниям тўй бўлмасидан «ишингизни тўғрилаб» қўйдими? «Ҳеч кимим йўқ, етимман», дегандир? Бир ой ичида тўй қилдими? «Свадебний путешествия»га олиб боргандир, хойнаҳой? Энди илмий иш билан Ленинградга кетган бўлса керак.

Аёл ҳар гапи билан Хуршидага бир тарсаки тушираётгандек бўлар, бундан роҳатлангандек ваҳшийларча кийкириб кулар эди:

– Ленинградда пишириб қўйгани йўқ! Новосибирскка кетган. Узум обкетган.

Хуршида бошидан ҳуши учиб бораётганини ҳис қилиб турар, юраги гурсиллаб урар эди.

– Ёлғон! – У ер тепиниб чинкириб юборди. – Ёлғон! Ёлғон!

Кейинги дақиқада у ваҳшийларча кулаётган хотинга ташланди. Бошидаги «сим» рўмолига чанг солди. Аммо шу он изтиробга тўла бир чинкирик янгради-ю, Хуршиданинг қўллари ҳавода муаллак қотиб қолди.

– Буви! Бувижон! – Боядан бери магнитофон олдида ўралашиб юрган болакай ўқдек отилиб келиб онасига ёпишди.

Шундагина Хуршида аёлнинг кўзларидан оқиб тушаётган ёшни кўрди. Аёл негадир каловланиб ўрнидан турди. Бир қўли билан боланинг бошини силай бошлади, бир қўли билан Хуршиданинг елкасидан кучди.

– Пешонанг шўр экан, синглим! Кўзингга қарасанг бўлмасмиди? – Шундай деди-ю, елкалари силкиниб йиғлаб юборди.

Ўша кеча тун бўйи икки «кундош» ҳасратлашиб чиқишди. Бола ухлаб қолган, уй нимкоронғи, аёлнинг овози ғамгин, аммо ўктам эди. У асли андижонлик экан. Техникумда ўқиб юрганида Анварнинг қўлига тушибди. Эс-ҳушини йиғиб олгунча, Анварнинг иккинчи хотинига айланиб қолибди.

– Сиз учинчисисиз! – деди у қандайдир киноясиз оҳангда. – Хоразмда ҳам хотини бор. Лекин ишни пишиқ қилади. «Законний» ажрашади.

Хуршида ич-ичидан тошиб келаётган йиғини аранг босиб ётарди. «Законний» ажрашганининг нима фойдаси бор? Бу билан дарди енгиллашармиди?

Анвар ҳеч қанақа олим эмас, сураткаш экан. Гоҳ у, гоҳ бу институт лабораториясида сураткаш бўлиб ишлаб юраркан. Кузда аллақандай шериклари билан Сибирь шаҳарларига бориб узум сотаркан. Манави кооператив уйлару машиналар, ресторанлару денгиз саёҳатлари шундан экан.

Хуршида бу гапларнинг туш бўлиб қолишини жуда хоҳларди. Қани энди тўхтовсиз гапираётган мана шу хотин ҳам, диванда пишиллаб ухлаётган анави бола ҳам туш бўлса. Туш бўлса-ю, у уйғониб кетса.

Йўк, туш бунақа бўлмайди!

– Балки бирон нарса тама қилиб келди, дерсиз. Йўк, ҳеч нима керакмас. Тошкентда қариндошларимиз бор. Шуларникига келувдим. Бу гапларни эшитиб қолиб, сизни огоҳлантириб қўйгим келди. Агар яхши кўрсангиз, маҳкам ушланг. Анвар – туллак йигит.

...Она-бола зинадан тушиб кетаётганида Хуршида бирдан уйга югурди. Кеча болақай ўйнаган японча магнитофонни столдан юлиб олди-да, зиналардан чопиб тушди.

– Ма, Акбар! – деди болага тутқазиб. – Барибир шу... сеники.

Кундоши қаршилиқ қилган эди, қўймади.

– Барибир менга керакмас. Энди керакмас.

Ловиллаб турган гулханга сув сепилса нима бўлади? Аччик, бўғувчан ховур кўтариладими? Ҳозир шундай бўлди. Хуршиданинг ловиллаб турган муҳаббатига сув сепилди. У ўзининг аччик ховурига ўзи бўғилиб қолди. Нима қилди у? Нима қилиб қўйди? Ширин гапларига учдими? Мўйловигами? Бир сават гулигами? Машинасигами? Балки жарак-жарак пулларига учгандир. Нимасига учди? Ҳаммасига! Машинасида катайса қилиш ёқармиди? Ёқарди. Жудаям ёқарди. Ресторанларга кириш, денгизга бориб чўмилиш, қоронғи лабораторияга кириб ўпишиш ёқармиди? Ёқарди. Ўзи-ку сураткашни аспирантдан, чайковчини олимдан ажратолмас экан, нега суриштирмади? Нега онаси суриштираман деса, бир чеккага йиғиштириб қўйди? Эскилик саркити, деб тўйга ҳам чандон аралаштирмади. Эскилик саркити эмиш! Саркит ким?! Ойисими, ўзими?! Ойисининг кўнгли бир нарсани сезгандирки, оёқ тираб туриб олгандир.

У Анвар келса нима қилишини билмас эди. Албатта, бўйнига олмайди. Уйланганини ҳам, боласи борлигини ҳам айтмайди. Ана ўшанда боқлайди. Шунақа боқласинки, эркак бўлганига минг пушаймон қилсин.

Қизиқ, Анвар ҳеч нимадан бўйин товламади.

– Нима қипти? Аввалги хотинларим билан законний ажрашганман. Узум масаласи... Нима, мен ўғрилиқ қияпманми? Одамларнинг ҳолатини чиқаряпман. Буям савобли иш... Илмий иш ҳам бўлса. Бирон мирзақурук домлага «қуруғидан» чўзсам, уч ойда номзодлик диссертациясини ёзиб беради.

– Нега мени алдадингиз? – деди Хуршида аламдан тўлганиб.

– Қизик экансиз, тўйни тезлаштиринг, деган менми, сизми?

Хуршида алам ичида уни тарсакилаб юборди, Анвар бир ранги ўчди-ю, индамади.

– Бўлдимми? – деди кулишга ҳаракат қилиб. – Аламингиздан чикдингизми энди?

Хуршида бу одам билан ўрталарида каттакон жарлик пайдо бўлганини ҳис қилди. Бу жарлик икковларини икки соҳилга улоқтириб ташлади. Ким билсин, балки илгари ҳам жарлик бўлгандир-у, Хуршида кўрлик қилиб, нариги соҳилга қадам босгандир.

...Айвон томондан Қумри холанинг товуши келди.

– Тўлқинжоннинг тўйи юришиб қолди, овсинжон! Шунақа-ю, кўнглим ғашроқ. Келиннинг акаси ичаркан. Отасиниям оғзи шалоқроқ дейишади.

– Синанг, ўргилай, обдан синанг. Қуш уясида кўрганини қилади. Кейин қуйиб, алангасига исиниб ўтирманг, овсинпошша!

1979

ДАРД

Бозор – шайтоннинг айвони.

Халқ мақоли

Санталат ая хомуш уйғонди. Кун ёришиб кетган, дераза ортидаги куртаклари бўртиб қолган тол шохлари, худди биров атайлаб силтаётгандай шамолда кескин-кескин силкинар, аллақерда мусича маъюс кукулар эди. Санталат ая патнис, мис самовар, қадимий гардим чойнақлар билан безатилган тоқчадаги қўнғирокли соатга қаради. Етти бўлай деб қопти. У инқиллаб ўрнидан турди-да, наMAT тўшалган айвонга чиқиб, гиштин зинадан ҳовлига тушди. Атрофда гул иси кезади, баҳор ҳавоси мусаффо, илиқ. Кечаси каттиқроқ шамол бўлган шекилли, ҳовли ўртасидаги каттакон ўрик гуллари дув тўкилибди. Этакдаги ошхонанинг шифер томи, ўрик остидаги икки-уч бўйра жойда барк уриб ётган пиёз устига оч пушти ранг тангачалар ёғилибди.

Мухторжон кузакда армияга кетиш олдидан кекса ўрик тагига шу пиёзни сепган эди. Ўшанда Санталат ая кулувди. «Сичкон сиғмас инига, ғалвир боғлар думига... Кафтдай жойда деҳқончилик қилиб қаёкка борардинг, болам», деганди. Мухторжон бўлса, «Эрмак бўлади-да, сизга, ойи», деб қулиб қўйган эди. Билиб гапирган экан. Мана, қор эриши билан Санталат аяга эрмак топилди-қолди. Ёлғиз ўзи ўтириб-ўтириб зерикканида эрмак учун пиёз ўтайди. Саралаб-саралаб юлади, қўшниларга таркатади. Юлган сайин бу ёқдан униб чиқаверади, жонивор.

Санталат ая йўлак бошидаги жўмракдан обдастага сув тўлдирди. Тошиб чикқан сув цемент ҳовузчага тўпланиб қолган ўрик гуллари оқизиб кетди. Санталат ая яна Мухторжонни эслади: мана шу ҳовузчани ҳам Мухторжон ясаб берувди. Қўлидан келмаган иш йўқ эди Мухторжоннинг. Отасининг ўғли-да! Отаси донғи кетган уста эди. Мирсоат сувокчи деса, етти маҳалла танирди. Девор суваса, одамнинг акси кўринарди.

Шу гап Санталат аянинг хаёлига келиши билан нима учун боядан бери кўнгли ғаш эканини пайқади.

Қизик, шу кеча Мухторжоннинг отаси тушига кирибди. Неча йил илгари ўлиб кетган одам келиб юрибди. Тагин хадеб кўча эшикнинг олдини супураётган эмиш. «Ҳой, дадаси, кўча супураётганингиз нимаси, биров кўрса уят қилмайдими», деса индамасмиш.

«Тавба, нимага отаси безовта бўлиб юрибди, ё Мухторжонга бир нима бўлдимикан?!»

Санталат ая ўзининг хаёлига келган фикрдан чўчиб кетди. «Илойим, ўзи паноҳида асрасин! Битта шу бола деб сўққабош ўтди, ахир».

...Ўгай ота-онаси уни ўзига ўхшаган етимгина болага узатишганида Санталат энди ўн саккизга кирганди. Ўзи каттикчилик билан ўсган эмасми, дарров рўзгорга киришиб кета қолди. Тилаб-тилаб олган қизалоғи энди йўлга кирганда эри урушга кетди. Беш йил ваҳимаю хавотир билан ўтди. Санталат қоратошдаги туғруқхонада кир ювувчи бўлиб ишлади. Ёлғиз овунчоғини ҳам Худо кўп кўрди: кизи терламадан нобуд бўлди. Тагинам толен бор экан: эри бирон ери тирналмасдан, эсон-омон қайтиб келди. Қаҳрини аямаган толе меҳрини ҳам аямайди, деганлари рост экан. Икки йилдан кейин мана шу Мухторжон туғилди. Эр-хотин кўш ҳўкиз деганларидай, биргалашиб ишлаб, ката-лакдай бўлсаям мана шу ховлини сотиб олишди. Эрининг ўзи уста эмасми, бир уй, бир айвон қурди. Аммо бу сафар ҳам толе уларнинг қувончини кўролмади: бир куни эрининг ўлигини кўтариб келишди. Ҳавозадан тушиб кетибди.

Санталат дод солди, сочини юлди. Лекин начора, кўнди.

Мухторжон битта бўлсаям ўнтага татийдиган йигит чиқди. Ахлоқли, одобли... Институтни битирди, инженер бўлди. Санталат ая энди орзу-хавас билан тўй қиламан, деб турган эди, ўғли армияга кетиб қолди.

Санталат ая Мухторжонга жуда суяниб қолган экан. Анчагача бир нимасини йўқотгандай бўлиб юрди. Ҳар сафар Мухторжоннинг хонасига кирганида ўғлининг дўпписи-гами, кўйлагигами кўзи тушади. Санталат ая кўйлакни бағрига босиб йиғлайди, денг... Уйга киришга юраги йўқ. Бир кўнгли ўттиз йил ишлаб пенсияга чиққан туғруқхонага яна бораё деди-ю, ниятидан қайтди. Билмаган одам яна ишга кирибди, демайдими? Дунёда энг нозик юрак ҳам, энг чидамли юрак ҳам онаники бўлади. Санталат ая буни-сигаям кўнди.

Мана, кўпи кетиб ози қолди. Эртага ёз ўтиб куз келса, қарабсизки, Мухторжон кеб турибди-да. Бир қарс-бадабанг тўй қилсинки!

«Илойим, боши тошдан бўлсин!» деб қўйди у бет-қўлини артар экан. Ўзи билан ўзи овора бўлиб, кўча эшиги тақиллаганини эшитмай қолди, шекилли, кимдир халкани каттик-каттик қоқа бошлади.

– Ҳув, – деди Санталат ая йўлак томон юраётиб. – Келаверинг!

Пастак эшик очилди-ю, елкасига сумка осган почтаци хотин энгашиб ичкари кирди. У плаш кийиб, бошига қизил дурра танғиб олганди. Санталат ая дарров таниди. Бу – бир вақтлар Мухторжоннинг газетасини олиб келадиган татар жувон эди.

– Мухторжондан хат борми, Альфия қизим? – деди Санталат ая калишини судраб якин бораркан.

– Юқ, телеграмма! – деди Альфия жилмайиб. Санталат ая юраги бир калкиб кетди.

– Вой, нима деяпсан, айланай, канака телгиром? – деди ранги ўчиб.

Альфия телеграммани очиб, овоз чиқармай ўкиди-да, яна жилмайди.

– Иби, ўғлиғиз кия икан, подвиходной куни.

Санталат ая барибир ҳеч нима тушунмади.

– Нимага келади? Тани-жони соғмикин?

Альфия уни юпатиб елкасига қокди.

– Биспокоится итмагиз. Отпускка кия икан. Заслужить итган олай.

Санталат ая бир лаҳза анграйиб турди-да, Альфиянинг у юзидан, бу юзидан ўпди. Димоғига арзон, аммо хушбўй атир ҳиди урилди. Бултур саккизинчи мартда Мухторжон ўзига олиб келган «Шарк» деган атир эсига тушди. Ўшандан буён очилмай, кутичасида турган эди.

– Шошма, ўргилай болам, шошма, – деди у телеграммани чангаллаганча югуриб. Бир лаҳзада уйга кирди-ю, тахмондаги тўйга атаб тикилган атлас, духоба кўрпаларнинг ёнбошига яшириб қўйган атир кутисини олиб, яна ҳовлига тушди.

Альфия водопровод туткичини ўйнаб турарди.

– Хушхабар обқелган оғзингдан айланай, – деди Санталат ая атирни узатиб. – Олма-санг хафа бўламан. Мухторжон келганда, албатта, меҳмонга келгин, онанг гиргиттон!

– Ийя, қурясиз, – Альфия суюнчи атирни иккиланиб олди.

Санталат ая Альфияни кузатди-ю, яна ҳовликиб уйга кирди. Яхши тушунмаса ҳам телеграммани қайта кўздан кечирди.

«Шанба куни келса, бугун сешанба... Чоршанба, пайшанба, жума... яна уч кун бор экан. Қаранг-а, бежиз туш кўрмаган экан-да. Мухторжон келар эканки, отаси йўл очиб юрган экан!»

Ўзини кўярга жой тополмай яна ҳовлига тушди, кўчага чиқди. Тошлок тор кўчанинг у юзидаги кўк эшикни бир-икки такиллатди-ю, эсига тушди: «Хайрибиби эгачисиникига келин тушарга кетувди-я... Рисолат уйдамикан?» У нарироқдаги жимжи-мадор дарвоза томон юрди. Етиб бормасиданок дарвоза бикинига ўрнатилган эшик очилди-да, папка кўтарган, галстук таккан бола чиқди. Салом берди.

– Ваалайкум ассалом, мулло бўлинг, Асаджон, – деди меҳри ийиб. – Ойинглар уйдадилар?

– Бугун сменалари-ку, Пошшабуви, – деди бола бир зум тўхтаб.

Рисолат касалхона ошхонасида ишлайди. Кунора ишга боради. Бугун ишда экан-да...

– Мухторжон аканг келяпти, ойингларга шуни айтмоқчийдим, – деди Санталат ая.

Бола қувониб кетди.

– Ура! – деди бакириб. – Келсалар ременларини менга берасиз-а?

– Албатта, болам, албатта.

Санталат ая тошлок кўчада ирғишлаб-ирғишлаб бораётган боланинг кетидан қувониб қараб қолди. Зум ўтмай қизалоғини етаклаган ёшгина жувон унинг олдидан салом бериб ўтди. Боласини боғчага олиб бораётган бўлса керак. Яна икки йигит шоша-пиша ўтиб кетишди. Уларнинг кўчаси ҳар куни эрталаб шунақа гавжум бўлади. Ҳамма ўзининг юмушига шошади. «Хайрибиби йўк. Рисолат ишда. Қаёкка борса экан!...»

У яна ҳовлига қайтиб кирди. Гуллаб ётган ўрикка, жўмрагидан сув томчилаётган водопроводга, цемент ҳовузчага тикилиб турди-да, тўсатдан хаёлига ғалати бир ўй келди. «Беш-олти боғ пиёзни Пастбозорга олиб тушса-чи? Икки кадам жой бўлса. Гап пулдас. Ҳарна, одамларни кўради, гаплашади. Бахонада Мухторжоннинг туфлисига атаб ўттиз икки сўм ажратиб қўйган. Эртага отпусмага келса, этик кийиб юрмайди-ку.

У шоша-пиша ишга киришди. Текис-текис пиёзларни саралаб юлди. Ҳовузчада яхшилаб ювди. Кейин казноқдаги узун михга илиғлик турган, курум босган саватни олиб, униям латта билан совунлаб ювди. Пиёзларни катта-катта қилиб боғлади. Саватга солиб, йўл-йўл кизил дастурхонга ўради. Кексалик курсин, икки кадам наридаги бозорга етгунча ичи узилиб кетди. Саватини гоҳ бошига олади, гоҳ киррасини биқинига тираб кўтаради. «Ўлсин, нима зарил эди», деб қўяди ўзича афсусланиб. Аммо Мухторжон отпусмага келаётгани, бу хабарни одамларга айтиш зарурлигини ўйлади-ю, яна кўнглини қувонч ёритди. Қадамини тезлатди.

Кўкат бозорда одам тумонат. Санталат ая саватини пештахтанинг бир чеккасига қўймоқчи эди, редиска сотаётган жувон бобиллаб берди:

– Вой, манави кампирни қарайла, мани олдимни тўсиб қўйди!

Нарироқда туршак сотиб ўтирган чол Санталат аянинг бўшашиб қолганини кўриб маслаҳат берди:

– Менга қаранг, сингил, бозорга кираверишдаги майдончада сотмайсизми? У ердаям одам гавжум.

Чол тўғри айтган экан. Санталат ая гавжум майдончанинг бир чеккасидаги харсанг тош устига ўтирди. Тош атрофида писта пўчоклари, сигарет қолдиклари, музқаймоқ қоғозлари ётган экан. Калиши билан суриб тозалаган бўлди. Кейин пиёзнинг устини очиб қўйди. Аммо орадан анча вақт ўтди-ю, унинг пиёзини биров сўрамади. Аксига олиб, Санталат аянинг гапини эшитадиган таниш йўк. Санталат ая энди зерика бошлаган эди, шундоқ қулоғининг тагида шанғиллаган овоз эшитилди:

– Тирикчилик дардига тушиб қолибсизми, Санталат хола!

Санталат ая бошини кўтарди-ю, тепасида турган Бонуни кўрди. Маҳаллада Бонуни танимайдиган одам йўк. Эри уч қаватли магазинда ишлайди. Машинаси бор. Бултур пишиқ ғиштдан участка қуришган. Ҳар тўқисда бир айб бўларкан-да. Бечораларнинг фарзанди йўк. Шундоқ-ку, лекин Бону жуда каттаоғиз хотин. Бойвучча-да. Ҳозир ҳам ялтироқ қўйлак устидан қимматбаҳо жемпер кийиб олибди. Қўша-қўша олтин билагузук тақилган қўлида катта сумка. Нима бўлгандаям Санталат ая таниш

одам учраганидан кувониб кетди. Мана энди боятдан бери кўнглини ховликтираётган янгиликни айтиб, Бонуния суюнтиради. У инқиллаб ўрнидан турди-да, Бонуни бағрига босиб кўришди. Энди гапиришга оғиз жуфтлаган эди, Бону ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, осмонга қараб қакиллаб кулди. Шунда тилла тиш тўла оғзидан чўғ сачраб кетгандай бўлди.

– Мана, қариганингизда энди эсингиз кирибди, Сантал хола! Бозордан колманг, бозордан! Бозорда ҳикмат кўп! Отанг – бозор, онанг – бозор!

Санталат ая тилининг учида турган гапни айтди:

– Мухторжонингиз отпусмага келяпти.

Шундоқ деди-ю, негадир бу хабар оғзидан ҳаяжон билан эмас, совуккина оҳангда чиқди. Нега шунака бўлганига ўзи ҳам ҳайрон қолди.

– Ҳой, менга қаранг, хола, келинингизга атлас олиб кўймайсизми? – Бону бутунлай бошқа ёқдан келди. Кейин сирли бир нарсани айтаётгандай овозини пасайтирди. – Барибир келин қиласиз-ку, ўғлингиз бўйдоқ ўтмас ахир!

Санталат аянинг дили оғриди. Туфлига ажратиб кўйган ўттиз икки сўми эсига тушди.

– Вой, нега келин қилмас эканман, қани атласингиз?

Бону каттақон қора сумканинг занжирини суриб атласнинг бир учини чиқарди. Санталат ая дарров билди: яхши атлас, майда тарокли.

– Қанча экан бир кийими?

– Юз ўттиз сўм! Пулингиз ўзингиз билан кетади. Асл мол. Атласнинг энг тозаси.

– Магазинда ўттиз сўмдан ошмайди, дейишади-ку, Бону?

– Бунақа мол магазинга чикмайди!

Бону тилла тишларини ярақлатиб яна кулди. «Кучинг етмаса чираниб нима қиласан», дегандай зарда билан сумканинг занжирини тортди.

– Ҳув анави сили-симёни кўряпсизми, Сантал хола? – деди у нарироқдаги тўдани кўрсатиб. Санталат ая Бону кўрсатган томонга қараб, устидаги кўйлаги кафандек осилиб турган озғин, рангсиз аёлни кўрди. – Ўша-чи, – деди Бону кўзлари ҳасаддан ёниб, – кеча бир сумка «лакерованный» туфли сотди, ер ютгур! «Обувной отдел»ни бутунлай ўзиники қилиб олди, яшшамагур!

Боя Бону атласни кўрсатганида, кўзи тушган экан, шекилли, кош-кўзи попукдай нозиккина қиз уларнинг олдига келди. Талаба бўлса керак, ихчамгина папка кўтариб олибди. Бону атласини чиқаргунча қиз папкасини тиззасининг кўзи билан туртиб-туртиб, сабр қилиб турди.

«Мухторжонимга хўпам муносиб эканми?» деб ўйлади Санталат ая беихтиёр.

– Мана, бир юз қирк беринг-у, тепкилаб-тепкилаб қияверинг! – Бону сумкасининг занжирини суриб, атласнинг бир чеккасини қизга кўрсатди.

– Арзонроқ қилинг, опа, – деди қиз ялиниб. Унинг кўзлари жавдираб туришидан, шу атласдан жудаям кўйлак қийгиси келаётгани билиниб турарди.

– Бунақа атласни ҳеч қаёқдан тополмайсиз, оповси!

– Биламан, – қиз маъюс жилмайди. – Билганим учун сизга келдим-да, опа.

Санталат аянинг кизга раҳми келди.

– Арзонрок бера колинг, Бону, ўқувчи кизга ўхшайди. Савоб бўлар.

Бону унга қайрилиб ҳам қарамади.

– Ҳозир текинга мушук офтобга чикмайди оповси, – деди киз томонга эгилганча бидиллаб. – Магазинчилар анойими? Ўзимга нари борса беш сўм қолади. Нима қилай, тирикчилик экан, оповси! Бева бошим билан тўртта етимчани боқиб ўтирибман.

Санталат ая Бонунинг шунчалик ёлғон гапиришига ҳайрон қолиб, оғзи очилиб қолди. Бону эса ҳамон бидиллар эди.

– Аммо, лекин-чи, синглим, кўҳликкина қиз экансиз, ўзиям шу кўйлакни кийсангиз ёниб кетасиз-да. Ана ундан кейин кўрасиз, шайдоларингизнинг кўпайишини.

Қиз кизариб юзини ўгирди. Бону тилла тишларини яраклатиб қакиллаб кулди. Лекин тўсатдан кулгиси кесилиб қолди.

Санталат ая нима бўлганини тушунолмади қолди. Бирпасда майдондагилар тумтарақай бўлиб кетди. Санталат ая ўзига келганида Бону эллик кадамча наридаги дарахтзор ичида лапанглаб қочиб борар, уч кадамча нарида форма кийган йигитча турарди.

Санталат ая кўркканидан ўрнидан туролмай қолди. Йигит унинг тепасига келди.

– Шуям иш бўлдим, эна! – деди у ковоғини солиб. – Бозорда-ку, резавор растаси бор. Ўша ерга борсангиз ҳакингиз кетадими?

Унинг гап оҳангидан дағдағадан кўра қойиниш кўпроқлигини пайқаб, Санталат аянинг кўнгли жойига тушди. Йигитчанинг аллақасерини Мухторжонга ўхшатди.

– Кўрмайсанми, болам, – деди қуймаланиб. – Мухторжон отпусмага келяпти. Шу дегин, болам тушмагур, армияга кетмасдан олдин бўйрадаккина жойга пиёз сепган эди. Қаллаҳонада турамиз. Шаҳар ҳовлида деҳқончиликни ким қўйибди бизга! Бошинг айланса, кетинг айланмайди. Ўтириб-ўтириб зерикдим. Кўни-кўшнилардан ортган пиёзни шу ёққа олиб тушувдим. Одамлар есин, буям баҳорнинг неъматидек дедим-да, ўргилай. Аммо лекин сават кўтариб юрганимни кўрса, Мухторжоним хафа бўларди... Шанба куни келяпти, эшитдингми? Вақтинг бўлса боргин, болам. Қаллаҳонадаги чойхона бор-ку, худди шунинг биқинидаги ҳовли. Санталат ая десанг ҳамма танийди.

– Вой-бу! – формали йигит тоқати тоқ бўлиб, қўл силтади. – Бу ерда савдо қилиш мумкинмас, дедим-ку. Қани, кўтаринг пиёзингизни! Бўлмаса «иштарап» тўлайсиз.

– Қўй, болам, – деди Санталат ая. – Шундан шу ёққа яна кўтариб юраманми? Ташлаб юбориш увол. Буям баҳорнинг бир неъматидек дедим-ку. Майли, амаллаймиз. – У инқиллаб ўрнидан турди-да, саватни дастурхонга ўради.

Формали йигит бирпас иккиланиб туриб, нари кетди. Санталат ая саватини бошига қўйди. Газ сув дўкони ёнида тутунга беланиб кабоб пишираётган афти баркашдай кабобпазнинг олдида борди.

Кабобпаз кир халатининг енгини қайириб, тутундан ачишган кўзларини артаркан, Санталат аяга иягини силкитиб имо қилди:

– Нечта қўяй?

– Кабоб керакмас, – деди Санталат ая, саватни дўкончанинг тоқчасига қўйиб. – Мана шу пиёзни кабобингга қўшиб тарқат. – У дастурхонини очди.

– Кабобни кўк пиёз билан сотиш «не положенный». – Кабобпаз эски китоб муковаси билан чўғни елпиди.

– Менга пулимас, савоби керак, болам. Мухторжон аканг отпусмага келяпти, эшитдингми! – Санталат ая пиёзларни кўра устидан ошириб узатди. Йигит бир лахза талмовсираб турди-да, пиёзни олиб алюмин патнисга солди. Халатининг чўнтагини титкилаб, ғижимланган бир сўмлик олди.

– Манг, кампир. Бизники таваррук!

Санталат ая индамай нари кетди. Шу ондаёқ бошидан тоғ ағдарилгандай енгил тортди. У кўлтиғига дастурхонини қистириб олган, енгиллашиб қолган саватни кўтариб келарди.

Қизик, ҳозиргина тумтарақай бўлиб кетган майдонча бир зумда яна гавжум бўлиб қолибди. Тўданинг энг ўртасида турган Бонуни Санталат ая узоқданок таниди. У тилла тишларини яраклатиб қақиллаб кулар, рўпарасида турган йигитга гап уқтирар эди.

– Магазинчилар ҳам анойимас, оповси! Ҳозир текинга мушук офтобга чикмайди. Тўртта етимни деб...

Сал нарироқда эғнидаги кўйлаги кафандек осилиб турган озғин хотин кўлидаги бир пой туфлини силкитиб-силкитиб аллакимга кўрсатарди.

Санталат ая ўлакса талашаётган қузғунлар тўпига кириб қолгандай жирканиб қадмини тезлатди. Ҳамон бидиллаётган Бону, ялтироқ туфлисини силкитаётган килтирик хотин, костюмининг кўйни дўппайиб турган яна аллақандай одамлар олдидан ўтгунча нафаси қайтиб кетди. У илдам юриб борар, шу тобда кекса кўнглидаги бояги қувонч ҳам, Мухторжоннинг таътилга келишини айтиб, ҳаммани ҳайрон қолдириш истаги ҳам йўқолган, фақат бир нарсани – бу ердан тезроқ кетишни ўйлар эди. Бозор эса кизигандан кизиб борарди.

1974

НИМАДИР БЎЛДИ

Азимжон эшикдан кириши билан газ печка духовкасида нимадир пишираётган Гулчехрани кўрди. Терлаб-пишиб куймаланаётган хотинининг ёнига борди.

– Нима ҳаракат?

– Нозима телефон килувди, – деди Гулчехра бошини кўтариб. Лўппи юзи иссиқдан анордай кизариб кетган эди. – Эртага «загород» чиқарканмиз. Файзулла ака айтибди.

Азимжон индамай ётоққа кирди. Шошилмасдан ечинди.

Нозима – Гулчехранинг киз ўртоғи, мактабдоши Азимжон Нозима билан ҳам, унинг университетда ишлайдиган эри билан ҳам хотини орқали танишган эди.

Гулчехра, «ўртоғимнинг бахти бор экан, эри ишнинг кўзини билади», деб кўп гапирар, аммо Азимжон Файзуллани давраларда уч-тўрт бор кўрган бўлса ҳам, дурустрок гаплашмаган эди. Эртага далага чиқиш баҳонасида Файзулла билан ҳамсухбат бўлишидан қувонди. Пижамасини кияркан, ошхона томонга қараб кичкирди:

– Далага чиксак, нимада борамиз, Гули?

Ошхонада алланима тарақлади. Гулчехра кўлини куйдириб олди, шекилли, «Хах ўлгур-эй!», деб қўйди.

Кейин асабий товуши эшитилди:

– Нима дедингиз?

– Транспорт масаласи нима бўлади, дейман!

– Файзулла ака машина олибди, – бу гап Гулчехранинг овози хотиржам, ҳатто хийла тантанали эшитилди. – «Жигули» олишибди!

– Шунаками, зўр-ку!

Азимжон ўзига яқин оиланинг машинали бўлганига қувонди.

Чамаси, бу фикр Гулчехранинг ҳам хаёлидан ўтган бўлса керак, Азимжон ваннадан ювиниб чиққанида хотин шундан гап очди.

– Одамлар машина оляпти... Сиз Нилуга «Туғилган кунингга велосипедча олиб бераман», деганингизга ярим йил бўлди. Бир йўла келаси туғилган кунига ола қоларсиз...

Азимжон хотинининг пичингига ҳазил билан жавоб қилди:

– Зиёни йўқ, кутубхоначилигимга оладиган маошим билан ҳам машина олсак бўлади. Ҳисоблаб кўрсам, бировнинг қозонидан овқат еб, бировнинг кийимини кийиб ўн йил пул йиғсак, бемалол машина оларканмиз...

Гулчехра бир қадар ён берди чоғи, ётиғи билан сўради:

– Оз-оздан йиғиб борсак-чи?

– Унда ўттиз йил!

– Сизга гап бўлса! – Гулчехра ошхона томон ўтиб бораркан, бамайлихотир чекиб ўтирган эрининг елкасига тирсаги билан беозор туртиб ўтди. Азимжон хотинининг кўнглидан ғубор кўтарилганлигидан қувониб, унинг кетидан эргашди.

* * *

Эрталаб Азимжон хотинининг иссиқ нафасидан уйғонди. Гулчехра унинг қулоғига шивирлаб гапирарди. Азимжон аввалига уйқусираб ҳеч нарса тушунмади.

– Нима? – деди кўзларини аранг очиб.

Гулдор ҳалат кийиб олган Гулчехра яна Азимжонга эгилди. Нафаси унинг қулоғига урилди.

– Тезрок бўлинг, пастда Нозималар кутиб туришибди.

Янги келин-куёвлик пайтларида Гулчехра ҳар кун уни шунақа – қулоғига шивирлаб уйғотар, иссиқ нафасидан Азимжоннинг китиғи келар, бутун вужуди жимирлашиб

кетар эди. Ҳозир ҳам Азимжон хотинининг халат ичидаги тикмачокдек гавдасига караб, шўхлиги тутди.

– Намунча вақтли? – деди илжайиб. – Одамни мундок...

– Суюлманг! – Гулчеҳра шўх бурилиб нари кетди. – Устингиздан совук сув куйиб юбормай тагин!..

Азимжон илдам туриб, майкачан балконга чикди. Тонг ёришган, аммо кўчада одамлар кўринмас, рўпарадаги магазин олдида нон машинаси турар эди. Азимжон балкон панжарасини ушлаб пастга каради-ю, подъездга кираверишда турган садафранг «Жигули»га кўзи тушди. Енги калта йўл-йўл кўйлак кийган Файзулла дока билан машинани артар, негадир ялпок кора кўзойнак такиб олган эди.

– Чикмайсизми? – деди Азимжон, турган жойида бақириб.

Файзулла бошини кўтариб каради-да, «вақт кетяпти», дегандек билагидаги соатга имо қилди. Азимжон ювиниб бўлгунча Гулчеҳра ҳам кеча ўзи пиширган печенье билан консерва, яна алланималарни ипак тўр халтага жойлади. Эр-хотин бошлашиб пастга тушганларида, Файзулла машинага суяниб, сигарет тутатиб турарди. У кўзойнагини олиб, Азимжон билан кўл сиқиб кўришди.

– Ўтиринг, – деди ўнг томондаги эшикни кўрсатиб.

Азимжон Файзуллани анчадан бери кўрмаган эди. Ҳозир унинг хийла қорайиб, озганини пайқади. Пешанасидаги чизиклар чуқурлашибди, қарашлари ҳорғин.

– Муборак бўлсин! – деди Азимжон яраклаб турган машинага имо қилиб.

Файзулла камтарлик билан бош силкиб қўйди:

– Ҳа, энди...

Азимжон орқа эшикни очди-да, бурчакда ўтирган Нозима билан сўрашди. Нозима танга-танга гулли сарик енгсиз кўйлак кийиб олган, шунинг учун бўлса керак, сепкилли юзи, қизғиш сочлари одатдагидек кўзга яққол ташланмас эди. Оч-кизил чийдухоба қопланган ўриндикка чиқиб олган тўрт яшар Шухрат орқа томонда ойна тагига ўрнатилган, машина юрганида бошини ликиллатадиган поролон кучукчани олмоқчи бўларди. Нозима эса ўғилчасининг этагидан ушлаб пастга тортарди.

– Нилуфар қани? – деди Нозима Гулчеҳра билан ўпишиб кўришаркан.

– Нилуни қишлоққа жўнатдик, бувисининг олдида, – жавоб берди Гулчеҳра дугонасининг ёнига ўтириб. – Иссиқ кунда шаҳарда нима қилади?

Янги машинанинг ўзига хос хиди бўлади. Чарм, елим, яна аллақандай ислар аралашиб, ғалати, ёқимли бўй таратиб туради.

Азимжон олдиндаги ўриндикка – Файзулланинг ёнига ўтириши билан, энг аввало, шу бўйни туйди. Эшикни тортган эди, енгилгина кирс этиб ёпилди. «Портсигарга ўхшайди» деб ўйлади. Файзулланинг машина олганидан яна қувонди.

– Кетдикми? – деди Файзулла орқада ўтирган хотинига караб. – Қаёққа юрамиз?

– Йигирма саккизинчига, – қисқагина жавоб қилди ҳамон бурчакка суяниб ўтирган Нозима.

– Сирдарёга кетаверишда – йигирма саккизинчи километрда зўр боғ бор, – деди Файзулла Азимжоннинг анграйиб турганини кўриб.

Машина кор устида сирғанган чанадек силлик юриб кетди. Бир зумда шаҳар кўчалари орқада қолди. Машина шовқинсиз гувиллаб борар, йўлнинг икки четида уфқкача чўзилиб кетган пахтазорлар эрталабки қуёш нурида тўқ яшил тусда товланар, унда-мунда яккам-дуккам тутлар кўриниб қолар, олисда – уфқ этагида кетидан бир тутам чанг эргаштириб трактор ўрмалаб борар эди.

Файзулла радио қулоғини бураган эди, денгиз шовқинидек оҳанг тарала бошлади.

Қаердадир ўкиганми, эшитганми, кимнингдир гапи Азимжоннинг хаёлига келди. «Машина олифтагарчилик эмас, эҳтиёж бўлиши керак». Тўғри-да, ҳар бир оиланинг узоғини яқин қиладиган улови бўлса яхши-ку...

Нозиманинг кескин, ингичка товуши унинг хаёлини тўзитиб юборди.

– Ўчиринг анави савилнинг овозини! Нима бало, қулоғингиз қарми!

Азимжон беихтиёр бурилиб қаради. Нозиманинг сепкилли юзи янаям қизариб кетган, лаблари асабий титраб турарди.

Файзулла шоша-пиша радиони ўчирди. Чехрасида ҳорғин, маъюс ифода пайдо бўлди. Азимжон юмшоқ ўриндикда ўзини ноқулай ҳис қила бошлади. Юрагининг бир чеккасида Файзуллага ачинишми, қандайдир ўнғайсизликми, уйғонди. Бирок фикран қўл силтади. «Бировнинг оилавий ишига аралашишга нима ҳақнинг бор?»

Чорак соатлардан кейин машина чапга, тупроқ йўлга бурилди. Файзулла машинани жилдираб ётган ариқчадан авайлаб ўтказиб, чанг кўтармаслик учун секин ҳайдаб кетди. Икки юз кадамча юргандан кейин олмазор боғ ичига кирдилар. Файзулла машинани чеккароқдаги бир туп чинор тагида тўхтатди. Олдинма-кетин тушишди. Шу ондаёқ Азимжон димоғида жуда таниш, кадрдон бир ис туйди. «Беда! Беда бор экан», деб ўйлади у қувониб. Олмазор катта бўлса керак, кети кўринмас, олмалар ҳали пишмаган, аммо шохлари мўл ҳосилини кўтаролмай эгилиб турар, дарахтлар остига сепилган беда тизза барабар қулф уриб ётар эди. Одатда, эрта тонгда беда, айникса, ўткир хид таратади. Азимжон худди маст бўлиб қолгандек тўйиб-тўйиб нафас ола бошлади.

Файзулла юкхонадан каттагина шолча олиб, олмазор ичига судраб кетди. Азимжон унинг бедани босиб-янчиб боришидан оғринди.

– Шу ерга ёзавермайсизми? – деди чинор тагига имо қилиб.

– Мана бу ер текисроқ, – Файзулла шолчани каттакон олма тагига ёзди.

– Қайси қолхознинг боғи бу? – деб сўради Азимжон эски кўрпачани қучоқлаб бораркан. Файзулла елка қисиб қўйди. Нозима билан Гулчеҳра дарров тўр халталарни ташмалаб қолишди. Шухрат дарахтдаги олмаларни кўриб, олма ейман деб хархаша қила бошлади.

Файзуллалар термосда чой дамлаб олишган экан. Топган-тутганларини ўртага қўйиб, ёнбошлаб ётганча нонушта қилишди.

– Анхор бўйига бормаимизми? – деди Файзулла чойдан кейин. Маслаҳат билан эркаклар сув бўйига борадиган, хотинлар шу ерда қоладиган бўлишди.

Анҳор боғнинг ёнидан ўтаркан. Бедазорни четлаб соҳилга боргунча Азимжоннинг шими тиззасигача жикқа сув бўлиб кетди. У шимининг почаси оёғига ёпишаётганидан гаши келар, аини пайтда ҳузур қилар, таниш беда ҳидидан роҳатланиб, ёш болалардек сакраб-сакраб борар эди.

– Мана, анҳор! – деди Файзулла худди ўзининг мулкини кўрсатаётгандек тантанавор оҳангда. – Ўтиринг.

Азимжон эркаклаб кетган ялпизлар устига ўтирди. Кўйлагини ечиб, ўт устига ташлади. Баданига дарров салкин шабнам нафаси тегди. Оёғи остида олти-етти қулоч келадиган анҳор оқиб ётар, бу ер чуқур бўлса керак, сув текис, сокин, ойнадек сатҳида қоп-қора сузғичлар чаккон сузиб юрар эди.

– Ие, асосий нарсани унутибмиз-ку! – деди Файзулла ўрнидан илдам туриб. – Мен ҳозир. – У бедазорни шартиллатиб югуриб кетди. Сукунат чўкди. Шунақа сукунат чўкдики, Азимжон сув устидан учиб ўтган гунафшаранг канотли ниначининг овозини ҳам аник эшитгандек бўлди. Кўнглида алланечук сокин бир енгиллик сезиб, нариги соҳилни томоша қилди. Сувнинг у бети ясси эди. Бу ерда моллар сув ичса керак, соҳил чеккасига туёқ излари тушиб қолган, тезак сочилиб ётарди. Сал нарироқдаги ёнғоққа кўп марта мол боғланган шекилли, дарахт танаси сарғайиб, силликланиб кетибди.

Азимжон жилмайганча энтикди. Одамни бахтсиз қилиш учун арзимаган нарса кифоя. Уни бахтиёр этиш учун ҳам кўп нарса керакмас. Азимжон бу қадрдон манзараларни кўриб болалигини эслади. Эслади-ю, кўнглида кўмсашга ўхшаган бир туйғу уйғонди. Одатда, одам болалиги ўтган жойларни тушида кўриб, кечаси уйғониб кетса, анчагача соғинч ўйлар гирдобига ғарк бўлиб ётади. Ҳозир у ҳам шундай бир ҳолда эди. Унинг болалиги ҳам шаҳар чеккасидаги кишлоқда кечган. Уларнинг кишлоқидан ҳам шунақа анҳор оқиб ўтарди. Азимжон анча пайтгача сузишни ўргана олмаган, болалар: «Учта сузғични тутиб, сувга кўшиб ичиб юборсанг, сузоғич бўласан» деганда, паққос ишонган эди. Азимжон оилада кенжа ўғил бўлгани учунми, мол-ҳолга қараш унинг зиммасига тушарди. Ўзи ҳам сигир боқиш, баҳор ёмғиридан кўпчиган ўтлоқларда чалқанча ётиб олиб, тубсиз осмонга тикилишни яхши кўрарди. Уларнинг тарғил сигири бўларди. Серсут, ювош сигир эди-ю, бир айби бор эди – ўзини ўзи эмиб кўярди. Тўртала оёғини тарвақайлатиб ётганча, бурилиб ўзини ўзи эмаверарди. Шунинг учун сигирнинг тумшуғига ёғочдан найзадор қилиб тўртбурчак чамбарак илиб кўйишар, шунда сигир ўтлашга ўтларди-ю, ўрганган номаъқулчилигини қилолмас эди.

Азимжон ўша кунларни эслаб, беихтиёр қулиб юборди. Боғ томонда мотор товуши гуриллаб, хаёли бўлинди. Зум ўтмай бир қўлида коньяк шишаси, бир қўлида газетага ўроғлик алланима кўтарган Файзулла яқин келди.

Газетага ўроғлик иккита кичкина пластмасса стакан, тўрт-бешта шоколад конфетни олди-да, шишани очишга киришди.

– Сувга солмайсизми? – деди Азимжон дарров ичкиликни бошлашни хоҳламай. У ичишни кўп ҳам ёқтирмас, давраларда мажбур бўлганидан бир-икки қадах билан кифояланар эди.

– Совисин, демокчимисиз? – Файзулла шишани чакқон очаркан, мамнун кулимсиради. – Ўзи совуқ, машинада холодильник бор.

– Шунақами? – Азимжон стаканни кўлига олиб, бир зум индамай қолди. – Машинангиз буюрсин, – деди жилмайиб. – Рангини ҳам зўридан танлабсиз.

– Кучли машина, – деди Файзулла конфетдан газак қиларкан, кўзлари сузилиб. – Мотори зўр.

Азимжон сидқидилдан такрорлади:

– Яхши кунларингизга хизмат қилсин!

Файзулланинг авзойи негадир бузилди. Қошини чимириб, конфет қоғозини юма-локлаб улоқтирди.

– Арава меники эмас, – деди яна коньяк қуйиб. – Қайнағамнинг пулига келган.

Азимжон Нозиманинг акаси кўмир омборида бошлиқ бўлиб ишлашини эшитган эди. Боя Нозима радиони ўчиринг, деб ўшқирганида Файзулланинг юзида қандай маъюс ифода пайдо бўлган бўлса, ҳозир ҳам шундай ўкинч кўринди. Бироқ зум ўтмай лабини қимтиб, истехзоли жилмайди. Стаканни бир кўтаришда ичди.

– Файзулла рулдасиз, – деди Азимжон босиқ овозда.

– Балоям урмайди! – Файзулла шоколад еркан кўл силтади.

– Мен бировдан қарздор бўлиб юрадиган йигит эмасман! – деди қимгадир таҳдид қилиб.

– Нега қарздор бўларкансиз? – Азимжон ётиғи билан тушунтирган бўлди. – Қайнағангиз ўз акангиздек гап. Қолаверса, илмий ишингизни ёклаб олибсиз.

Азим бу гапни сидқидилдан айтса ҳам, негадир Файзуллага оғир ботди.

– Илмий иш эмиш! Падарига лаънат бунақа илмнинг! Диссертация ёклагунимча домла манави еримга олиб келди. – У кафтининг киррасини томоғига арра қилиб кўрсатди.

– Қилдирмаган иши қолмади. Участка қурди. Эшакдек ишладим. Пойдевор қўйишдан тортиб, лўмбоз босишгача мени текин мардикор қилди. Қизини узатаётганида: «Гарнитурга қарашиб юборасиз» деди. Уйига меҳмон келса, хемири бермай бозорга қизиллатади. Тагин «Арман коньягидан бўлсин», дейди. – Файзулла бир зум тўхтаб яна ичди. Сузилган кўзларини Азимжонга тикиб, қолди. – Машинасининг қайси детали синса менинг гарданимга! Ҳаммасини қилдим. Ҳаммасини!.. – Файзулла энди шанғиллаб гапира бошлади. – Фақат ич кийимини ювиб бермадим, холос. Шундан бошқа ҳаммасини қилдим. Аммо ўзини ҳам боқладим. Ишим тасдиқланган кундан бошлаб саломни ҳам йиғиштириб қўйдим. Энди бошқа аҳмоғини топсин. Меники «расчўт».

Азимжоннинг кайфиятидаги бояги тетиклик йўқолган, нариги соҳилдаги ёнғокнинг оқиш-силлиқ танаси ҳам, туёк излари ҳам кўзига аллақандай файзсиз кўринар эди.

– Бир мақолни эшитганмисиз? – деди Файзулла пишқириб.

«Тез кайфи ошаркан» деган ҳаёл Азимжоннинг фикридан кечди. Индамай ўтираверди.

– Эшитганмисиз? – Файзулла унинг кўзига каттик тикилди. – «Ишим битди, эшагим лойдан ўтди» деган гап бор. Менинг ҳам эшагим лойдан ўтиб бўлди... Энди башарасига қарамайман, ўша чаласавод «устоз»нинг... Олмайсизми, буни?

– Раҳмат, – Азимжон коньякли стаканни ўт устига қўйди.

– Қадрига етмас экансиз! – Файзулла чуқур нафас олди-да, ўзига тагин коньяк қўйди. – «Белий аист». Тоза коньяк.

Орага нокулай сукут чўкди.

– Илмий ишингиз нима мавзуда эди? – Азимжон тасодифан хаёлига келган бемаъни саволдан ўзиям хайрон бўлди.

– Нима, сиз фалсафани тушунасизми?

Файзулланинг «жавоби» ўринли ва истехзоли эди.

– Йўқ, – деди Азимжон ўйчанлик билан. – Фанга нима янгилик киритдингиз демокрийдим.

– Янгилик? Нима у янгилик? – Файзулла елкасини силкитиб кулди. – Диссертация ёклаганларнинг ҳаммаси янгилик яратса, одамлар аллақачон Марсга учиб бориб, бир бўлагини ушатиб тушарди. Янгилик эмиш. Ҳаммаси «туфта!» Сафсата!

– Сизникиямми?

– Нима, менинг ўқим ўзибдимми? – Файзулла тагин кулди. – Диссертация ҳимоя қилишдан мурод – пул! Маошинг ошади, ҳамма институтда фалсафа деган мавҳум фан бор. Унвонинг бўлса, институтда ишлайсан. Институт деган жониворнинг ўзига яраша «деҳқончилиги» бор.

Азимжон ортикча гапга ўрин қолмаганини билиб, шошилмай туфлисини, пайпоғини ечди.

– Исиб кетдиларми? Ё гапим ёкмадимми? – деди Файзулла кулимсираб. Бир зум ўйланиб қолди-да давом этди. – Дарвоқе, эшак тўғрисида яна битта мақол бор. «Ишинг битгунча эшакни тоға дейсан». Бу дунёда нима кўп, эшак кўп. Менинг ҳам «тоға» деб юрган эшакларим бор. Лойдан ўтгунча «тоға» деб тураман. Қайноғам, анави шаллаки хотиним... Аввал лойдан ўтиб олай, ўзим биламан! Бир эмас, ўнта боласи бўлмайдимми?!

Азимжон бирпас турса, бу одамни тарсакилаб юборишини билиб, илдам ўрнидан турди. Қирғоқдаги ялпизларни босиб анҳор лабига борди. Сирпанчик соҳилга оёқ қўйди. Сувнинг чуқур-саёзлигини ўйлаб ўтирмай сувга кирди. Анҳор чуқур эмас экан. Белидан келди. Ҳали кун кизиби кетмагани учун сув салкин, оромбахш эди. Бир-икки марта шўнғиб озгина сузиб кўрди. Кейин сирпана-сирпана соҳилга чиқди. Файзулла ҳамон бир қўлида шиша тутган қўйи чўнқайиб ўтирар, икки юзи кизариб кетган эди. Азимжон индамай четлаб ўтди. Олма панасига ўтиб артинди. Нарироқда, дарахт соясида турган машинанинг очик эшигидан ухлаб ётган Шухратжоннинг оёқчалари кўриниб турарди.

Шолчадаги кўрпача устида похол панамаси билан юзини тўсиб, танасини офтобга тоблаганча Нозима ётар, унинг бош томонида Гулчеҳра бедадан чамбарак тўкиб ўтирар

эди. Азимжон бостириб бормаслик учун йўталиб кўйди. Гулчехра бурилиб каради. Нозимани туртди шекилли, у эринибгина ўрнидан турди. Азимжон якин келди-ю, шолча атрофидаги аллаканча беда майдони пайхон бўлиб кетганини кўрди. Нарирокда ярми кизил, ярми кўк каттакон резина копток ётарди.

– Вой, чўмилдингизми? – деди Гулчехра эрининг сочи хўллигини кўриб.

Азимжон индамай бош силкиди.

– Мен кетаман! – деди совуқ оҳангда.

Иккала дугона хайрон бўлиб баравар сўрашди:

– Вой, нега?

Азимжоннинг ёлғонлашдан ўзга чораси колмади.

– Биласиз-ку, – деди хотинига караб. – Кутубхонада ҳар якшанба навбатчилик бор. Бу сафар менинг галим эди. Пакқос эсимдан чикибди.

– Шошманг, ҳозир обориб кўяди сизни. – Нозима анҳор томонга караб овоз берди. – Қаёқдасиз, хо-о-ой?!

Азимжон ўзбекнинг хотини эрини «хой» деб чақиришини биринчи эшитиши эди.

– Раҳмат, – деди шоша-пиша. – Ўзим етиб оламан. Файзулла жиндай ичди.

Шу гапни айтмаса бўларкан.

– Саҳарлаб туриб захарига ичмаса ўлади бу гўрсўхта! – деди Нозима шанғиллаб.

«Мис қозонга лой тувоқ, – деб ўйлади Азимжон ғашланиб. – Икковининг тупроғини бир жойдан олган экан».

– Ташвишланманглар, дарров етиб оламан, – деди-ю, бурилиб кетаётган эди, Нозима сўради:

– Гули қолади, а?

Гулчехра бир дугонасига, бир ўзига караб турганини кўриб, Азимжон «Албатта, бахузур дам олаверинглар» дегандек бўлди-ю, тупроқ йўлдан тез-тез юриб, катта кўчага чикди. «Бетонка» йўлдан эрталабданок иссик ховур кўтарилар, килт этган соя йўк эди. Аксига олиб бирон машина тўхтамас, тезлигини баттар ошириб кетаётганга ўхшарди. У катта трасса четидан илдамлаб кетаверди. Ниҳоят, кузовига шағал ортилган «ЗИЛ» вошиллаб тўхтади...

* * *

Гулчехра кечкурун эшикдан кириб келиши билан диванда оёғини чалиштириб ётган эрини кўриб хайрон бўлди.

– Ҳа, навбатчиликка бормадингизми?

– Йўк, – Азимжон бир лаҳза сукут саклаб, қандайдир руҳсиз оҳангда сўради. – Яхши дам олдингларми?

– Зўр! – Гулчехра орзумандлик билан енгил хўрсинди. – Одамлар яшашни билади. Тагида машина, ҳаммаси бадастур. Эри чизган чизиғидан чикмайди... Нозима келаси ҳафта тоққа чиқамиз, деб таклиф қияпти.

– Бормайсиз! – деди Азимжон қатъий қилиб.
Гулчеҳранинг қоши чимирилди.
– Нега?
– Ўшанга!
– Қизик одамсиз, – Гулчеҳра юзини ўгирди. – Ўзингиз ололмайсиз, бировникини кўролмайсиз...
– Ҳа, мен шунақа бахил одамман, ичикораман!
Гулчеҳра бир лаҳза ҳайратланиб турди-да, эрининг ёнига ўтирди.
– Нима бўлди ўзи?
– Ҳеч нима!
Гулчеҳра унинг кўзига узок тикилиб қолди. Сўнг ниманидир англагандек эрининг сочларини кафти орасига олиб, силади...

1974

БАХТ

Уч соатдан кейин янги йил киради. Уч соатдан кейин Мунира ўттизга қадам кўяди. Бу сафар ҳам у янги йилни ёлғиз кутиб оляпти. Унчалик ҳам ёлғиз эмас. Нариги уйда жажжи Нилуфар ухлаб ётибди. Яхшиям бахтига шу қакажон кизча бор экан. Ўз онасидан Мунирани яхши кўради. Ишдан келиши билан бўйнига осилади.

Бугун Мунира синглиси билан ўтирмоқчи эди. Бўлмади. Сайёранинг одати шу ўзи. Бир гапни айтишга айтиб кўяди-да, охирида айниб қолади. Боласи беш ёшга чиқибди-ю, ўзи ёш болага ўхшайди. Боя кизчасини боғчадан олиб келди-да, Мунирага топшириб, кўчага югурди. Мунира нима гаплигини суриштирган эди, зинадан қайтиб чиқиб, «айнаний ўзимнинг опа-жонимдан», деб у юзидан, бу юзидан ўпди-да, кетди-қолди.

Муниранинг бир ўзи яна мунғайиб қолаверди.

У секин-секин юриб, ошхонага кирди. Косадаги гуручни шошилмасдан юва бошлади. Гуруч юзига қалқиб чиққан оппок сувни тўқаркан, негадир онасини эслади.

Мунира етти ёшидами, саккиздами опа-сингил барабар кўк йўтал бўлишганди. Ўшанда онаси унга гуруч ювилган сувни ичиргани Муниранинг эсида қолган. Гуруч суви аллақандай кўпикли, бемаза эди. Мунира-ку ўша бемаза сувни уч-тўрт қултум ичди-я, Сайёра «лўлилик» қилиб, ҳаммаёқни бузиб юборди. Ўшанда ойиси «Сенларни одам қилгунча ўзим адо бўламан», деб йиғлаганди.

Умуман, ойисининг чеҳраси негадир ҳамиша маъюс кўринар, айвон бурчагида турадиган оёқ машинада иш тикаётганида ҳам, уй йиғиштираётганида ҳам бошини бир ёнга ташлаганча хаёлга чўмиб юрарди. У иш тикаётганида бир ашулани кўп қайтарарди. Қайта-қайта эшитгани учунми, ўша сўзлар Муниранинг хаёлига муҳрланиб қолган:

*«Оҳ, урарман, оҳ урарман,
Оҳларим тутгай сани,
Кўз ёшим дарё бўлиб,
Балиқлар ютгай сани...»*

Мунира мактабга катнаб, эсини танигандан кейин, онаси нима учун «оҳ ургани»-ни тушунди. У отасини эс-эс танир, баланд бўйли, мўйловли бу одамга тузук-курук меҳр қўйиб улгурган ҳам эмасди. Сайёра туғилганидан кейин кўп ўтмай отаси қаёққадир ғойиб бўлди. Мунира бу «сир-синоат»ни ҳам кейин, эсини таниганда тушунди: отаси уларни ташлаб кетган экан. У бир нарсани – онасига кўмаклашиши зарурлигини жуда эрта тушунди. Олтинчи синфда ўқиётганида оёк машинада иш тикишни ўрганди. Саккизинчи синфни битирганидан кейин Олой бозори биқинидаги тикувчилик ательесига ишга кирди.

...Қозон қаттик-қаттик қайнаб, Муниранинг хаёли бўлинди. У гуруч солди-да, ошхона деразасини қия очди. Мусаффо қор ҳавоси ёпирилиб кирди. Дераза ортидаги дарахтларнинг шохи қордан ишқомдек эгилиб кетган. Бу ҳам камлик қилгандек, окупарлар тўзиб ётган пастак осмондан момик зарралар ёғилаверади, ёғилаверади. Гўё бутун табиат янги туғилган чакалоғу, само уни покиза йўргакка ўраётгандек. Рўпарадаги тўрт каватли уй деразаларида чироклар машъала бўлиб ётибди. Шодон куй янграйди.

Ҳа, бугун байрам... Мунира сувини тортган гуруч устига товоқ ёпаркан, секин хўрсиниб қўйди. Бугун байрам, янги йил кияпти. У оҳиста юриб ётоққа кирди. Нилуфар сочлари тўзиганча ухлаб ётар, пешанаси терлаб кетганди. Мунира кизчанинг пешанасини кафти билан оҳиста артаркан, жилмайиб қўйди. «Шайтон-ей! ҳали қўшни болалар билан роса чана учди. Совук элитган». Шу ондаёқ у арча чирокларини ёкиши кераклигини эслади-ю, илдам ўрнидан турди.

Қайси куни арчани безатишаётганида Нилуфар ҳадеб чироғини ёкиб беринг, деб хархаша қилган, ўшанда Мунира янги йил кечаси арчанинг чироғини қорбобо ёкиб беради, деб ишонтирган эди.

У тез-тез юриб меҳмонхонага кирди-да, чироқ маржони уланган симни тоққа тикди. Шу ондаёқ қизил, яшил, сариқ, яна кўпдан-кўп анвойи рангдаги жажжи чироклар ёнди-ю, хона бирданига алланечук сукутбахш, мунис бўлиб қолди. Мунира сеҳрланиб қолгандек арча рўпарасида бир зум қотиб турди. Кейин диванга бориб ўтирди. Анча ўтирди. Ташқарида ҳамон куй садолари янграр, дераза ортидан ўтаётган одамлар шодон шовқин солишар, қаҳ-қаҳ уриб қулишар, буларнинг ҳаммаси ичкаридаги, мана шу хонадаги сукунатни, танҳоликни янаям чуқурлаштираётганга ўхшарди. Қизиқ, бунақа кунда, байрам кунида ёлғиз қолсанг ғалати бўларкан. Гўё бутун дунё бир тарафу, ёлғиз ўзинг бир тараф.

Мунира олти йилдан буён янги йилни бир ўзи кутади. Ҳар гал худди шунақа ахволга тушади. Бутун дунё бир тараф-у, ёлғиз ўзи бир тараф. Тўғри, у ҳам шу пайтда эри

билан, бола-чақалари билан гавжум бир уйда ўтириши мумкин эди. Бўлмади... Ҳаёт шунақа экан. Инсон ҳамма орзусига бир йўла етавермас экан...

Зокиржон яхши йигит эди. Қадди-қомати келишган, оғир-вазмин... Улар Зокиржоннинг «Маршрутка»сида танишган эдилар. Мунира ҳар куни маршрут таксида уйига қайтар эди. Зокиржон шу машинани ҳайдарди. Бир-бирларига юлдузлари тўғри келиб қолдими, ё Муниранинг ўзи кўхликмиди, ҳуллас, «шофёр йигит» унга тинчлик бермади. Уйидан чикса, кўча бошида кутади. Ишдан қайтаётганда ателье рўпарасидаги бекатда машинаси билан пойлайди. Муниранинг гаши келгандек бўлади-ю, аммо «шофёр йигит» йўлини пойлаб туришини жуда-жуда хоҳлайди...

Мунира энди билса, ўша кунлар ҳаётининг энг ширин дамлари экан. Кимнингдир интиқлик билан сенга талпиниб турганини ҳис этишдан каттарок бахт йўқ экан.

Ҳа, Мунира бахтиёр эди. Аммо бахт билан бахтсизлик доим етаклашиб юради. Тўсатдан онаси ўлиб қолди. Юрак дарди тутди-ю, «Тез ёрдам» машинаси етиб келгунча тамом бўлди. Фақат бир оғиз сўз айтди: «Синглингни хўрлама, болам. Отаси йўқ эди. Энди мен ҳам йўқман, сенга топширдим...»

Мунира онасининг руҳи олдида Сайёрани етим қилиб қўймасликка қасам ичди. Битта ирмоқ тўхтаб қолгани билан дарё суви қуримайди. Ҳаёт ўз йўлидан кетаверди. Ой ўтди, йил ўтди, бир куни Зокиржон дардини айтди.

– Тўйни тезлаштирмасак бўлмайди. Уйдагилар қўймаяпти.

Мунира икки йўл орасида қолди. Сайёрани ташлаб қаёққа боради? Ўн олти яшар кизалокнинг тақдири нима бўлади?

Мунира ростини айтди.

– Синглим ҳали ўзини эплай олмайди. Мен ойимларга ваъда берганман.

Орадан яна ой ўтди, яна йил ўтди. Улар ҳамон бир-бирларига талпинишар, аммо энди Муниранинг кўнглида қандайдир мавҳум хавотир бор эди. Зокиржон билан кўришганида негадир кўнгли бир нимани сезаётгандек зирқиллаб турарди.

Бу орада Сайёра мактабни битирди. Зокиржон ўша таклифини яна қайтарди. Мунира яна ростини айтди.

– Синглим Политехника институтига имтиҳон топширмоқчи, кириб олсин-чи...

– Кейин-чи? – деди Зокиржон қандайдир бегона шиддат билан. – Кейин нима бўлади?

– Кейин... – Мунира тутилиб қолди. Кейин нима бўлишини ўзи ҳам билмасди. Барибир Сайёранинг қисмати бир ёқлик бўлмагунча тинчий олмаслигига акли етиб турарди. – Ахир, сизникига синглимни эргаштириб боролмайман-ку, – деди Зокиржонга термилиб.

У Зокиржоннинг жаҳли чиққанини ҳеч кўрмаган эди. Шу куни кўрди.

– Нима, сиз мен билан яшайсизми, синглингиз биланми? Синглингиз сиз учун яшамаса керак, ахир?

– Нима қилай? – Мунира ерга қаради. – Бошқа иложим йўқ.

– Менинг ҳам бошқа иложим йўк. Мен сизга ичкуёв бўлолмайман. Ёшим ўттиздан ошди. Шунча йил уйланмай юриб, маломатга қолганим ҳам етади.

Мунира ярк этиб каради-да, Зокиржоннинг кўзларида, ўзи учун кадрдон бўлиб қолган, кечалари тушига кириб чиқадиган оқил кўзларида ғазаб оловини кўрди. Кўрди-ю, кўнгли бўм-бўш бўлиб қолди.

– Мен сизнинг қўлингизни ушлаётганим йўк. Йўлингиз очик.

Тамом. У кечалари синглисига билдирмай, кўрпага бурканиб йиғласа ҳам, Зокиржонни олисдан кўрганида юраги кўксидан отилиб кетгудек бўлса ҳам, туткич бермади унга. Кеч кузда унинг тўйи бўлганини эшитди. Мунира эсдан оғиб қолсам керак, деб ўйлаган эди. Йўк, одам чидар экан. Мунира чидади. У Зокиржонни айблай олмасди.

Сайёра ўқишга кирди. Ажаб, Зокиржон рост айтган экан. Синглиси Мунира учун яшамаслигини исбот қилди. Эрта баҳорда Мунирани кучоклаб йиғлади:

– Тўй қилмасак бўлмайди. Тушуныпсизми, опагон, бўлмайди.

Мунира тушунди. Тўй қилмаса бўлмаслигини, Сайёранинг ўзи учун ҳам, пахта теримида хашарга боришганида уни яхши кўриб қолган учинчи курс талабаси учун ҳам ёмон бўлишини тушунди. Ўзи не умидлар билан йиғиб қўйган сепларининг ҳаммасини синглисига берди. Атайлаб Зокиржон билан бориб олишган узугини ҳам, «отпуска» ҳакига олган гиламини ҳам, касса ўйнаб йиккан пулига харид қилган чинни сервизларини ҳам – ҳаммасини... Онасининг руҳи шод бўлишини, синглиси бахтини топганини ўйлаб қувонди. Елиб-югуриб хизмат қилди. Фақат куёвжўралар қарс-бадабанг қийқирик билан эшикдан кириб келишганида, «Тўйлар муборак»ни айтишганида нуқул хаёлига Зокиржон келаверди. Чидаб туролмади: кўзларидан тиркираб ёш чиқиб кетди.

Синглисини узатганидан кейин у қандайдир ўйчан, одамови бўлиб қолди. Ўтиришларга борса, дугоналари зимдан бир-бирига имлаётгандек бўлади. Унга ширин муомага қилишса, кўнгли яримлиги учун етим боладек юпатишаётганга ўхшайди. У ишдан юпанч топди. Бутун меҳрини ишига берди. Ғайрати, ҳалол меҳнати билан обрў топди. Фақат кўнглининг бир чеккаси бўм-бўш. Гўё Зокиржон Муниранинг кўнглига номини ўйиб ёзган-у, ўзи ғойиб бўлган. Ўзи бўлмаса ҳам, номи ўша ўйилган жойга ҳар куни, ҳеч курса, бир марта наштар санчиб қўяди.

...Бу ёқда синглиси тагин бир «ишқал орттирди»: шошқалоқ бодомга ўхшаб «эрта гуллаб қўйиб, совуқ уриб кетган» қизларнинг қисмати шунақа бўлади ўзи. Учинчи босқичда ўқиётганида (қизалоғи икки ёшда эди) Сайёра йиғлаб келди. Эри ўқишни битирибди. Қишлоғига олиб кетмоқчи эмиш. «Обкетса, жуда яхши, – деди Мунира. – Эр қаерда бўлса, хотин шу ерда бўлади-да!» «Эрим ўлсин, – деди синглиси бобиллаб, – у ёқдаям хотини бор экан! Менга билдирмаган экан, ўқишдан ҳайдалиб кетмаслик учун менга уйланган экан, хоҳласанг, шу – иккинчи хотин бўлиб тураверасан, хоҳламасанг – катта кўча, деярли!»

Ўша куни Мунира синглисини биринчи марта тарсакилаб юборди. Ўзи уриб, ўзи йиғлади... Шу кеча онаси тушига кирибди. Ойиси негадир нукул унинг бошини силар эмиш. Қўллари юмшок, иссиқ эмиш...

...Шундоқ бўлди. Сайёра «икки латта, бир сочиғини» кўтариб қайтиб келди. Қизик, турмуши бузилганига чандон куюнмади ҳам. Ўқишни битириб, ишга кириб кетди. Мунира мана шу кизалокка – Нилуфарга боғланиб қолди. Қақажон ҳам ўзининг онаси қолиб, Мунирага ёпишади. Аяжон дейди, эшикдан кира солиб, бўйнига осилади. Шунақа пайтларда Мунира ўзининг ҳам бахти очилиши, гўдак исидан маст бўлишини тасаввур қилиб, энтикиб кетади. Қизик, ҳар гал янги йил кираётганда шуни ўйлайди...

Ким билсин, балки ўша бахт энди кириб келар. Ана, соат занги ўн марта вазмин жаранглади. Демак, икки соат копти.

Нилуфар уйғонди, шекилли, каравотчасининг ғичирлагани эшитилди. Зум ўтмай, эшик унсиз очилди-да, сочлари тўзғиб кетган кизалок кўзини ишкалаб чиқди. Бурчакка, арча томонга каради-ю, бирдан кичкириб юборди:

– Вой, қорбобо келдими, ая?

Мунира кулиб юборди.

– Келди.

– Арчанинг чироғини ёқдими?

– Кўряпсан-ку, қорбобо келиб, арчанинг чироғини ёкиб кетди. Нилу уйғониб суюнсин, деди. – Мунира кизалокнинг кўлидан тутди. – Юр энди, ювинамиз, ош сузамиз.

Нилуфар уч-тўрт кадам юрди-да, тўхтаб қолди.

– Сизга-чи, – деди тўсатдан. – Сизга нима обқелди қорбобо?

– Менгами... – Мунира ўйланиб қолди. – Менга... Бахт олиб келди.

Бирдан Нилуфарнинг лаби чўччайди.

– Нега мени уйғотмадингиз?

Мунира кизалокнинг астойдил хафа бўлганини кўриб, кучоклади.

– Нимайди?

– Қорбободан менам бахт сўрардим.

Мунира кулиб юборди.

– Вой, пучуғ-эй, сен нима киласан бахтни?

– Сизга бераман! – Қизалок кўзларини катта-катта очиб, таъкидлади. – Кейин-чи, сизда-чи, кў-ў-ўп бахт бўлади!

Муниранинг юраги калкиб кетди. Қизчани бағрига босиб, у юзидан-бу юзидан ўпаркан, кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди. Шу алпозда узок ўтирди. Унсиз йиғлади. Бу – қувонч ёшларимиди, ўкинчми ўзи билмасди...

Остонада эса янги йил эшик қокиб турар, яхши ниятли кишиларга бахт улашадиган, норасида гўдакларнинг ниятини мустажоб қиладиган янги йил кириб келмоқда эди...

*Кўнгил вайрон бўлиши учун
тақдирнинг ожизгина зарбаси кифоя.*

С. Цвейг

Тишлари тўкилган кемшик бола эдим. Сой бўйидаги ўтлоқ биз – болаларнинг «катта еримиз» эди. Ҳар куни эрта билан ойим чийдухоба шимимнинг чўнтагига яримта зоғора, бир бўлак кайнаган лавлаги солиб берарди-да, шохсиз, ювош эчкимизни етаклаб «катта ер»га жўнардим. Овози дўриллаб қолган Меливой кўк кўзни айтмаса, ҳаммамиз ёш болалар эдик. Ўтлоқ ёнидаги икки туп азим тол бизнинг овунчоғимиз эди. Баҳар келиши билан болалар тол новдаларидан ҳуштак ясашар, кизлар бўлса баргак такиб, дарахт соясида «черта» ўйнашарди.

Бир куни орамизга янги меҳмон – Ҳалима деган кизча кўшилди. Унинг қишлоғимизга келганини ҳаммадан аввал мен билдим. Кечкурун ойим дадамга айтган гапини эшитиб қолгандим.

– Ҳаким сассиқ шаҳарга бориб кизини топиб келибди. Хотинининг бошига итнинг кунини солибди. «Ўзинг-ку, шармандалиқ қилдинг... Майли, сен ўша топганинг билан бўлавер. Менга кизимни бер», дебди...

Ҳаким сассиқ урушдан келгач, полизда бригадир бўлиб ишларди. Мен уни ёмон кўрардим: бир марта эчким полизига кириб кетганида мени икки тарсаки урган. Ойимнинг гапидан ҳеч нима тушунмаган бўлсам ҳам, Ҳаким сассиқнинг кизини кўргим келди. Эртасига кўрдим ҳам...

* * *

Ўша куни эрталаб момақалдирок бўлиб, жала қуйгани эсимда бор. Ойим одатдагидай эчкининг елин қопини боғлаб (бўлмаса боласи эмиб кўярди) арконни кўлимга тутказди:

– Яхшилаб тўғиз!

«Катта ер»га етиб келгунимча ҳаво чараклаб очилиб кетди. Эчкининг арқонини ечиб, молларга қўшиб юбордим-да, тол тагида тўдаланиб турган болалар ёнига келдим.

Ўртада урушда ўлган дадасининг каттакон бекасам чопонини кийиб олган Меливой ёнбошлаб ётар, яланг оёқ болалар унинг атрофида ўтириб олиб нимагадир хахолаб кулишади.

– Ҳаким сассиқнинг кизини кўрдингми, Анвар? – Меливой яқин келишим билан дўриллаб сўради Кейин кўлидаги тол ёғоч билан имо килиб кўрсатди. – Дадасига ўхшаган дароз экан.

Болалар тағин бараварига кулиб юборишди. Толнинг панасида турган новча қизалокни энди кўрдим. Унинг катта-катта кўзлари маъюслик билан жавдирар, нима

килишини билмай, калишининг учи билан майсаларни эзғиларди. Меливойдан ҳаммамиз кўркардик, у ҳеч кимни аямасди. Лекин ҳозир у кизни масхара килиши алам қилди менга.

– Дароз бўлса сенга нима? – дедим алаимдан чийиллаб.

Ҳалима ялт этиб менга қаради-ю индамади. Меливой бирпас бакрайиб турди-да, таёгининг учи билан сой томонни кўрсатди.

– Бор, букамни қайтариб кел! Сенинг галинг келди.

У ҳар доим молини бизларга қайтартирарди. Нимагадир бу сафар ўжарлигим тутди. Сой бўйига тушиб кетган қора букага қараб кўйдим-у:

– Ўзинг қайтар! – дедим.

– Шунаками? – Меливойнинг кўк кўзлари олайиб кетди. Ирғиб ўрнидан турди-ю, қўлидаги таёкни баланд кўтарди. Ҳозир елкамга калтак тушишини билиб, кўрқувдан кўзларимни юмиб олдим. Аммо калтак тегмади. Бир маҳал кўзимни очиб карасам, Ҳалима таёкни ингичка тиззасига тираб, синдирыпти.

– Бузукнинг боласи! – деди Меливой унга қараб.

Ҳалиманинг лаби пирпираб, йиғлаб юборай деётганидан бу ёмон гап эканлигини тушундим.

– Ўзинг бузукнинг боласи! – дедим бакириб. – Кўк кўз! Кўк қарға!

...Ўша куни «катта ер»нинг хўжайини – Меливойнинг буйруғи билан «киз бола» деган лақаб олдим. Эчкимни ҳам сойнинг нариги бетида боқадиган бўлдим.

* * *

Болалар орасига қайтгим келарди-ю, «Кўк қарға»дан кўркардим. Факат бир нарсага хурсанд эдим: Ҳалима ҳам ола сигирини мен билан бирга боқарди. Кейин билсам, у мендан уч ёш катта экан. Кун бўйи иккаламиз чиллак ўйнардик. Ҳалима бу ўйинда ўғил болалардан қолишмасди.

Ёзда тагин бир одат чиқардик. Ҳар куни пешинда сой бўйида олов ёкиб, кўрига икитадан картошка кўмиб ейдиган бўлдик. Бир гал у, бир гал мен уйдан картошка олиб келардик.

Чўғда қоп-қорайиб пишган картошкани шоша-пиша артиб, оғзимиз куйишига қармай, еб олишдан лаззатлироқ нарса йўқ эди бизга.

Ҳеч эсимдан чикмайди. Бир куни ўша тотли тушликни еб бўлиб, майсалар устига чалқанча ётиб олдим. Тубсиз осмоннинг бир чеккасида кўпикдай оппоқ булутлар оҳиста сузиб юрар, баланд-баландларда жажжигина бир тўрғай турган ерида типирчилаб, шодон сайрарди...

Ҳалима ёнимда ўтириб олиб, ўтлардан «ажина ковуш» тўқир, узун-узун бармоқларини шунчалик чаккон ҳаракат қилишига ҳайрон қолардим. Бирпасдан кейин у ингичка, паст товушда ашула айта бошлади.

«Очил-очил оқ тошлар-а...

Мен онамни кўрайин-а...

Дийдориға тўяйин-а...»

Унинг секин хўрсинганини эшитдим. Зум ўтмай яна қайтарди.

«Ойи-жоним...

кўрайин-а,

Дийдориға...»

Кейин бирдан жим бўлиб қолди. Алланимадан кўрккандай, секин бошимни кўтариб қарадим. Ҳалиманинг катта-катта, коп-кора кўзлари жикка ёш эди.

Нима қилишимни билмай, довдираб қолдим.

– Йиғлама, – дедим ялиниб. – Йиғламаги-ин...

Ҳалима кўлидаги «ажина ковуш»ни улоктириб юборди-да, кизил чит кўйлагининг этагини қайириб, кўз ёшини артди.

Арпага ўрок тушди. Энди бизнинг ҳам ишимиз кўпайиб қолганди, ҳар куни машоққа борардик. Ўша куни пешингача иккаламиз бир тўрвадан машоқ тердик. Ўрокчилар нариги адирга ўтиб кетишган, кизиб ётган арпазорларни қуёш ёндирарди.

– Юр, сойдан сув ичиб келамиз, – дедим тўрвачамни орқалаб.

– Полизга бориб қовун емаймизми?

– Даданг бермайди-да, – дедим ишонмай.

– Беради, беради, – Ҳалима кўлимдан ушлади. Чопиб кетдик. Сой бўйидан юриб, полиз ёнига етиб борганимизда тўхтаб қолдим.

– Кўркма! – Ҳалима судрагудай бўлиб полиз ичига етаклаб кирди. Пушталар устида юмалаб ётган катта-катта қовун-тарвузларни кўриб кўзим ўйнади. Лекин чайла ёнига яқин борганда кўрка-писа яна тўхтадим. Чайла соясида Ҳаким сассик билан табелчи Тўлаш ака чордона қуриб ўтирганча коса қилинган босволдини ейишарди.

– Дада, бизгаям қовун берасизми? – Ҳалима аввал менга, кейин дадасига қараб қўйди.

Ҳаким сассик кизариб кетган кўзларини менга қадаган эди, ургани эсимга тушиб кетди. Ўшанда ҳам кўзлари шунақа кип-кизил эди.

Бирдан Тўлаш ака оғзини катта очиб, хахолаб кула бошлади. Яккам-дуккам тишлари орасида ярим чайналган оппок босволди бўлаги кўринди.

– Сассик! – деди у оғзини тўлдириб. – Тўйни бошлайверсанг ҳам бўларкан. Мана, қуёв болаям тайёр. – Кейин яна хахолаб қолди.

Ҳаким сассик лабининг бир чеккаси билан илжайиб қўйди. Ҳайрон бўлиб, Ҳалимага қарадим. У ҳам кўзлари жавдираб, атрофга аланглар, ҳов ўшанда – Меливойдан сўкиш эшитганда қандоқ қилган бўлса, ҳозир ҳам ўшандай, қалишининг учи билан ер чизарди.

Тўсатдан миямга бир нима урилгандай бўлди. Улар мен билмайдиган, ёмон бир нарса тўғрисида гапиришаётганини тушуниб қолдим. Секингина бурилдим-у, йиғлаганча чопиб кетдим. Катта-кичик қовунларни босиб, пушталар устидан сакраб-сакраб борарканман, елкамдан оғир бир нарса босиб тушаётганини анчадан кейин билдим. Бошок тўла халтам экан. Уни ҳам улоқтирдим-у, сой бўйига югурдим.

...Ақлимни таниганимдан кейин билсам, мен ширин, беғубор туш кўраётган эканман-у, Тўлаш бир оғиз гапи билан устимдан муздай совук сув қуйиб, уйғотиб юборган экан. Мен бўлсам мана шу туш узоқ, жуда узоқ давом этишини хоҳлардим. Ўша-ўша Ҳалимани бошқа кўрмадим, нимагадир кўришни хоҳламадим ҳам. Кейин эшитсам шаҳарга – ойисининг ёнига кетиб қолибди.

* * *

Кеча панорама кинотеатри ёнида Ҳалимани кўриб қолдим. Агар ўзи чақирмаса, танимасдим. У йўлкадан коляска етаклаб борарди. Қизик, Ҳалима мени қандай таниганига хайронман... Арғувон тагидаги скамейкада ўтириб гаплашдик. Ҳалима турмуш қурибди. Эри аспирант, ўзи врач экан.

– Бу – иккинчи ўғлим, – деди у аравачада ухлаб ётган ширингина чақалокни кўрсатиб. Анчагача жим ўтирганимиздан кейин секин хўрсинди.

– Қандок яхши опа-ука эдик-а... Қаранг, ўн олти йил ўтиб кетибди.

Мен уни сизлашни ҳам, сенлашни ҳам билолмай иккиланиб қолдим.

– Ҳалиям кўрга кўмилган картошкани яхши кўрасизми? – дедим анчадан кейин.

– Ҳалиям ёш боласиз-а, Анвар... – У кулди. Бу ўша – ўзимга таниш опаларча меҳрибон кулги эди.

Юрагимнинг бир бурчида соғинч туйғуси жўш уриб кетди. Рост-а, қандок опа-ука эдик-а!.. Тўлаш ака ўшанда нимагаям шунақа деди-а?

1966

УРУШНИНГ СЎНГГИ ҚУРБОНИ

Шоикром айвон тўридаги сандал четида хомуш ўтирарди. Аллақачон баҳор келиб, кунлар исиб кетганига қарамай, ҳамон сандал олиб ташланмагани, аммо ҳеч ким бу тўғрида ўйлаб кўрмаганини у энди пайқагандай ғаш келди. Бўз кўрпа устидан ёпилган, шинни доғи қотган қуроқ дастурхон ҳам, ҳозиргина гўжадан бўшаган сопол товоқ, банди қуйган ёғоч қошиқ ҳам унинг кўзига хунук кўриниб кетди. Аммо бепарволик билан қўл силтади-ю, дўпписини сандал устига ташлаб ёнбошлади.

Ярим кеча бўлиб қолган, атроф жимжит. Фақат олисларда ит улийди. Айвон тўсинидаги узун михга илиғлик лампочка хира нур таратади. Чирок атрофида ўралашган чивинлар бир зум тинмайди. Ҳовлининг ярмигача ариқ тортиб экилган қулупнай пушталари орасида сув ялтирайди. Онда-сонда ранг олган қулупнайлар кўзга

ташланиб қолади. Қаёқдандир шамол келди. Ҳовли этагидаги ёнғок шохлари бир гувиллаб кўйди. Шоикром уйку элита бошлаган кўзлари билан ўша томонга қаради-ю, тер ҳиди анкиб турган лўлаболишга бошини ташлади. Шу ондаёқ яна ўша товоққа, банди куйган қошиққа кўзи тушиб, тагин ғашланди. «Зикна бўлмай ўл! – деб ўйлади хотинини сўкиб. – Азалдан курумсок эди, замон оғирлашгандан буён баттар бўлди».

Ичкарида чакалок йиғлади. Бешикнинг ғирчиллагани эшитилди. Бола худди шуни кутиб тургандай, баттар биғиллай бошлади. Каттаси ҳам уйғониб кетди, шекилли, қўшилишиб йиғлашга тушди.

Шоикром силтаниб қаддини ростлади.

– Овозини ўчир, Хадича!

Ичкаридан хотинининг бешикни муштлагани, зардали товуши эшитилди:

– Овози ўчса қошқийди! Тўққиз кечасида жин теккан бунга!

«Қамбағалнинг эқкани унмайди, боласи кўпаяди ўзи, – деб ўйлади Шоикром ижирғаниб. – Шу кунимдан кўра урушга бориб ўлиб кета қолганим яхшийди».

Уни урушга олишмади. Тўқимачилик комбинатида монтёр етишмасмиди, ё ўзи яхши ишлардими, ҳар қалай, уни олиб қолишди. Шоикром уруш бошланишидан сал олдин уйланган эди. Уруш бўлди-ю, замона ўзгариб кетди. Бир хил одамлар тирноққа зор. Унинг хотини бўлса, ёнидан ўтиб кетса ҳам бошқоронғи бўлаверади. Худо бергандан кейин ташлаб бўлармишми, деб кетма-кет учта киз туғиб берди. Урушнинг қора қаноти узоклаб кетган бўлсаям, эрта-индин Гитлернинг тўнғиз кўпиши кўриниб қолган бўлсаям, ҳамон унинг сояси одамлар бошига қўланка ташлаб турибди. Ҳали у қўшни-никида аза очилади, ҳали бу қўшниникида.

Ҳовли этагидаги пастак эшик ғийқиллади. Шоикром кафти билан кўзини чирокдан пана қилиб қаради-ю, шу томонга келаётган онасини кўрди. У уйланганидан кейин отадан қолган ҳовлини ўртадан икки пахса девор олиб бўлишган. Бунгаям бир чеккаси Хадичанинг инжиклиги сабаб бўлган эди. Ҳар хил икир-чикир гаплар чиқаверганидан кейин Умри хола рўзғоринг бошқа бўлса, ўзингга қайишасан деб уларнинг қозонини бўлак қилиб берди. Ўзи кичик ўғли Шонёъмат билан нариги ҳовлида қолди.

Ранги унниккан чит кўйлақ устидан нимча кийиб олган Умри хола шарпадай унсиз юриб келди-да, япалок «мусулмон» ғиштдан ясалган зинадан айвонга кўтарилди.

– Ҳали ухламовмидинг? – деди у зинадан энқайиб чиқаётганида сурилиб кетган рўмолини қайта ўраб.

– Кўрмайсизми, чакалок тинчимаяпти. Ўзим итдай чарчаганман.

– Бола бўлгандан кейин йиғлайди-да, – деди Умри хола юпатувчи товушда. – Ётавер, болам. – У яна ўша унсиз одимлар билан ичкари уйга кириб кетди.

Қайнана-келин бир бало қилиб, болаларни тинчитишди. Кейин икковлари бошлашиб чиқишди. Хадича бир қўлида чойнак-пиёла, бир қўлида зоғора нон келтириб, дастурхон устига қўйди.

– Чой ўлиб қопти, – деди у зоғора ушатаркан.

Умри хола Шоикромнинг ёнбошига, шапарак кўрпачага ўтирди.

– Ол ўзинг ҳам, – деди у томирлари бўртиб чиққан кўллари билан сочилган увокларни йиғиб оғзига соларкан. Шоикром онасининг бармоклари тарс-тарс ёрилиб кетганини энди пайкади. Илгари ҳам шунакамиди, йўкмиди, эслай олмади.

– Овқатингдан қолмадими? – деди у чўккалаб ўтирганча чой қуяётган хотинига қараб.

Хадичанинг узунчоқ сарғиш юзи кизарди. Айбдордек маҳзун товушда узр сўради:

– Қолмовди-я.

Шоикром унинг қизарганидан ёлғон гапираётганини сизди. Ким билсин, эрталаб ўзига иситиб бериш учун шунақа деётгандир...

– Йўқ, болам, овқат керакмас, – деди Умри хола шошилиб. – Хаёл суриб ётиб уйқум ўчиб кетди... – У бир лаҳза жим қолди-да, ўзига гапиргандай секин кўшиб қўйди. – Пайшанба куни Комил тайибнинг уйига борувдим. Ҳар куни нахорга бир косадан қўй сути ичса, дард кўрмагандай бўлиб кетади, деди.

– Ҳозир қўй сути қатта? – деди Хадича. – Сигир сути отликка йўғ-у... Шу пайтда сигиримиз туккан бўларди-я.

Шоикром хотинининг гапини эшитмади. Бирдан унинг кўз ўнгида пастак дераза остида шифтга тикилиб ётган укаси жонланди. Бир ҳовлида туриб, ўн кундан буён ҳолини сўрамаганига афсусланиб, ичидан хўрсиник келди. Шонёъмат Россиядан кўчириб келтирилган завод қурилишида ишлай бошлаганида уни урушга олишмаганидан Шоикром суюнган эди. Гап бошқа ёқда экан. Укаси сил экан. Шунинг учун қолдиришган экан. Мана, уч ойдирки, ерга ёпишиб ётибди.

Шоикром ўн кунча илгари ишга кетаётиб бирров кириб укасидан хол сўраган эди. Ўшанда Шонёъматнинг қок суяк бўлиб қолганини, қатта-қатта кўзлари нимагадир чуқур маъно билан ўзига тикилганини кўрган эди.

«Яқинда ўлади, – деб ўйлади у онасининг кўзига қарамасликка ҳаракат қилиб, – барибир ўлади».

– Тузукми? – деди у ҳаммаси учун ўзи айбдордай қовоғини солиб.

– Шукур, – Умри хола қулт этиб ютинди. – Ҳозир ухлади. – Онаси шу топда чиқиб овора бўлмагин, деган маънода гапирганини Шоикром тушунди.

– Эрталаб хабар оламан, – деди у онаси ўрнидан турганида.

– Сендан нега гина қиларкан, болам, – деди Умри хола айвон лабида тўхтаб. – Кўриб турибди-ку. Эрталаб чиқиб кетасан, ярим кечада қайтасан. Бу кунлар унут бўлиб кетади, болам. – Зинага ечган калишининг бир пойи тўнкарилиб қолган экан, Умри хола оёғининг учи билан тўғрилайман деб, анча овора бўлди. Кейин зиналардан энқайиб тушди-ю, шарпадай унсиз юрганча, ҳовли этагига қараб кетди. Пастак эшик ғийқиллаб очилиб ёпилди.

– Падарига лаънат шунақа турмушнинг! – деди Шоикром бўғилиб. Кейин дастурхонни йиғиштираётган хотинига ўшқирди. – Сениям падарингга лаънат! Тумшуғингни тагидан сигирингни етаклаб кетса-ю, анқайиб ўтирсанг.

– Нега менга ўдағайлайсиз? – Хадича товокни кошикка уриб, йиғламсиради. – Нима, меням Илҳом самоварчининг хотинидай сўйиб кетсинмиди? Сиз кечалари сменада бўлсангиз. Мен учта жўжа билан жонимни ховучлаб ўтирганим етмайдими?!

Шоикром хотинини тарсакилаб юбормаслик учун юзини ўгириб, тишини ғижирлатди.

Сув қалкиса, лойқаси юқорига чиққандай, замон қалқиганидан буён ёмон кўпайди. Эрта баҳорда уларнинг туғай деб турган сигирини ўғирлаб кетишди. Ўша кеча Шоикром тунги сменада эди. Кечаси билан шаррос жала куйиб чиқди. Шоикром тонг сахарда бир нимани сезгандай кўнгли ғаш тортиб, уйига қайтди. Келса, хотини, болалари, онаси дод солиб ўтиришибди. Хадича оғироёк эмасми, ўзи билан ўзи овора бўлиб билолмай қолибди. Эрталаб турса кўча эшик ланг очик, ёнғокка боғлоклик сигир йўк эмиш.

«Шу пайтгача сигир туғарди, укамнинг оғзига ақалли бир коса сут тутардим, – деб ўйлади Шоикром ўкиниб. – Қани ўшалар кўлимга тушса, чопиб ташлардим».

Шундок дейди-ю, эгаси минг пойласин, ўғри – бир. Мана, бундан икки ойча илгари Илҳом самоварчининг хотинини пичоклаб кетишди. Бечоранинг битта-ю битта эчкиси бор экан. Ховлига ўғри тушганини билиб, хотин шўрлик дод солибди. Эри чойхонада экан. Югуриб бориб эчкининг арқонидан ушлаганми, хуллас, етиб келган кўни-қўшнilar унинг кора қонга беланиб ётганини кўришибди.

– Шу кунда яна ўғри оралаб қолди, – деди Хадича кўрпачани қокиб танча четига соларкан. – Кулупнай қизармасидан битта қўймай териб кетяпти.

– Ваҳима қилма! – деди Шоикром ковоғини уйиб. – Болалар териб егандир. Ўғри кулупнайга келадими?

– Оғзига бир дона олган бўлса, буюрмасин. Нега келмас экан? Бир ховучини опчикиб сотса, бир коса жўхори беради. Ана, бориб қаранг, деворнинг бир чети ўпирилиб ётибди!

– Ваҳима қилма! – деди Шоикром яна ғўлдираб. Аммо бу сафар ўзининг ҳам юраги сесканиб кетганини пайқади.

Кўнглида пайдо бўлган ғашликни сездирмаслик учун ховлига тушди. Секин юриб, кулупнай пушталари олдига келди. Ариқлардаги сув чирок нурида ялтираб, шамолда жимирлар, маржондай теришиб ранг олган кулупнайлар сувга тегай-тегай деб турарди.

«Рост-да, – деб ўйлади у пушталар атрофида айланаркан, – бир ховуч кулупнайга бир товок жўхори беради. Тансиқ нарсаси... Хадича ёлғон гапирмайди. Болалар еган бўлса, буюрмасин, деяпти-ку. Пишиқ, йўлатмайди...»

Бултур хотини худди шу кулупнай туфайли онасини ҳам қаттиқ ранжитган эди. Умри хола бир ховуч кулупнай олган экан, Хадича болаларга нон пули бўлар деб экканмиз, норасталарнинг насибасига тегманг, деб бобиллаб берибди.

Шоикром ўшанда онасининг ёз бўйи келини билан юзқўрмас бўлиб юрганини эсладиди-да, яна шу гап хаёлига келди. «Хадича анойи эмас, курумсоқ...»

У айланиб ёнғок тагига борди. Борди-ю, чиндан ҳам кўча томондаги деворнинг бир чети ўпирилганини, остига тупрок тўкилганини кўриб, юраги орқасига тортиб кетди. Назарида деворнинг кемтик жойидан биров мўралаб тургандай бўлди. Ёнғок шохларининг шамолда вишиллаши ҳам, оёғи остида тўкилиб ётган девор тупроғи ҳам шубҳали, ваҳимали кўриниб, дарров орқасига кайтди.

Хадича аллақачон уйига кириб кетибди. У чирокни ўчириб, сандал четига ётди-ю, кўнглидаги гулгула кучайиб кетаверди.

Кузда ўзи билан ишлайдиган йигитнинг ҳовлисидаги сўритокдан ғарқ пишиб ётган узумларини ўғирлаб кетишганини эслади. Шамол борган сари авжга чиқар, ҳовлидаги ёнғок барглари шовиллаб, шохлари шубҳали ғирчиллар, аллақим шип-шип кадам босиб, айвон лабига келаётгандай бўларди.

Хадича рост айтади. Ўзи кечалари сменада бўлса, хотини учта жўжа билан жон ҳовучлаб тонг оттирса, ўғрига ўлжанинг катта-кичиги борми? Кўлига нима илинса олаверади-да. Борди-ю, ўзи йўғида уйини ўғри босса, хотини дод солса, пичоклаб ташласа. У ёқдан онаси чиқса, униям пичокласа... «Виждонсиз! Одамларнинг бошига кулфат тушганидан фойдаланиб қоладиганларни кириш керак».

Бирдан хаёлига келган фикрдан унинг вужуди титраб кетди. Қора кунлари учун, не умидлар билан тишида тишлаб юрган сигирини ўғирлагани учун, ўлим тўшагида ётган укасини охириги насибасидан маҳрум қилгани учун, нон пули бўлар деб етиштирган мевасидан жудо қилаётгани учун шундоқ қасос олсинки, ўша Худобеҳабарлардан!

У ўрнидан сакраб туриб кетди. Чирокни ёқиб, отилиб ҳовлига тушди. Ҳамон шамол ўкирар, осмоннинг гоҳ у, гоҳ бу бурчида чакмок яраклаб, ёнғок шохлари шубҳали ғийқиллар, аммо энди булар уни кўрkitолмас эди. У ёнбошидаги ошхонага кирди-ю, чўнтагидан гугурт олиб чакди. Титрок қўллари билан қорайиб кетган девордаги миҳга илиғлиқ турган икки ўрам симни олди. Бир вақтлар урушдан олдин у бу симларни базмларга олиб борар, одамларнинг ҳовлисини машъаладай ёритиб берарди. Эндиям яхшиликка хизмат қилсин!

«Менга деса отиб юбормайдими! – деб ўйлади у айвон лабига чўкқайиб ўтирганича усти ёпик симни очик симга илдам уларкан. – Ҳарна битта харомхўрни ўлдирганим. Биттаси ўлса, бошқалари адабини ейди».

У чаккон ҳаракат қилар, аъзойи бадани терлаб кетган, аммо буни ўзи пайқамас, фақат бир сўзни такрорларди: «Менга деса отиб юбормайдими!»

У симнинг очик қисмини кулупнай пушталари устига улоқтирди. Сим илондай биланглаб пушта устига тушди. Ёпик қисмини айвон этагидан олиб ўтди-да, бир учини устундаги токка тикиб кўйди. Кейин бирдан болалар кечаси ҳовлига тушса нима бўлади, деган хаёл миясига урилди-ю, уйга кирди. Хадича ётган жойида уйқусираб бошини кўтарди.

– Ҳа?

– Ҳовлига чикма, болалар ҳам чикмасин, ўлади! – деди Шоикром кўзлари ёниб.

Хадича хеч нимага тушунмади, шекилли, «Хўп» деди-ю, бошини ёстикка ташлади. Зум ўтмай текис, чуқур нафас ола бошлади. Шоикром айвон чироғини ўчириб, яна уйга кирди. Ҳар эҳтимолга карши шундоқ эшик тагига наमतга кўндаланг ётиб олди.

«Менга деса отиб ташламайдими?» деб ўйлади яна ўшандай зарда билан. Шу топда негадир болаларини эмас, хотинини ҳам эмас, укасини ўйлади. Шонёъмат болалигида ҳам заифгина эди. Шоикром уни ҳар куни мактабдан ўзи олиб келар, иккинчи сменада дарс тугагунча пойлаб ўтирарди. Отаси ўлганида Шоикром олтинчида, укаси иккинчида ўқирди. Ўшанда Шонёъмат йиғламаган, аммо ичикиб касал бўлиб қолганди. Она-бола уни авайлаб катта қилишди. Энди бўлса, беш кунлиги қолдими-йўқми, ака бўлиб хабар ҳам ололмайди.

Шоикром ухладими, йўқми, билолмади. Бир маҳал бола йиғладими, ё ташқарида шамолнинг гувиллаши аралаш даҳшатли бир фарёд қулоғига кирдими, англай олмай қолди. Сапчиб ўрнидан туриб кетди. Айвон чироғини ёкиши билан қулупнай пуштасида мук тушиб ётган одам гавдасини кўрди-ю, даҳшатдан қотиб қолди. Шу ондаёқ хато қилганини, қотиллик қилганини пайқади. Сим учини шартга тоқдан юлиб олиб, ховлига отилди. «Бошқалари қочди» деган фикр лип этиб хаёлидан ўтди. Пушталар устида сакраб-сакраб юриб бораркан, оёғи ботиб кетаётганини пайқади. Кейин ғужанак бўлиб ётган одамдан уч қадам бериқокда тўхтади-ю, бирдан чўккалаб қолди. Бир лаҳза кўзлари олайиб тикилиб турди-да, кўксидан шамол гувурини ҳам, ўз вужудини ҳам ларзага солувчи бир нидо отилиб чиқди:

– Ойи-и-и!

У бошидан ҳуши учиб бораётганини элас-элас ҳис қилиб, ўзини ерга отди. Титрок қўллари билан лой чангаллаганча чўккалаб кўксига муштлай кетди.

– Ойи! Ойижон!

Умри хола бир қўли билан унниккан чит қўйлагининг этагини маҳкам чангаллаб олган, этак ичида икки ховуч пишган-пишмаган аралаш қулупнайлар кўриниб турар, бошқа қўли билан эса илондек симни ушлаб турарди.

Шоикром унинг қулупнай кизили юккан, ёрилиб кетган бармоқларини, бўртган томирларини аниқ кўрди. Нарироқда, лойли арик ичида унинг калиши ётар, чамаси сим оёғига текканида юлиб олмоқчи бўлган-у, қўлига ўралашиб қолиб, йиқилган эди.

Шоикром лойли марзадан эмаклаб борганча, ўзини онасининг қучоғига отди.

– Ойижон, очинг кўзингизни! – деди у гезариб кетган лаблари билан онасининг муздай юзидан ўпиб.

У анчадан кейин ўзига келди-ю, тепасида хотини турганини, кизчалари йиғлаётганини пайқади. Бошини кўтариши билан марза четида чўнкайиб ўтирган Шонёъматга кўзи тушди.

Неча ҳафталардан буён ўрнидан жилмай ётган укаси, афтидан, қандайдир қуч топиб эмаклаб чиққан, қўйлагининг елкалари осилиб турар, катта-катта кўзлари ваҳима билан боқар эди.

– Нима килиб қўйдим, укам! – деди Шоикром яна балчикка беланган кафти билан юзини чангаллаб. Кейин яна онасининг устига ўзини ташлади. У онасини кўтаришга уринар, аммо онасининг икки букланган гавдаси негадир ҳеч тикланмас эди.

– Сут ичмай заҳар ичсам бўлмасмиди, – деди Шонёьмат овози титраб.

Шоикром бу ожиз, титрок товушдан сесканиб, укасига тикилиб қолди.

– Заҳар ичсам бўлмасмиди, – деди Шонёьмат яна ўша оҳангда. Афтидан, у йиғлай олмас, йиғлашга мадори етмасди, – кечаям айтувдим, кўнмадилар. Қулупнайга сут алишади, дедилар.

Шоикром бошқа ҳеч нимани эшитмади. Эшитолмади. Фойдаси ҳам йўқ эди.

* * *

Умри холани пешин намозига чиқаришди. Гўристондан чиқиб келишаётганида Шоикром одамларнинг ўзаро гапини эшитиб қолди.

– Уруш тамом бўпти, эшитдингизми?

1967

МУҲАББАТ

I

Узоқ, энтикиб ўпишдилар. Қизнинг соч толалари Тиркашнинг юзига тегиб турар, алланечук нотаниш, аммо тотли ис анқир, унинг бутун вужуди таранг тортилиб, оёқлари титрар, қизнинг ҳам елкалари билинар-билинемас силкинаётганини ҳис қилиб турарди. Тўсатдан киз силтаниб қаддини ростлади-ю, зарб билан итариб юборди уни.

Тиркаш лайлак қилиб қўйилган аравага суяниб қолди. У ҳамон ўзига келолмас, аллақандай ички бир тўлқин борган сайин каттиқрок жўш урарди.

– Дадам сўйиб ташлайди, – деди киз тўзиб кетган сочларини кафти билан текисларкан. Аммо дадасидан ҳеч қачон хайикмаганлиги, бундан кейин ҳам хайикмаслиги унинг овозидан билиниб турарди.

Тиркаш аравадан уч-тўрт қадам нарида, майсалар устига ташлаб қўйилган бир парча наMAT устида ухлаб ётган чолга қаради. Чол ола-була хуржунга бошини ташлаб, оёқларини кERGанича, чалқанча ётар, қоронғида юзи аниқ кўринмасди. Ундан ҳам нарироқда бир туп дўлананинг тўкилган ҳазонини шитирлатиб, шарпадай қоп-қора эшак ўтлаб юрарди.

Тиркаш қаддини ростлаб, қизга тикилиб қолди. Унинг қатта-қатта кўзлари ёниб турар, узун-узун киприклари, қирра бурни қоронғида янаям жозибали кўринар, Тиркаш ҳали ҳам ҳаяжонини босиб ололмас эди. Икковлари анчагача жимиб қолишди.

Арслонбоб тоғининг чўққиси ёниб кетди. Зум ўтмай дум-думалоқ тўлин ой чиқди. Чор атрофга нур аралаш сукунат сели қуйилгандай, ҳаммаёқ жимжит бўлиб қолди.

Япроқлари тўкила бошлаган дўлана соядай қорайиб кўринар, хавода хазон, ғўзапоя иси анкирди.

Қиз сочини қайтадан ўриб, орқасига ташлади. Тиркашнинг ёнига келди-да, ниҳолдай нозик гавдасини эгиб, арава ичидан пахталик нимча олиб кийди. Тиркашга бир караб қўйди-ю, оёқларини осилтириб, аравага ўтириб олди. У энди ҳамма нарсани унутгандай, Тиркашни кўрмаётгандай эди. Бошини баланд кўтариб, ойга тикилиб ўтирар, чехрасида бепарволик кўриниб турарди. Бояги тўлқин яна жўш уриб кетди. Тиркаш нима қилаётганини ўзи ҳам сезмай, тиз чўкиб, кизнинг оёқларидан маҳкам кучоклаб олди.

– Дилор, кетма. Илтимос киламан, ялинаман... – У кизнинг тиззасига бош қўйди. Негадир шу топда кизнинг қўллари сочини силашини кутар, орзу қиларди. Дилор эгилиб унинг елкасидан итарди.

– Кет бу ердан!

– Тушунсанг-чи, ахир, қаёққа борасан?! Нимага борасан? – Тиркаш кизнинг оёқларини маҳкамроқ қисиб, илтижо билан бош чайқади. – Йўк дема, Дилор. Иккаламиз бирга ишлаймиз. Сен нимани хоҳласанг...

– Кет, мен ухлайман! – Дилор тагин унинг елкасидан итарди.

Тиркаш кизнинг чимирилган қошларига, қатъият билан қимтилган лабларига караб, энди гапириш ортиқча эканини тушунди. Аста қаддини ростлаб, бошини қуйи солди. Ўзига ҳам эриш туюлган паст, ўкинчли овозда пичирлади:

– Кетиб қолманглар, тонготарда келаман.

Шартта бурилди-да, тасмадай оқариб ётган тупроқ кўчадан соясини босиб, чопиб кетди. Ой коптоқдай сакраб-сакраб унга эргашиб келаётгандек бўлар, кишлок томондан итларнинг ақиллагани эшитилар, сой шовуллар эди. Қир устига чикқанида олд томондан кишлок чироқлари кўринди. У тўхтаб қолди. Орқасига бурилиб қаради. Пастликда, йўл ёқасидаги ўша бир туп дўлана қорайиб кўринар, Дилор ҳам, отаси ҳам дарахт кўланкаси тагида қолиб кетганди.

Тиркаш тез юрганидан нафаси қисиб, терлаб кетганини энди сезди. Кўйлагини ечиб елкасига ташлади-да, тагин кишлок томонга қаради. Катта йўлдан нур занжири билан боғланиб қолгандай қатор-қатор машиналар ўтиб борарди. «Пунктга пахта олиб кетишяпти», деб ўйлади у. Бирдан кўнгли чўкди. «Йўк! – деди у пичирлаб. – Ҳеч қаёққа бормайман. Бормайман! Уйга ҳам, Дилорнинг олдига ҳам. Ҳеч нима керакмас менга, ҳеч нима!»

У кўйлагини ерга ташлаб, қуриб, сарғайиб қолган кўкатлар устига ўтирди.

«Нима бўляпти ўзи? Қаёқдана шу кизни учратдим?! Нахотки энди ҳамма нарсадан – уйим, кишлогим, отамдан айрилсам? Нахотки энди Тентаксойдан бир умр бошимни олиб кетсам? Нима бўляпти ўзи?»

У диққат билан қулок сола бошлади. Бу сафар сойнинг шовиллаши аниқ эшитилди. Кейин хўрозлар чўзиб-чўзиб қичкира бошлади. Эҳтимол, уларнинг ҳовлисидаги тождор хўроз ҳам кўноқда туриб бўйнини чўзганча жўр бўлаётгандир. Эҳтимол, Қо-

сим ота хирмондан кайтиб, унинг келишини кутиб, супада нос чекиб, мудраб ўтиргандир.

Тиркашнинг хаёлида Қосим отанинг оппоқ қоши остидан ўйчанлик, мулойимлик билан бокиб турган кўзлари, сўлгинроқ, аммо нуроний юзи, чўкки соқоли жонланди. Шу кўзларнинг нурини олган Тиркашнинг ўзи эмасмикин? Шу соч-соқолга киров қўндирган Тиркашнинг ўзи эмасмикин! Ахир уни одам қилган, ота ўрнида ота бўлган киши шу эмасмиди?.. Тиркашдан бошқа суянчиғи борми унинг...

Қошки эди, Тентаксойга ўша эски арава кириб келмаган бўлса... Қошки эди, Тиркаш шу аравада келаётган лўли қизни – Дилорни кўрмаган бўлса...

Тиркаш бирданига ўридан сакраб тургиси, қишлоқ томонга югуриб кетгиси келди. Лекин қачонлардир гўдаклик хотирасига маҳкам ўрнашиб қолган, унутилаёзган соғинч бир туйғу устун келди-ю, қалқанча ётиб олди. Ой ҳаволаб кетган, қатлам-қатлам қуз булутлари оҳиста сузиб ўтар, намхуш тупроқ иси анқир эди.

II

Бу воқеага анча йил бўлиб кетган. Анча йиллар...

Тиркаш эсини танибдики, шу тупроқ вояга етказди уни. Дунёга қайси қуни келганини, отаси қим, онаси қим эканини ҳалиям билмайди. Тўрт-беш ёшида одам ажратадиган бўлиб қолганида лўлилар қодирда қўрди ўзини. Ота-онаси аллақачон қўз юмиб кетганини шулардан эшитди. Ҳаммага эргашиб юргани учун Тиркаш деб қақирришаркан уни. Улар Тиркашни қўлма-қўл қўтариб қатта қилишибди... Тиркаш ҳам шу лўлилардан биттаси эди. Ярим кечагача қилдирма қалиб, базм қилишни, қизил қўйлагининг этагини қилпиратиб рақс тушишни ҳеч нимага алишмайдиган хотинларнинг ҳаммаси унинг онаси эди. Гулҳан атрофида давра қуриб ўтирган лўлиларнинг ҳаммаси ота эди унга.

Ҳазин қўшиқлар оғушида мудраган оқшомлар, ой нурига ғарқ бўлган осмон... Тиркаш дунёга келиб энг аввал шуларни қўрганди. Қун ботар-ботмас уларнинг элати қўқаламзор бир ерга қодир тикар, Тиркаш қўқатлар устига қалқанча тушиб оларди-да, қилдирманинг гумбирлашига, қувноқ қаҳқаҳаларга қулоқ солиб ётар, гулҳан атрофида лип-лип айланаётган соялардан қўзи тиниб ухлаб қоларди.

Эрта тонгда одамларнинг ғовур-ғувури, эшакларнинг қанграшидан уйғониб кетарди. Шудрингдан қўл бўлиб кетган жингалак сочларини қилаб ўридан турар, увишиб қолган қўлларини уқалаб-уқалаб қўярди.

Яна ўша узун-узун йўллар бошланарди. Дунёда йўлларнинг нега шунчалик қўплигига унинг ақли етмас, лўлилар элати бўлса бир зум ҳам тўхтамас, қаёққа кетишаётганини ҳеч қим билмасди.

Тиркашнинг сўнгсиз-ниҳоясиз йўллари Тентаксойда тўхтади. Баҳор оқшомларидан бирида лўлилар элати шундоққина сойнинг бўйига, тошқоқ соҳилга қодир тикди. Тентаксой сон-саноксиз оролчалар қосил қилиб қайқирар, осмони қалакка марварид соқарди.

Тиркаш ўшанда етти-саккизларга бориб қолган, тишлари бир марта тўкилиб чиққан эди. Кун бўйи йўл юравериш чарчаганиданми, ҳаммадан олдин ухлаб қолибди.

Тонготарга яқин энтиқиб уйғониб кетди. Уйғонди-ю, тўлкинлар кетма-кет урилиб, сув қаърига тортиб кетаётганини билиб чинқириб юборди. Аммо овозини ўзи ҳам эшитолмади. Оғзига сув тўлиб ўқчий бошлади. Соё дахшатли гулдуросдан титрар, еру кўк қоп-қора тўлкинларга қўмилган эди. Тиркаш сувдан қалқиб чиқиб, қоп-қора осмонни сўнгги марта кўрди-ю, типирчилаб чўкиб кетди.

У кўзини очганида бошига эгилиб турган нотаниш кишини кўрди. Элатида бундай одам йўқ эди. Бошига кўк духоба дўппи кийиб олибди. Юзлари қизариб кетган, оқ оралаган мўйлови ҳўл бўлиб, чўкки соқолига ёпишиб қолибди. У жикка сув қўйлагининг этагини қайириб, Тиркашнинг пешанасини артди.

– Отинг нима, ўғлим?

Тиркаш ўзини шу одам сувдан олиб чиққанини энди тушунди.

– Кетаман!

У ўрнидан турмокчи бўлган эди, мажоли келмади. Нотаниш киши унинг устига кўрпа ташлади.

– Элатларинг кетиб қолишди. Сени аллақачон ўлдига чиқаришган бўлса керак. – Нотаниш киши чуқур хўрсинди. – Сел ёмон кутурди-да! Тентаксой шунақа ўзи. Ҳар баҳорда жловини йўқотиб қўяди.

Тиркаш бегона уйнинг гулдор қоғоз ёпиштирилган шифтига тикилиб ёта-ёта кўзлари илинди.

...Бу воқеага анча йил бўлиб кетган... Анча йиллар...

Агар уч кун аввал қишлоққа яна битта лўли арава кириб келмаганида, агар Дилорни кўрмаганида, қиз кетаман деб туриб олмаганида, ўша дамларни эслаб ўтирармиди у?

III

Қуёш уфққа лаб босди. Қичкинагина шалоқ арава тупроқ йўлдан имиллаб борар эди. Қора эшак қиллақдай ингичка оёқлари билан тупроқ қангитиб, аравани судраб борар, қилдираклар нола қеккан қаби ҳазин қийқилларди.

Аравада ўтирган қолнинг ингичка, буришиқ бўйнидаги чуқурқаси, оқ оралаган сочи Тиркашга кўриниб турарди. Дилорнинг отаси ҳеч қачон шошилмаётганини шама қилгандай, эшакни қистамас, бошини ташлаб, мудраб борарди. Эрталабдан бери қол Тиркашга бир оғиз ҳам гапирмади. Фақат ахён-ахёнда милқи қизариб кетган кўзлари билан унга синчиклаб қараб қўяр, яна индамасдан тесқари қараб оларди.

Араванинг кетида Тиркаш билан ёнма-ён келаётган Дилор унга қараб жилмайиб қўяр, аллақачондан синдириб олган тол хивичи билан йўл қетидаги гиёҳларни сава-лаб борарди. Унинг шапалоқ гулли қизил қуйлаги шафақда ловиллар, ўзи ҳам ўт бўлиб ёниб кетаётгандай кўринарди. Тиркаш шу топда қизнинг нима ўйлаётганини

билолмас, аммо бир кўзини сал қисиб, истехзоли, жозибали жилмайишидан ўзининг гўзаллигидан, йигитни эргаштириб келаётганидан мамнун эканлигини кўриб турарди.

Қуёш ер ортига юмалаб кетди. Окшом шамоли уфқда ёниб турган шафақ алангасини пуфлаб ўчирди. Ҳамон ғилдираклар нола чекар, шалок арава тепаликка чикиб борарди.

Тиркаш кишлоқдан чикиб кетаётганида ҳозиргидек кўнгли ғаш бўлишини ўйламаганди. У Қосим отанинг кўзига кўринишдан кўрккан, Тентаксойдан чикиб олгунча таниш шофёрларнинг учраб қолишидан юрак ховучлаб турганди. Йўқ, ҳеч ким учрамади... У Дилорни энди ўзиники деб ўйлар, шу киз учун дунёнинг нариги чеккасигача боришга ҳам тайёр эди. Лекин кишлоқдан узоклашган сайин унинг қадами секинлашар, ўзи қилаётган гуноҳини энди тушунаётгандай бўларди. Гўё кимдир кўзга кўринмас нозик, жуда нозик иплар билан уни Тентаксойга боғлаб қўйган-у, бу иплар борган сайин таранг тортилар, яна бир қадам юрса, узилиб кетаётгандай бўларди.

Шалок арава тепалик устига чикканда тўхтади. Тиркаш тагин бурилиб оркага қаради. Пастда кишлоқни тасмадай ўраб олган сой ялтиллаб кўринар, аммо уйлар кўзга ташланмас, қуюк дарахтзор устига окшом шарпаси кўнганди. Узоқда – катта йўл устида қуюк чанг кўринди.

– Пода қайтяпти, – пичирлади у. Бирдан кўз ўнги коронғилашиб, хотиралар қуюнидан боши айланиб кетди.

Бир вақтлар ўзи ҳам каттакон тарғил сигирни тонг саҳарда подага қўшиб юборар, кечкурун сигирнинг ўзи эшикдан маъраб кириб келарди. Сигирни қўшни келин соғиб берар, Қосим отанинг кампири ўлиб кетган, сўққабош эди. Чолнинг ўзидан бошқа овунчоғи йўқлигини, унинг умиди ёлғиз Тиркашдан эканини эндигина тушунди у.

Ўша, сувдан олиб чиққан йилиёқ Қосим ота унга папка, «Алифбе» олиб берган, Тиркаш мактабга катнай бошлаган эди. Тонг саҳарлаб шудринг кўнган далалардан мактабга югурганлари, ёзлари жамоа хўжалиги боғида болалар билан узум узишгани, бултур ўнинчини битирганида мактабда ўтказилган кеча унинг хаёлида жонланди-ю, юраги гупиллаб уриб кетди.

Тиркаш куз кечалари хирмонда ишлашни яхши кўрарди. У баланд хирмон устига чикиб, чалқанча ётиб олар, назарида осмон борган сайин пастлашиб тушаётгандай бўлар, пахтанинг елкаларига иликкина, юмшоқкина ботиши ҳам, салқин шамолдан жунжикиб, сесканиб кетиши ҳам – ҳамма-ҳаммаси жуда лаззатли эди.

У роҳат қилиб ётганида пастдан машинанинг бўғиқ овози эшитилар, кабина эшиги тараклаб очиларди.

– Ухлаб колдингми, хой лўли!

Тиркаш шофёрларнинг кўполлигига парво қилмас, ўзини шу кишлоқнинг бир ўзбеги, бир фарзанди ҳисобларди. У хирмон устидан сакраб тушарди-да, кузовга паншаха билан пахта ортарди...

Кейин тракторчига шогирд тушди. У омочларни тўғрилаб борар, палахса-палахса бўлиб кўчаётган тупрок иси, керосин хиди маст килиб кўйгандай боши айланиб кетар, моторнинг гувиллаши ҳам, трактор атрофида парвонадай айланаётган карғаларнинг қағиллаши ҳам гаштли туюларди унга.

Йигит ўша тупрок исини, баҳор кўнғироғидан уйғонган ернинг илиқ нафасини, Тентаксойнинг тишни қамаштириб юбуровчи муздай сувларини ҳеч қачон, ҳеч нимага алишмаслигини, алиша оласлигини энди тушунди. Тушунди-ю, тишлари ғижирлаб кетди.

...Тиркаш елкасига келиб тушган хивич зарбидан сесканиб кетди.

– Юрмайсанми?

Дилор бир кўлини бикинига тираб, бир кўлида хивич ўйнатиб жилмайиб турарди. Атроф коронғилашиб қолган, шалок арава аллақачон пастга тушиб кетганди.

Дилорнинг ҳукмрон жилмайиб туриши ҳам, ўтдай ёник кўзлари, кирра бурни ҳам биринчи марта хунук кўриниб кетди унга.

– Туртмасдан гапир! – деди у бўғилиб. Ғазабдан юзлари ловиллаб кетганини ўзи ҳам сезиб турарди.

– Бечора ошик! – Дилор бирдан қах-қах уриб кулиб юборди. Сукунат чўккан адирлар устидан окшом шарпасидай сирли, бўғиқ акс садо келди.

Тиркаш бир силтаниб, кизнинг хивичини тортиб олди-да, майда-майда килиб ерга отди. Дилор ҳеч нима бўлмагандай ҳамон жилмайиб турарди.

– Қишлоққа қайтамиз! – Тиркаш жуда муҳим, азиз бир нарсани тушунтирмоқчи бўлгандай, кизнинг елкаларидан ушлаб, ўтинч билан силай бошлади. – Илтимос, Дилор, йўқ демагин! Кетишимиздан нима фойда, қаёққа борамиз? Жон Дилор, хўп дегин, – у бирдан кизни бағрига босиб шивирлай бошлади: – Тентаксойга қайтамиз. У ерда менинг отам, ўртоқларим, тракторим бор, биласанми, – у негадир бўғилиб кетди. Томоғига тикилиб қолган илиқ бир нарсани ютиб, аранг шивирлади, – биласанми, Дилор, у ерда менинг... менинг ватаним бор. – Кизнинг соч толалари яна юзига тегиб кетди. Яна ўша, кишини маст килиб юбуровчи майин ис гуркиради. – Дилор, хўп дегин, бир марта хўп дегин...

Киз силтаниб чекинди. Энди у жилмаймас, кўзлари ўт бўлиб ёнарди.

– Ҳеч ким сени бошлаб келаётгани йўқ. Ўзинг келяпсан, – у бирдан чинкириб юборди. – Сен лўли эмассан, анковсан! – Кейин кўзлари қисилиб киноя билан овозини пасайтирди. – Ким кўйибди сенга дуч келган кизга эргашиб юришни? Бор, қишлоғингга бора-вер! Сен билан ишим йўқ. Мен билан ҳам ишинг бўлмасин!

Дилор тупрок йўлдан пастга қараб чошиб кетди. Тиркаш унинг шамолда хилпираб, узоклашиб бораётган кўйлагини кўриб турар, аммо нима бўлаётганига ҳали ҳам тушунолмасди. У бир нафас иккиланиб турди-да, кизнинг кетидан югурди. Тепанинг ярмига борганда, ҳаллослаб етиб олиб, кўлидан тортди.

– Дилор!

– Қоч! – кизнинг кўзлари нафрат билан ёниб турарди.

– Кетма, Дилор!

– Қоч, лайча!

Бирдан Тиркашнинг вужуди музлаб қолди. Бояги қайноқ ҳислар ўрнини аллақандай ёввойи куч эгаллади-ю, тарсакилаб юборди уни.

– Йўқол! – деди хириллаб, – йўқол!

У Дилорнинг кафти билан юзини ушлаб қолганини кўрди. Кейин кескин бурилди-да, кишлоқ йўлини мўлжаллаб чопиб кетди. Бир марта ҳам орқасига қарамади.

Арслонбоб чўққисидан қип-қизариб ой чиқиб келар, тупрок йўл оқариб кўринар, Тиркашнинг соясигача қалтирарди.

IV

Қиш эрта тушди. Ҳали ғўзапоялар йиғиштириб олинмасдан туриб қор ёғди.

Эртасига ҳаво чараклаб очилиб кетди. Тиркаш қор кўрпасига бурканиб эндигина уйкуга кетган ерни чўчитиб трактор ҳайдар, қор босган далалар офтоб нурида кўзни камаштириб ярқирар, яккам-дуккам ғўзапоялар тақдиридан нолигандай шумшайиб турарди. Трактор ҳали яхламаган далада енгилгина сузиб, музёра қемадай орқасидан қоп-қора из қолдириб борарди.

У тушликка чиқиш учун моторни ўчириб, кабинадан сакраб тушди-ю, пайкал бошидаги тутзор ёнида турган кизни кўриб қолди. Боя, моторга сув қуяётганида ҳам кўргандай бўлганди. Қиз сарик пахталик кийиб, бошига кўк рўмол ўраб олганди. Унинг бир қўлини биқинига тираб туриши танишдай кўринди йигитга.

«Ўткинчилардан бўлса керак». Тиркаш шийпон томонга бурилиб кетаётган эди, қиз қўл силтаб имо қилди.

Тиркаш кирза этиклари билан қор кечиб, беш-ўн кадам юрди-ю, кизни таниб қолиб, югуриб кетди. Юраги яна ўша соғинч ҳислар билан жўш урар, этикнинг сирғанишига ҳам, ғўзапояларга қоқилишига ҳам парво қилмасди. «Дилор, Дилор!» дерди у пичирлаб. Негадир қувончдан энтиқар, нимага қувонаётганини ўзи ҳам билмасди.

У нафаси тикилиб югуриб келди-ю, Дилорнинг нозик, аммо чайир қўлларини кафтига олди.

«Қўли музлаб кетибди», деб ўйлади қизнинг юзига тикиларкан. Дилорнинг ранги сўлгинлашган, кўзлари чўккан, аммо ҳамон жозибали табассум билан жилмайиб турарди. У исиб кетгандай, пахмок рўмолининг тугунини ечаркан, тирсаги билан Тиркашнинг кўкрагига туртди.

– Ҳайдаб юбормайсанми?

– Қачон келдинг?

– Эрталаб.

– Бутунлайми?

– Бутунлай! – деди Дилор бепарво. Тиркаш кизнинг кўзларига бир қаради-ю, шу бир оғиз сўзга ишониш мумкинлигини тушунди.

– Жинни! – деди у кулиб.

Қизнинг елкасига оҳиста қўл ташлади-да, кор босган дала йўлидан қишлоққа – ўз хаётига бошлаб кетди.

1977

ХАЁЛЛАРГА БЎЛАМАН ТУТҚУН

*Кўрмай десам, кўзим кўр эмас.
Юрмай десам, оёғим бутун.
Аммо қалблар ортиқ жўр эмас.
Хаёлларга бўламан тутқун.*

Миртемир

У кетди... Япроқлари окшом шабадасида оҳиста силкиниб турган бир туп ўрик тагидан бурилиб ўтди-ю, муюлишда кўздан ғойиб бўлди. Қарғашойи кўйлагининг этагини, ўнг билагига илиб олган кизил сумкачасинигина кўриб қолдим.

У кетди... кулоқларим остида анҳорнинг кикир-кикир кулгиси-ю, хўрсинишга тўлган киз йиғиси қолди.

...Кўзларимда ёш қалкидими?! Йўқ-йўқ, ахир, нега энди?

У кетди... У кетди-ю, хаёлимда ҳам ширин, ҳам аччиқ, ҳам қувноқ, ҳам аламли узук-юлуқ хотиралар қолди...

...Ўшанда мен биринчи босқичда ўқирдим. Биринчи имтиҳонни топширган эдим. Қизик, ёшлик экан-да! Биринчи босқич талабаларининг ҳаммасида бўладиган одат менда ҳам бор эди. Ўзимни жуда билимдон, гоҳо домлалардан ҳам кўпроқ нарсани биладиган киши ҳисоблардим. Ҳа, мен мағрур эдим. Бунинг устига биринчи имтиҳондан аъло баҳо олдим. Мен шод эдим, аллақайларга учгим, баланд-баланд парвоз этгим келарди. Гавжум йўлкаларда борарканман, ҳеч кимни кўрмас, ҳеч нимани сезмас эдим.

Троллейбусга чиқдим. Бўш ўриндикка ўтириб китоб варақлай бошладим. Китоб ўқирдим-у, сатрлар мазмунини ўзим ҳам тушунмасдим. Хаёлларим олисларга етаклаб кетарди мени. Ёнимга келиб ўтирган кизга парво қилмабман. Бир вақт у пик этиб кулиб юборди.

– Одамга қарагингиз ҳам келмайдими, Эркин ака?

Чўчиб ўгирилдим.

– Ие, Холида... – хижолатдан кип-қизариб кетган бўлсам керак, Холида яшнаб-яшнаб кулиб юборди.

Ноқулай аҳволда илжайиб, унга разм солдим. Ҳеч ўзгармабди. Доим ниманидир кутгандай, болаларча жавдираб турувчи чарос кўзлари ҳам, чехрасига аллақандай сод-

даликками, бўшангликками ўхшаш ифода берувчи қалинрок лаблари ҳам ўзгармабди. Бу ўша Холида эди. Бундан ярим йилча аввал ўзим билан бир партада – мактаб парта-сида ўтирган Холида эди. Ҳеч ўзгармабди... Фақат мени «ака» деганига хайрон бўлдим. Мактабда бўлса ҳар доим «хе, бола» деб чакирарди, шайтон киз!

Хаёлимни йиғиштириб олмасимданок Холида яна ҳужумга ўтди:

– Жа, талаба бўлиб... а? Ўқишлар яхши кетяптими?

– Ҳм! – дедим сўзимнинг ярмисини ютиб. Мен уни «сиз»лашимни ҳам, «сен»ла-шимни ҳам, билолмай, бир зум истихола қилиб турдим-да, фақат гапириш учунгина сўрадим: – Сиз қаерда ўқияпсиз, Холида?

Билмадим, Холида саволимни эшитмадими ёки эътибор бермадими, юзини четга буриб, у ёк-бу ёкка аланглай бошлади. Олдинроқда турган аёлни чакириб жой берди. Мен ҳам туриб кетдим. Икковимиз ёнма-ён туриб, анчагача жим кетдик. Кейин Холида яна аввалгидай жилмайиб сўради:

– Шундай қилиб, журналист бўлар экансиз-да... Кўрсам майлими? – Холида кў-лимдаги китобни олди. – Луи Арагон! Яхши ёзувчи бўлса керак-а?

Мен индамай бош силкиб қўйдим. Холида китобни варақларкан, ичидан заҳёт даф-тарим чиқиб қолди. У менга ёвқараш қилди. Қуюк қошлари бир тўлғаниб қўйди.

– Рухсатсиз кўрсам хафа бўлмайсизми?

Мен, аввалига, майли, дедим-у, кейин бирдан унинг қўлларига ёпишдим. Сурат! Ахир, дафтар ичида ўзининг сурати бор-ку! Кўрса нима хаёлга боради? Битирув кечаси синфдошларимиз билан сурат алмашгандик, негадир Холиданинг сурати-ни ўшандан бери ёнимда олиб юрардим. Нимага шундай қилаётганимни ўзим ҳам билмасдим. Фақат... фақат Холиданинг менга бошқачароқ қараб юришини болалар шама қилишарди ўшанда. Менда ҳам шу қизга нисбатан меҳрли, аллақандай ҳис уй-ғонганди.

Лекин нима учундир шу топда унга суратини кўрсатгим келмади.

– Холида, кечирасиз, мумкин эмас, – дедим сунъий илжайиб. Дафтаримни чўнта-гимга солиб қўйдим.

– Кечирасиз... Сизнинг ички ишларингизга аралаша олмайман.

Холида ҳазиллашяптими, чиндан гапиряптими, билолмадим. Орага тушган совук вазиятни йўқотиш учун тайинлироқ сўз кидирар, аммо тилим калимага келмасди. Трол-лейбус Хадрага яқинлашаркан, «Ватан» кинотеатрининг катта-катта афишалари лип-тиб кўриниб ўтди.

– Яхши кино кетяпти... Тушамизми?

Мен бу гапни ҳам орадаги ноқулай вазиятни бузиш учун айтдим. Дабдурустдан ки-нога таклиф қилишим Холидани ўйлантириб қўйди. Унинг йўқ дейишини кутиб турар-дим. Аммо йўқ демади. Елкасини учуриб қўйди.

– Билмасам.

– Бўпти, юринг! – дедим қувониб...

Кинодан чикиб, зиналар ёнидаги пастак арча тагида бироз туриб қолдик.

– Эркин ака, биласизми... – Холиданинг ёноклари кип-кизариб кетди. Бир ўрим сочининг учини тутамлаб туриб, тутилиб-тутилиб гапирди, – биласизми... Мен... сизга халакит бермайманми?

Шу топда у кўзимга жуда содда, жуда пок, шу билан бирга, аллақандай сирли кўри-ниб кетди. Бу савол олдида ўзим ҳам эсанкираб қолдим.

– Йўғ-е, нимага энди?..

– Бўлмаса... келаси ҳафтанинг шу куни, шу соатда, шу ерга келсам, йўқ демайсизми?.. Холида баттар кизариб кетди. Қуюк қайрилма киприклари юзига тўкилди.

– Холида, ростдан келасизми? – дедим севиниб.

– Мен кетдим! Хайр!

Холида ердан кўз узмай кескин бурилди-да, келиб тўхтаган троллейбусга қараб югурди. Сарик жемперига қуйиб қўйгандек ярашиб турган бир ўрим йўғон қўнғир сочининг силкиниб бораётганини кўриб турдим. У троллейбус зинасига оёқ қўяркан, менга бир ўгирилиб қаради. Назаримда, мулойим, жуда мулойим жилмайиб қўйган-дек бўлди. Шундагина мен уни кузатиб қўйишим кераклигини тушундим. Ахир биз у билан ёнма-ён маҳаллада турамиз-ку! Аммо мен кечиккан эдим. Троллейбус бир сил-киниб юриб кетди. Турган жойимда серрайиб қолдим. Ҳозир бўлиб ўтган гап-сўзлар қулоқларим остида дилрабо қуй садоларидек жаранглар, шу қуй мени бир умр сархуш қилиб қўяётгандай бўларди.

Келаси учрашувгача шу қуй оғушида яшадим.

Чоршанба куни Холидани худди ўша ерда, кинотеатр зиналари ёнидаги пастак, хо-наки арча тагида кутиб олдим. Холида бу сафар ўзига сал оро берган, бошини яқинда ювган бўлса керак, узун сочларининг нами ҳали қуримаган эди.

– Бугун кинога тушмай қўя қоламиз, хўп? – Холида қошини чимириб, чиройли жил-майиб қўйди.

– Ихтиёрингиз...

Ҳали окшом қўниб улгурмаган катта қўчадан ўрдага – Анҳор томонга юриб кетдик.

– Уйдагилар яхши ўтиришибдим, Холида? – дедим унинг қадамига қараб оҳиста борарканман.

– Раҳмат... – Холида анчагача жим қолди... Анҳор кўпригидан ўтиб дарахтзор ора-сига кирдик. Окшом энг аввал шу ерга қўнади. Дарахтларнинг текис шовиллаши анҳор-нинг безовта тўлкинлари овозига қўшилиб, беозор, оромбахш сукунатни чуқурлашти-раётгандек бўларди...

– Ўтирамизми? – Анҳор лабида турган пастак скамейкага имо қилдим. Ўтирдик. Анҳорнинг туб-тубидан қайнаб чиқаётган сувга тикилганча қолдик. Анчагача иккови-миздан ҳам садо чикмади.

– Эркин ака, сиз мени одобсиз киз деб ўйлаяпсизми? – Холида жавдираган кўзлари-ни кўзимга қадади. Ҳайрон бўлдим.

– Нега энди?

Холида анчагача индамади.

– Рост-да... Ўзимдан-ўзим сизга... – Холида бошини янаям қуйроқ эгди. Қийна-либ-қийналиб гапирди. – Лекин нима қилай?

Бутун вужудимни ҳали ҳеч сезилмаган, ҳали ҳеч синаб кўрилмаган аллақандай ёқимли титроқ қоплади. Ҳали ишқ нималигини билмаган юракда нозик, жуда нозик, шамчироқдек бир ўт – севгига чанкок ўт йилтиллаб тураркан. Муҳаббат шабадаси бир марта, фақат бир марта сийпалаб ўтса, бу учқун ловиллаб кетаркан.

– Холида, ахир, нега ундай дейсиз? Ахир, мен сизни... сизни... Хаёлимни ёлғиз сиз олиб қўйдингиз-ку, ахир! Менга насиб бўладими, йўқми, деб хавотирланиб, ўзим ҳам тополмай юрган азиз бир нарсани тақдим қиласиз-у...

Мен яна анча-анча гапларни айтгим, юрагимдаги ҳисларимнинг ҳаммасини тўкиб солгим келарди-ю, аммо шу ҳислар олдида ўзим ожиз эдим...

– Ростми? Шу гапларингиз ростми? – Холида қайрилма киприкларини кўтариб кўзларимга тикилди. Энтикиб кетдим.

– Нахотки, менга ишонмасангиз?

Холида секин бош силкиди.

– Ишонаман... Лекин... Келинг, энди бир-биримиздан сир яширмайлик. Хўп?

– Сиздан нимани ҳам яширай?

– Ёлғонми? – Холида айёрлик билан қошини учириб қўйди, – хув, анунда, зачёт дафтарингизни нега тортиб олдингиз?

– Унда... унда сизнинг суратингиз бор эди.

– Ростми? – Холида яна ўша болаларча соддалик билан кўзларини жавдиратди...

Шу куни иккаламиз уйгача пиёда қайтдик.

Мен Холида билан хайрлашган дақиқадан бошлабоқ юрагимда сўнмас бир ўт алан-галана бошлади. Бу ўт ҳеч тўхтамас, висол дамлари яқинлашган сайин кучаяр, фақат ўзини кўрсам сал босиларди-ю, хайрлашишимиз билан яна ловилларди. Бу ўт икки йилгача, йўқ-йўқ, ундан кейин ҳам, шу кунгача ҳам пасаймади. Лекин, нетайки, гоҳо тақдир сенинг измингга эмас, сен тақдирнинг измига бўйсунишга мажбур бўлиб қоларкансан...

... Иккинчи босқичнинг охирги имтиҳонини топширган куним Самарқандга, вилоят газетасига уч ойлик практикага кетиш олдидан Холидани учрашувга таклиф қилгандим. Аммо у келмади. Ҳар гал беш минут куттириб қўйса, аламимни папиросдан олардим. Бу сафар папирос ҳам дош беролмади. Худди ўша Анхор бўйидаги пастак скамейка ёнида бир соат турдим. Юрагимни чулғаган шубҳалар чигаллашиб кетди-ю, шаҳар кўчаларида анчагача айланиб юрдим. Ўша таниш хиёбонлар, ўша сокин анхор, жуфт-жуфт бўлиб сайр қилиб юрган ўша севишганлар бир дардимни ўн қиларди.

Хаёлимда икки савол, икки муаммо ҳукмрон эди: Холиданинг олдига борайми, йўқми? Эҳтимол, унга бир нима бўлгандир? Йўғ-е, ахир куни кеча ўзим кўрдим-ку! Агар у шунчаки ноз қилаётган бўлса-чи? Унинг остонасига бош уриб бораманми?

...Йўқ... Барибир муҳаббат устунлик қилди. Холидаларнинг кўчасига қандай қилиб бориб қолганимни ўзим ҳам билмайман. Уларнинг уйи тор кўчанинг ичида эди, аммо нечанчи эшик эканини билмасдим. Ҳар сафар уни кузатиб кўйганимизда кўча бошида хайрлашардик. Холиданинг ўзи ҳам уяларди, шекилли, кўча ичига киришимни хоҳламасди.

Бир лаҳза иккиланиб турдим-у, кўча ичига кирдим. Лекин йигирма кадамча юрар-юрмас тўхтаб қолдим. Иккала тавақаси ланг очиб кўйилган эшикдан бир кўлида белкурак, бир кўлида каттакон пакир кўтариб Холиданинг акаси чиқиб келди. Мен унинг отини ҳам билмасдим. У биздан уч йил аввал мактабни битирган, ҳозир аллақандай идорада ишлаётганини эшитгандим. У менга қайрилиб карамай, пакирга симёғоч тагига уйиб кўйилган кўмирни олиб сола бошлади.

Якинрок келиб, салом бердим. У белкуракни ташламай, энгашиб турган кўйи елкаси оша менга қаради. Қаради-ю, бирдан кадини ростлади. Жингалак сочи тер аралаш пешонасига ёпишиб қолган, кўмир тегиб қорайиб кетган майкаси ҳам ҳўл бўлганди. Билмадим, саломимни эшитмадими, алик олмади. Яхшилаб таниб олмокчи бўлгандай менга узоқ тикилиб қолди. Кейин пешона терини шахт билан сидириб ташлади-да, кўзимга тикилиб туриб сўради:

– Хўш, хизмат?!

Эсанкираб қолдим. Уялиб кетдим. Нима дейишимни билмай, тўғриси айтиб қўя қолдим:

– Холидахон бормилар?

– Акаси керак эмасми, акаси! – унинг ранги ўчиб, белкурак ушлаган кўли асабий қалтирай бошлади. Мени еб юбормокчи бўлгандай, тишларини ғижирлатиб таъкидлади:

– Қадамнингни билиб бос, бола! Қизларга осилгандан кўра бурнингни эпласанг-чи! Кимсан ўзинг! Дадангга ўхшаган сартарош бўласан-да!.. Эсинг борида туёғингни шикаллатиб қол, ҳа!

Кўз ўнгим қоронғилашиб, бутун вужудим ловиллаб ёна бошлади. Кулоқларим шанғиллаб кетди. Инсон учун бундан ортиқ ҳақорат, бундан ҳам уятли нарса борми? Хаёлимда энг муқаддас нарса деб юрган уй шуми ҳали? Юрагимнинг энг чуқур жойларида иззатини ардоқлаб юрган кишиларим шу бўлдимми? Мен энди бу кўчага ҳеч қачон қадам босмайман, ҳеч қачон!.. Яхши кўриш – ялиниш, ёлвориш деган гап эмас. Мен Холиданинг олдида гуноҳкор эмасман, ялинмайман ҳам...

Эртасига эрталаб Самаркандга жўнаб кетдим. Кетдим, аммо хаёлим шу ерда – Холида билан қолди. Ўзимча бу бемаънигарчилик учун Холиданинг мендан кечирим сўрашини кутардим. Ростдан ҳам бир ҳафтанинг ичида Холидадан кетма-кет иккита хат олдим. Иккала хатнинг ҳам мазмуни бир хил эди: «Мен сиз билан учрашишим керак. Тезроқ келиб кетмасангиз бўлмайди», дебди. Қаёққа бораман? Яна ўша уйгами?! Кимнинг олдига бораман? Мени шунчалик ҳақорат қилган одамнинг олдигами? Нимага бораман? Ялиниш-ёлвориш учунми?

...Холидага хат ёзиш учун уч марта кўлимга қоғоз-калам олдим-у, аммо ёзолмадим. Ҳар сафар калам ушласам, кўз олдимда унинг акаси жонланар, назаримда, менга нафрат билан тикилиб турар, аямай ҳақорат қиларди.

Кайтиб борганимдан кейин Холида буларнинг ҳаммаси учун мендан узр сўрайди, деб юргандим. Йўқ, бутун хаёлим пучга чиқди. Практика тамом бўлай деб қолганда собик мактабдош дўстим Жавдоддан хат келди. Хат жуда қисқа эди: «Холидадан умидингни уз! Эрга текканига ўн беш кун бўлди. Акасининг ўртоғига тегибди...» Хатни бурда-бурда қилиб улоқтирдим. Бевафо! Ярамас! Сотқин!

Йўқ, менинг нафратланишга, лаънатлашга ҳам ҳолим қолмаганди. Киприкларимни тўсган ёш пардаси томоғимни бўғиб қўйганди. Барибир энди ишлай олмаслигимни тушундим. Лаш-лушларимни йиғиштириб, уйга қайтдим.

Автобусдан тушишим билан атайлаб Холидаларнинг кўчасига бурилдим. Негадир, уни шу ерда, шу кўчада учратишимга ишонардим. Ҳа, янглишмабман. Мен уни кўрдим. Факат узоқдан, орқасидан кўрдим. У кўча эшик олдида тўхтаган яп-янги «Волга» машинасининг ёнида хаёл сургандек кимирламай турарди. Кулранг макентош устидан кўнғир сочларини ташлаб олган.

Бировдан чўчиган одамдек тўхтаб қолдим. Ичкаридан оқ қўйлақ устидан қора бўйинбоғ таккан новча йигит чиқди. Билагидан ушлаб, Холидани машинага ўтказди. Кейин ўзи рулга ўтирди-да, ҳайдаб кетди. Чамадон бандини жон-жаҳдим билан қисганимдан бармоқларим кирсиллаб, кўлим титрай бошлади. Молпараст!

Яна қанча турганимни билмайман. Қуёш тиккага келиб, аёвсиз кизитарди. Асфальтдан кўтарилган чучмал ховур кўнглимни беҳуд қила бошлади.

– Майли, – дедим ўзимни юпатиб. – Холида куюнишга, ўртанишга ҳам арзимаёди ўзи. Менинг унга олиб берадиган машинам йўқ-ку, ахир?

Бу сўзлар билан юпана олмаслигимни билсам ҳам ўзимни овутишга тиришар, аммо ўзимни овутишга, Холидани унутишга қанча уринсам, унинг хотираси қалбимга шунча маҳкамрок ўрнашиб борарди. Мен учун факат бир нарса аён эди: Холида – бевафо!

...Шу кунгача мана шу фикр билан яшадим. Аммо бугунги воқеалар бутун фикримни остин-устин қилиб юборди. Кўзим мошдек очилди.

...Бугун ҳам Холидани худди ўша биринчи сафардаги каби троллейбусда учратдим. Эшикдан киришим билан орқа дераза ёнида турган Холидага кўзим тушди-ю, юрагим жиз этиб кетди. Индамай кондукторнинг ёнига ўтиб олдим. Энди пул узатаётган эдим, орқадан Холиданинг товуши эшитилди:

– Иккита билет беринг...

Титраётган қўлларимни яшириш учун шимимнинг чўнтагига суқдим. Йўқ, юрагимни рашк эмас, ғазаб ҳам эмас, аламли изтироб чулғаб олганди. Ўгирилиб қарамасликка ҳаракат қилиб, индамай туравердим. Аммо Холиданинг ўзи қарашга мажбур қилди мени.

– Эркин ака, сизга ҳам билет олдим.

Елкам оша назар ташладим. У ҳалиям ўзгармабди. Фақат кўзлари, болаларча жавдираб тикилувчи кўзлари энди эҳтиёт билан боқарди кишига. Рангим ўчиб кетганини ўзим ҳам сезиб турардим.

– Раҳмат! Ҳисобни тўғрилаб қўймоқчи бўлибсиз-да...

Бирдан Холиданинг ҳам ранги ўчди, бурни кисилиб, лаблари пирпираб учди. Икки томчи ёш кўзларидан дув этиб юмалаб тушди-ю, кейин елкалари силкиниб-силкиниб, унсиз йиғлай бошлади. Довдираб қолдим. Одамларнинг бизга ҳайрон бўлиб тикилаётганини кўриб, троллейбус тўхташи билан Холидани судраб тушиб кетдим.

– Ўзингизни босинг! – дедим куруккина қилиб. У ёк-бу ёкка аланглаб, тушган жойимизни танидим. Ўрда экан. Холидани қўйиб юбормай, Анҳор бўйига олиб тушдим. Сарғиш қумни ялаб оқаётган сув қирғоғига етиб келганимиздан кейин қўлини қўйиб юбордим. – Ювиниб олинг...

Холида ҳўл кумда чуқур-чуқур из қолдириб сув бўйига чўнкайди. Ювиниб бўлгунча скамейкада ўтирдим. Деярли, ҳеч нарса ўзгармаган. Окшом сукунاتини чуқурлаштириб шовиллаётган дарахтзор ҳам, оҳиста оқаётган анҳор ҳам, муюлишдаги бир туп ўрик ҳам – ҳаммаси ўша-ўша. Пастак скамейка ҳам ўз ўрнида турибди. Фақат бир нарса етишмайди. Қани ўша, беланчакка солиб аллалагандай ширин ҳисларга етаклаган суҳбатлар? Қани ўша, муҳаббат чўғини алангалатган эҳтиросли сўзлар, қани? Қани ўша, болаларча маъсумлик билан жавдираган кўзлар, қани? Наҳот ҳаммаси ёшликнинг сирли сўқмоқларида тўзонли из қолдириб, ўтмишга сингиб кетган бўлса?

Холида ҳамон чўнкайиб ўтирганича сувни шапиллатиб ювинар, елкасидан ошиб тушган сочининг учи тўлкинлар юзидан ўйнаб ҳўл бўлиб кетганди. Мен бўлсам унинг кўз ёшлари сувга қўшилиб оқиб кетаётганини ҳис қилиб турар, ўзим ҳам юрагимни ўртаб юбораётган ҳисларимни базўр босиб ўтирардим.

Нихоят, Холида кизил сумкачасидан рўмолча олиб юзларини арта-арта ёнимга келиб ўтирди. Анҳорга тикилганча ўтиравердим.

– Гапиринг, Эркин ака! – деди у кизариб кетган кўзларини менга тикиб.

– Нимани?

– Бир йигитга кўнгил қўйиб, бошқасига тегиб кетган қиз қандай таънага лойиқ бўлса, шуларнинг ҳаммасини гапираверинг...

– Сизга айтадиган гапим битта – бахтли бўлинг.

– Ким?

– Сиз... Турмуш ўртоғингиз...

– Яна қанақа тилақларингиз бор?

Холиданинг гапи таъна бўлиб эшитилди. Юрагимдаги изтироб ўрнини ғазаб эгаллади.

– Бўлгани шу!

Холида анчагача жавоб бермади. Анҳор қаттиқрок шовиллай бошлади. Хиёбон тепасида чироклар лип-лип этиб, бирин-кетин ёнди.

Кутилмаганда Холида ҳорғин кулиб қўйди.

– Қайси куни туш кўрибман: иккаламиз шу ерда... йўк, бу ерда эмас, бошқа жойда – каттакон анҳор бўйида турганмишмиз. Ювинаман деб эгилсам, бошимдаги рўмолим сирғалиб тушиб, сувга оқиб кетибди. Ҳув бирда менга кўк шойи рўмол совға қилгандингиз-ку, ана ўша рўмолмиш... Қўлимни чўзсам, ҳеч етмасмиш...

«Эркин ака, қаранг-қаранг, рўмолим оқиб кетяпти», десам индамай туравердингиз. «Жон Эркин ака, тутиб беринг рўмолимни! Ахир уни ўзингиз олиб бергансиз-ку... Қаранг, энди уни бошқа одам тутиб олади», десам, аразлаб бурилиб кетибсиз. Бирпасда сизни ҳам, рўмолимни ҳам йўқотиб қўйибман. Уйғонсам, ёстигим ҳўл бўлиб кетибди... – Холида лабларини қимтиб, бошини қуйи солди. Шамол турди. Япроқларнинг ердаги сояси титрай бошлади. Анҳорга тўкилган чирок нурлари чил-чил бўлиб кетди. Холида илкис бошини кўтариб, кўзларимга аянчли табассум билан тикилди.

– Эсингиздами, Эркин ака, биринчи марта шу ерда ўтириб гаплашган эдик. Қизик, бирон марта бир-биримизнинг қўлимизни ҳам ушламаганмиз...

У бирдан қўлимдан ушлаб олди. Қўлларининг енгил титраётганини сезиб турардим. Вужудимни тентакларча бир эҳтирос қоплаб олди. Бирпасда маст одамдек кўз ўнгим қоронғилашди.

Қизик, нима демокчи у? Ахир, бу... бу... Борди-ю, пайти келиб менинг хотиним ҳам бировга шундай гапларни айтса... Холиданинг қўлини шахт билан силтаб ташладим. У шунчалар маъюс, шунчалар аламли ўкинч билан тикилдики, кўзимни қаерга яширишимни билмай қолдим. Йўк, бунақа тикилганидан кўра аямай тарсакилаб юборгани, дод солиб йиғлагани минг марта афзал эди. Мен Холидадан нима бўлса ҳам бир нарса кутардим, аммо у ҳамон ҳайкалдек қотиб турарди. Анчадан кейин у ҳаво етишмагандек энтикиб-энтикиб гапира бошлади:

– Сиз мени... ўшанақа... ёмон аёл деб ўйлаяпсизми?

Холида бу сўзларни шивирлаб айтди. Аммо шу тўрт-беш оғиз сўз қулоқларимни батанг келтириб, чиппа битириб, қўйгандек бўлди.

– Рост... – Холиданинг кўзларида ёш йилтиллади. – Рост. Мажбуран қурилган турмуш хиёнат қилишга олиб келса, эҳтимол. Лекин мен ўз номусимни ҳеч нимага, сизнинг муҳаббатингизга ҳам алишмайман...

Мен нимадир демокчи бўлдим. Аммо сўз тополмадим. Холида менга навбат бериб ўтирмади.

– Сиз мени... мени хиёнатчи, бевафо деб ўйлайсизми? Ўзингиз-чи?.. Ўзингиз нега менга шунақа бепарво қараб келдингиз?

Энди у йиғламасди. Мен бўлсам бир нима дейишга ожиз эдим.

– Ўша... ҳаммаси учун битта мен айбдорманми? Йўк, муҳаббатимизнинг уволини иккаламиз баравар бўлишиб оламиз! – Холиданинг кўзлари ўт бўлиб чакнаб кетди. Аммо бир лаҳзадаёқ яна ўшандай маъюс бўлиб қолди.

– Агар мени чиндан... ростдан ҳам яхши кўрганингизда атайлаб факультетингизга бориб, адрес топиб, Самарқандга ёзган хатларимга жавоб бермасмидингиз?

Менинг нима учун ўқишга киролмаганимни, уйдагилар бунга йўл қўйишмаганини билдингизми? Охирги марта учрашувга боролмай қолган куним уйга совчилар келганини билдингизми? Ўшанда ёрдам бердингизми менга? Йўқ... – Холида ўксиб-ўксиб йиғлаб юборди. – Ўша кунини синглимдан уйингизга хат бериб юборгандим. Акам эшик олдида кўриб қолиб, хатни тортиб олибди... Ҳаммасини эшитдим... Ўша кунини сиз уйга келган экансиз. Акам сизни хафа қилибди. Сиз бир гап билан аразлаб кетдингиз. Мен сизга ишонардим... Ўзимга ишонгандек ишонардим. Сиз бўлсангиз... Мен бир йўла ҳаммасидан айрилдим... Агар чиндан яхши кўрсангиз шунақа қилармидингиз?.. Кейин... кейин мен ҳеч кимга ишонмай қўйдим. Энди менга барибир эди.

Холида чуқур изтироб билан йиғлар, унинг ҳар бир сўзи юрагимни тилимлар, ҳар томчи ёши қалбим ярасига томар эди.

– Илтимос, йиғламанг! – дедим титраб-қақшаб. – Холида, йиғламанг! Йиғламанг!

Холида чуқур уф тортди.

– Майли, ҳаммаси ширин тушдек ўтди-кетди. Энди қайтиб келмайди. Фақат сиздан бир илтимос... Эндиги муҳаббатингизни – бошқаларга насиб бўладиган муҳаббатингизни эҳтиёт қилинг...

Холида секин ўрнидан турди. Қизил сумкачасини билагига илди-ю, менга узок тикилиб қолди.

– Эркин ака, эсингизда бўлсин. Мен, барибир, сизни яхши кўраман. Умримнинг охиригача яхши кўраман. Эшитяпсизми, охиригача, охиригача... – У яна йиғлаб юборди. Кейин аста бурилди-ю, узок касалдан турган одамдай гандираклаб-гандираклаб юриб кетди.

Қаёққа? Нимага? Наҳотки, мен ёшлигимнинг, умримнинг олтин дақиқалари билан абадий видолашсам! Даҳшат ичида ўрнимдан сакраб туриб кетдим.

– Холида!

Мен бутун хиёбонни янградиб ҳайкириб юбордим, деб ўйлагандим. Йўқ! Бу сўз юрагимнинг туб-тубидан бўғиқ, аламли бир нидо бўлиб чиқди. Муюлишдаги ўрик ёнида унга етиб, билакларидан маҳкам ушлаб олдим. У ҳам, мен ҳам терак баргидек қалтирардик...

– Холида! Жоним. Қоракўзим. Сиз... Сиз...

Мен нима қилаётганимни ўзим ҳам билмас, нимадир дегим, алланималар деб ҳайкиргим келарди. Холида кўзларимга хотиржам тикилиб туриб, паст, аммо қатъий оҳангда гапирди:

– Қўлингизни тортинг. Мен бировнинг хотиниман!

– Холида, ахир тушунсангиз-чи! Мен...

Холида қўлимдан беҳолгина силтаниб чиқди-ю, япроклари оқшом шабадасида охиста силкиниб турган ўрик тагидан бурилиб, муюлишда кўздан ғойиб бўлди. Қарғашойи қўйлагининг этагини, ўнг билагига илиб олган қизил сумкачасини кўриб қолдим. У кетди...

У кетди-ю, ҳам ширин, ҳам аччик, ҳам кувноқ, ҳам аламли узук-юлук хотиралар колди менда.

Шу хотиралардан бошқа нима ҳам бор менинг? Ахир мен муҳаббатимни эҳтиёт қилолмаган, асрай олмаган, ёлғиз яхши кўриш билан кифояланиб юрган одамман-ку! Шу бахтимни аввалроқ асрасам бўлмасмиди!

...Кўзларимда ёш қалқидими? Йўқ-йўқ. Нега? Эндими?

1969

ОҚ БУЛУТ, ОППОҚ БУЛУТ

Бадиий асар ҳам тирик инсон каби тугилади. Унинг ҳам қисмати бўлади... Бу ҳикоянинг тарихи қизиқ. У бундан салкам қирқ йил аввал ёзилган. Аммо кейинчалик эълон қилинган китобларга киритилмаган. Сабаби шуки, кўп ўтмай яратилган «Икки эшик ораси» романида ҳам шунга ўхшаш тасвир бор: икки йигитчанинг жонини гаровга қўйиб сувга қалла ташлаш манзараси. Ёзувчи ўзини ўзи такрорлашга ҳаққи йўқ. Лекин бу ҳикоядаги «ечим», ҳулоса бутунлай бошқача. Асар бугунги китобхонни ҳам ҳаяжонга солиши, ҳаёт ва муҳаббат деган сеҳрли нарса ҳақида ўйлашга ундашига умид қиламан.

Муаллиф

Самолёт ёмғирдан қорайиб ётган бетон йўлкадан шиддат билан югургилаб борди-да, бирдан муаллақ тўхтаб қолгандек бўлди. Ёмғир томчилари муттасил чизик тортаётган иллюминатор ойнасидан ташқарига қарадим. Самолёт қиялаб учиб борар, ердаги улкан резервуарлар, аэропортнинг йўлаклари липиллаб ортда қолар, олисда эса қорайиб турган ўрмон кўзга ташланар эди.

Зум ўтмай атрофни қуюқ туман ўраб олгандек бўлди. Бунақа пайтда самолёт силкиनावериб одамни безор қилади. Ўзимни қалғитиш учун боя аэропортда олган газетани яна кўздан кечира бошладим. Аммо уни ўша ернинг ўзидаёқ ўқиб бўлгандим. Шунинг учун ҳафсаласизлик билан суянчикқа бошимни қўйиб, кўзимни юмдим. Билмадим, қанча фурсат ўтди, бир маҳал ёнбош томондан аёл кишининг овози келди:

– Газетангизни кўриб берсам майлими?

Ёнимга келиб ўтирган аёлга эътибор бермаган эканман. Бурилиб қарадим. Қарадим-у, эсанкираб қолдим.

– Дилафрўзмисиз? Нима қилиб юрибсиз бу ерда?

У қуралай кўзларини сузиб, қандайдир босик, аммо ўктам овозда қолди.

– Нима, самолётда сиздан бошқа одам учмаслиги керакми?

– Йўғ-е, мен... шунчаки, сизни бунақа вазиятда учратаман деб ҳеч ўйламагандим.

Дилафрўз тагин ўша, ўзининг гўзаллигини биладиган аёлларга хос босик, хиёл эр-карок овозда кулиб кўйди.

– Дуруст, танидингиз... Мен қариб қолган бўлсам керак, деб кўрқувдим... – У бир зум ўйга толди-да, яна кулимсиради. – Кўришмаганимизга ҳам ўн саккиз йил бўпти.

Мен унга энди яқиндан, синчиклаб қарадим. Дилафрўз чиндан ҳам анча ўзгарган, тўлишиб, қандайдир виқорли аёлларга ўхшаб қолганди. Фақат кўзлари, кулганида ич-ичидан ёниб кетадиган қуралай кўзлари, ўзининг малоҳатига ишонган аёлларга хос хотиржам кулгуси ўша-ўша эди. Ҳозир унга шуни айтишим кераклигини билардим. Аммо оғзимдан бошқа гап чиқиб кетди:

– Мен сизни тушимда кўриб тураман. Ҳалиям...

Ҳа, мен уни хануз тушларимда кўриб туришим рост эди. Мен Дилафрўзни ҳар гал бир хил туш кўраман. У оппоқ кўйлақда бирдан пайдо бўлиб қолади. Қуралай кўзларида ўт ёниб, алланималарни гапиради, кулади... Кейин тўсатдан ғойиб бўлади.

Ўшанда, ўнинчи синфда ўқиб юрганимизда у кунора тушимга кириб чиқарди. Сочлари чиройли турмакланган, оппоқ кўйлақда, кўзларида табассум... Бутун мактабда энг чиройли киз шу – Дилафрўз эди. У бошқа мактабдан ўтган «янги» киз бўлгани учунми, бир-бирини сенсираб гаплашадиган синфдошларнинг ҳаммаси уни сизлаб чакирарди. Дилафрўз дарснинг биринчи куни оппоқ кўйлақ кийиб, эшикдан кириб келганидаёқ уни севиб қолдим. Кечалари уйкуга кетиш олдидан Худодан ёлғиз бир нарсани тилар эдим. Уни туш кўрсам, тушимда акалли бир марта кўлидан тутсам... Эрталаб уни кўриш учун мактабга шошардим, ўзини кўрганда эса ундан қочишга уринар, худди аразлаган одамдек узоқроқдан ўтишга ҳаракат қилардим. Назаримда, Дилафрўз осмон-фалақда, оппоқ булутлар орасида сузиб юрган афсонавий малакка ўхшар, унга гапириш, тикилиб қараш гуноҳ эди мен учун.

Очиғини айтганда синфимиздаги болаларнинг кўпи ошиқ эди унга.

Ҳатто Абжал деган «атаман»имиз ҳам Дилафрўзнинг шарпасини сезиши билан мулойим тортиб қоларди. Асли исми Абдужалил бўлса ҳам, феъли ёмонлигидан Абжал деб лақаб олган бу бола кўпол, тўнкамижоз эди. Аммо бутун синф ундан ҳайиқар, аллақандай безорилар тўдасига қўшилиб юришини билардик. Абжал билан фақат битта бола – тулкидек устомон Умар ошначилик қилар, иккови доим бирга юришар, шунинг учун болалар унга «Дум» деб лақаб қўйишган эди.

Муҳаббат одамни чалғитади, дейишади. Ишонмайман. Муҳаббат одамга мислсиз куч-қудрат бағишлар экан. Ўша йили шу қадар яхши ўқий бошладимки, авваллари уч олса ҳам қуюнмайдиган, беш олса ҳам суюнмайдиган мендек бепарвонинг бунчалик билағон бўлиб қолганига ўқитувчилар ҳам, уйда акаларим ҳам ҳайрон эди. Мен бўлсам, дарсда қойилмаком қилиб жавоб бераётганимда беш олишни эмас, Дилафрўзни қойил қолдиришни ўйлардим.

Битириш имтиҳонлари чўзилгандан чўзилиб, ҳаммамизнинг силламизни қуритиб юборди. Болалар мияси ачиб кетганидан нолир, бу азоблардан тезроқ қутулишни тилар,

мен бўлсам, имтиҳонлар янаям чўзилишини ич-ичимдан орзу қилардим. Мактабни битирсак, Дилафрўз билан бир умр видолашадигандек...

Эсимда, ўша куни кимё фани имтиҳонидан бир кун аввал йиғилдик. Негадир ўқитувчимиз келмади. Кўпчилик таркалиб кетди. Саратон иссиғидан кизиб кетган, бўр иси ангиб турган синфда ўн чоғли бола қолдик.

– Яқинда имтиҳонлар тамом! – деди болалардан бири орзумандлик билан. – Кейин ҳаммамиз ҳар қаёққа «хушт!»

Парта устига миниб ўтирган Абжал дўриллаб қолди.

– Биз қаёққа кетсак ҳам Дилафрўзни обкетамиз! – Бу гапни у шунчалик беписандлик билан айтдики, ўрнимдан сакраб туриб кетдим.

– Нима-а? – дедим чўзиб. – Сен...

«Олиб кетасанми?» дейишга тилим бормади.

Олиб кетиш у ёқда турсин, Дилафрўз мана шу Абжалнинг ёнига келишини тасаввур қилишнинг ўзи даҳшат эди мен учун. Абжал боягидан ҳам беписандроқ оҳангда қолди.

– Ие, сен нега жириллайсан? Эшитиб қўй! Мен Дилафрўзхонни...

У ёғи қандок бўлганини билмайман. Бир маҳал иккаламиз полда думалашиб айлана бошладик. Абжал сочимдан чангаллаб туриб, бошимни уч-тўрт ерга урган эди, кўз ўнгим қоронғилашди-ю, ҳеч нима кўринмай қолди. Ўзимга келганимда Низом деган ўртоғим суяб ўтирарди. Амаллаб ўрнимдан турдим. Оғзим негадир шўртанг эди. Кафтим билан артган эдим, қўлим қон бўлди. Абжал йўл-йўл кўйлагининг йиртилган ёкасини ғижимлаганича кимёвий формулалар ёзилган тахта олдида турар, хансираб нафас оларди.

– Агар яна битта гапирсанг, ё сен ўласан, ё мен! – Бу гапни шу қадар ишонч билан айтдимки, атрофни ўраб турган болаларнинг нафаси ичига тушиб кетди.

– Унақа бўлса, бир ёқлик қилиш керак бу масалани. – Боядан бери охириги партада ўтирган «Дум» секин-секин юриб яқин келди. Қувлик билан ҳаммага бир-бир қараб чиқди-да, елкасини учираб давом этди. – Дилафрўзни Абжал яхши кўришидан хабарим бор эди. Энди Эргаш ёндан чиққан ёнқозик бўлиб қолди. – У менга имо қилди. – Йигитчасига бирон чора топиш керак энди.

Низомнинг ранги ўчиб, «Дум»нинг олдига бостириб борди.

– Гапни айланторма, «Дум»! Нима демокчисан?

– Бирон нарсадан гаров ўйнашсин, ора очик бўлади-қўяди!

– Масалан?

– Масалан... – «Дум» мушкул муаммо қаршисида қолгандек пешонасини тириштирди. – Масалан, Бўрижарга қалла ташлашдан. Ким омон чикса...

– Думингни ликиллатма, Дум! – Низом нафрат билан ундан юзини ўгирди. – Эргаш яхши сузолмаслигини билиб, жўрттага айтяпсан.

Мен кафтим билан оғзимни артганча уларнинг баҳсини бепарво эшитиб турардим. Гўё бу гапларнинг менга мутлақо алоқаси йўқдек. Фақат «Бўрижар!» дейишга-

нида бултур бир синфдошимиз темир йўл кўпригидан калла ташлаб, сувдан чикмагани эсимга тушди. Унинг жасадини бир ҳафтадан кейин аллақайси тўғондан топиб келишган эди.

– Хўш, нима бўпти? Гаровни эркак киши ўйнайди. – «Дум» ҳар эҳтимолга қарши Абжалнинг яқинроғига бориб, овозини баландлатди. – Йигит деган дўппи тор келганида «вийт» деб қочмайди.

Секин ўрнимдан турдим.

– Кетдик.

Низомнинг ранги қув ўчиб кетди.

– Жиннимисан! Вей, аҳмоқ бўлдингми?

– Ҳозирмас, – деди Абжал ҳамон кўйлагининг йиртиғини ғижимларкан. – Эртага соат ўнда, кўприк устида.

«Дум» кўли билан Низомга имо килди:

– Низом сенинг секундантинг бўлади. Мен Абжалга секундантлик қиламан.

Ўша окшом ярим кечагача хаёлан Дилафрўз билан гаплашиб ётдим. Қани энди бир марта кўрсам, охирги марта кўриб қолсам... Йўқ, у олисда эди. Ок, оппоқ булутлар устида эди. Аксига олиб, ўша кун акалли тушимга ҳам кирмади.

Эрталаб қарахт бўлиб уйғондим. Бошим лўкиллаб оғрир, негадир худди йиғлаган одамдек кўзим ачишарди.

Кўчага чиксам, дарвоза олдида Низом турибди.

– Борма! – деди кўл силтаб. – Биласан-ку, Абжал бандит! Тегирмонга тушса бутун чикади. Нима, жонингдан тўйдингми?

Кўнглимнинг бир чеккасида Низом тўғри айтаётганини билиб турардим. Аммо ўзим ҳам тушуниб етмаган қандайдир қайсар туйғу нуқул олға итарарди. Қайтага яхши эмасми? Сен ўлиб кетасан, Дилафрўз ҳаммасини эшитиб, зор-зор йиғлайди... Сени севмаганига, кадрингга етмаганига пушаймон бўлади. Абжалдан бир умр нафратланиб юради.

– Менга қара, Низом, – дедим совуққонлик билан. – Кўркаётган бўлсанг борма қўя қол, менга секундантнинг кераги йўқ.

Низом бора-боргунча мени ҳам, Абжални ҳам, «ҳамма ғалвани бошлаган» ўша «Дум»ни ҳам сўкиб борди. Менга бу гаплар таъсир қилмас, хаёлим бошқа ёқда эди. Дилафрўз қайсандайкин ҳозир? Нима қилаётганийкин?

Кўприк устига етиб келганимизда ҳеч ким йўқ эди. Кун эрталабдан қизиқ кетган. Ялтираб ётган темир йўл изиданми, қорамоёга беланган шпалларданми чучмал хид анкиб, нафасни олгудек бўларди. Кўприк четига ўрнатилган лиқилдок панжарага суяниб пастга қарадим. Юқорида ёйилиб оқаётган сув шу ерга – темир йўл остига келганида кескин тораяр, икки чети бетонлаб қўйилган ўзандан шиддат билан оқиб ўтиб, нариги томондан отилиб чиқиб кетар эди. Шунинг учун бўлса керак, юқоридан сарғайиб келаётган сув нариги томондан қўпикланиб, оппоқ оқариб чиқарди. Жарнинг у юзида сап-сарик камиш-

зор кўзга ташланар, янаям нарироқда ботқоклик қорайиб кўринарди. Терак бўйи пастликда аждардек вишиллаётган Бўрижарга қарашим билан юрагим орқага тортиб кетди.

– Қалай, юрагинг пўкиллаб қолмадими?

Дўриллаган овоз эгасини таниб, бурилиб қарадим. Абжал бир қўлида «портвейн» шишаси, бир қўлини белига тираганча кинояли илжайиб турарди. Нарироқда эса Низом билан «Дум» юзма-юз туришар, Низом қўлини пахса қилиб, жаҳл билан алланималарни тушунтирар эди.

– Кетар жафосида отиб оласанми? – Абжал шундай деди-ю, шишани чаккон очди. Боши устида баланд кўтарганча қултиллашиб ича бошлади. У ҳар ютинганида дўрдоқ лабининг икки четидан кип-қизил вино сизиб тушар, кўйлагининг ёқасидан тошиб, пастга оқар эди. Турки кўзимга шу қадар жирканч кўриниб кетдики, ижирғаниб, юзимни ўгирдим.

Дилафрўзни шунга топшириб қўяманми? Шунга-я! Ундан кўра бир марта эмас, ўн марта чўкканим яхши эмасми? Абжал винони ичиб бўлди-да, кафтининг орқаси билан лабини артди. Шишани улоқтириб юборди. Шиша темир йўл четидаги қиррадор тошлар устига тушиб, чил-чил синди.

– Қани, ташла тангани! – Абжал «Дум»га қараб қичқирди. – Ташла, толеимизни синаб кўрайлик!

«Дум» дарров жилпанглаб етиб келди.

– Мана бу 20 тийинлик, – деди қўлидаги тангани кўз-кўз қилиб. – Қаёғини танлайсан? Абжал кайфдан кизарган кўзларини сузиб қўл силкитди.

– Менга барибир.

– Сен-чи?

– Менгаям!

– Бўлмаса бундай... – Узоқдан эшитилган гудок товуши «Дум»нинг гапини бўлди. – Шошма, поезд ўтиб кетсин! – деди у билағонлик билан. – Ҳаммаси қондаси билан бўлиши керак... Эркакчасига...

Шиддат билан келаётган тепловоз яқинлашиб қолганда яна бир сигнал берди-да, вагонларни судраганча гулдураб ўтиб кетди. Йўл четидаги мазут сачраган, ковжираб қолган ўтлар силкиниб-силкиниб, тагин қаддини ростлади. Зум ўтмай пастда яна Бўрижарнинг гувуллаши эшитила бошлади.

– Гап бундоқ, 20 тийин деб ёзилган томони тушса, Эргаш биринчи бўлиб калла ташлайди. Орқаси тушса – Абжал. – «Дум» шундай деди-да, тангани чириллатиб осмонга отди.

– Мана, Низом, сен ҳам кўр! – «Дум» шпалга тушган танга устига энгашди. – Қарасанг-чи!

Низом икки темир йўлнинг қок ўртасида қарахт бўлиб турар, чамаси, бу гаровнинг шунчаки ўйин эмаслигига ҳалиям ишонмас эди. Мен бўлсам аллақачон ҳукм қилинган одамдек хотиржам эдим.

– Мана, ўзинг кўр! – деди «Дум» негадир кувониб. – «Чув» тушди. Биринчи бўлиб Эргаш ташлайди.

– Бекор айтибсанлар! – Низом жон ҳолатда бакириб юборди. – Сенлар Эргашни ўлдирмоқчисан!

Мен кизиб ётган рельсга ўтирдим-да, индамай туфлимининг боғичини еча бошладим. Пайпоғимни ечаётганимда негадир Низом ҳам, у билан ғичиллашаётган «Дум» ҳам жимиб қолишди. Туфлимини бир чеккага қўйиб, ўтирган жойимда бурилиб қарайдим-у, беҳуш одамдек анграйиб қолдим. Ўн кадамча нарида Дилафрўз турарди. Худди ўша – тушларимда кўргандек оппоқ қўйлак кийган, сочлари чиройли турмакланган Дилафрўз турарди. У ок туфлиси билан шпалларни битта-битта босиб яқин кела бошлади. Нима бу? Оппоқ булутларнинг менга қилган сўнгги саховатими?

– Тинчликми? – деди Дилафрўз уларга яқин келиб.

– Тинчлик, – «Дум» ноқулай илжайди. – Чўмилмоқчимиз.

Дилафрўз менга ўтирилди.

– Эргаш, сиз ҳам чўмилмоқчимисиз?

Мен шундагина ўзимга келдим. Унинг рўпарасида яланг оёқ, бемаъни алпозда ўтирганим учун мулзам бўлиб, секин ўрнимдан турдим.

– Шунака, – дедим иложи борица совуқкон оҳангда, – чўмилмоқчиман.

Дилафрўз кескин Абжалга бурилди.

– Нима, мен кўчада тушиб ётган чақаманми, орқамдан гаров ўйнайсизлар?!

Дилафрўз Абжалга гапирди-ю, менинг ичим музлаб кетди. Унинг бу қадар шиддатли оҳангда гапирганини ҳеч эшитмаган эдим. Кўзимни қаёққа яширишни билолмай қолдим.

– Ким етказди? – Абжал лабини бир чеккаси билан илжайди. – Ҳеч ким сизни чакиргани йўқ-ку!

Абжалнинг Дилафрўзга киноя қилиши вужудимни қамқатиб юборди.

– Менга қара, ўв! – дедим овозим титраб. – Гапни кўпайтирма. Бошладик!

Абжал оёғини рельс устига қўйганича туфлисининг боғичини еча бошлади. Шу пайт ҳеч қутилмаган воқеа бўлди. Дилафрўз «Дум» билан Низомнинг орасидан ўтди-да, Абжалнинг елкасига қўлини қўйди.

– Қулоқ солинг.

Абжал бошини кўтарди.

– Хўш?

– Мен... – Дилафрўз Абжалнинг бошига хиёл эгилди. Кўзларида аллақандай ўт ёниб турарди. – Мен сизни яхши кўраман. Шунинг билмоқчимидингиз?

Қулоқларим шанғиллаб, кўз ўнгим коп-қоронғи бўлиб кетди. Ғира-шира туманлик орасида Абжалнинг бир зум анграйиб қолганини, кейин қаддини ростлаганини кўрдим. Юрагим гурсиллаб ураётганини, оёқларимдан мадор кетиб бораётганини сезиб турардим.

Зум ўтмай киррадор тошлар устига чўккалаб қолдим. Кечалари тушимга кириб чиқадиган Дилафрўз шуми? Хаёлимда булутлар орасида сузиб юрадиган Дилафрўз шуми? Ҳозиргина осмонда учиб юрган Дилафрўз бирдан ерга тушди. Йўқ, ердан ҳам пастрокка тушиб кетди... Ана, у кетяпти.

Абжалнинг, ҳамма ёмон кўрадиган, ҳамма жирканадиган Абжалнинг кўлидан тутиб кетяпти! Бундан чиқди, Абжал кеча бекорга гапирмаган, бундан чиқди илгариям...

Абжал унинг оппоқ билагидан тутиб борар, у эса тасмадек рельс устидан дорбозларга ўхшаб эҳтиёткорлик билан мувозанат саклаб юриб кетар эди. Гўё бир умр шундай юрадигандек. Гўё Абжал бир зум кўлини қўйиб юборса, йиқилиб кетадигандек. Бир неча қадам юришгандан кейин у орқасига бурилиб қаради. Кейин яна... Мен юзимни чирт ўгирдим-у, бошимни чангаллаб қолдим.

Анчадан кейин ҳушим ўзимга келди. Рўпарамда Низом турарди. У афтимга тикилиб турди-да, қандайдир қуруқ оҳангда сўради:

– Қалай, ўлишингга арзирканми?

– Сенга нима! – дедим жиннилардек бақириб. – Сенинг нима ишинг бор? Йўқол, тошингни тер!

Эртасига кимё имтиҳонидан уч олдим. Чиксам, мактаб дарвозаси олдида япроқларини чанг босган олча тагида Дилафрўз илжайиб турибди. Кўзимга шу қадар ҳунук кўриниб кетдики, юзимни тесқари ўгирдим. Шитоб билан ўтиб кетаётган эдим, чақирди:

– Эргаш...

– Нима! – дедим бақириб. – Абжал камлик қилиб қолдими? Бирпас сабр қилсанг чиқади! – Шундай дедим-у, югуриб кетдим.

Кейин... ҳаммаси тамом бўлди. Мактаб ҳам. Муҳаббат ҳам... Тошкентдек шаҳри азимда институтга киришга кўзим етмасди. Омадим чопдим, яхши тайёргарлик кўрдимми, ҳарқалай Темир йўл транспорти инженерлари институтига кирдим. Ора-чора Низомдан хат келиб турарди. Икки марта Дилафрўз сени сўради, адресингни берайми, деган мазмунда ҳам ёзди. Кўнглимда қувончга ўхшаш бир нима йилт этгандек бўлди-ю, ўша заҳоти сўнди. Унинг Абжал билан етаклашиб кетаётгани, мен бўлсам аҳмоқона бир алпозда темир йўл четида анграйиб ўтирганим кўз ўнгимга келиб, «Аравасини тортсин» деган мазмунда жавоб ёзиб юбордим. Шунда ҳам ҳар гал уни эсласам, юрагимнинг бир чети жиз этиб қўярди... Бора-бора жизилламайдиган бўлди...

Тўртинчи курсни битирган йилим уйландим. Шунда ҳам қачондир кўнгил қўйган кишингни унутиш оғир бўларкан, унинг қисматига бефарқ қарай олмас экансан.

Дилафрўз Андижон Тиббиёт институтида ўқиётганидан хабарим бор эди. Ўша йили у ҳам турмушга чиққанини эшитдим. Йўқ, юрагимда рашк ёки изтироб эмас, ўқинчга ўхшашроқ бир нарса уйғонди. Уйғонди-ю, сўнди. Фақат бир нарсага хайрон қолдим. Дилафрўз Абжалга эмас, бошқа йигитга турмушга чиқибди...

Кейин булар ҳам унутилди. Факат онда-сонда тушларимга оппоқ кўйлак кийган Дилафрўз кирадиган бўлди.

Ўн саккиз йил оз муддат эмас. Дилафрўз чиндан ҳам ўзгарган, аммо ўктам кулгиси, куралай кўзларининг киборона бокиши ўша-ўша эди.

– Мен сизни тушимда кўриб тураман, – деб такрорладим унинг кўзига тикилиб.

– Йўғ-е! – Дилафрўз кўзларидан ўт чакнаб кулди. – Наҳотки?

– Бу гапни сизга ёкиш учун айтаётганим йўқ. Бор гап шу.

– Қаранг-а, мен шунча ҳаракат қилсам ҳам, сиз сира тушимга кирмайсиз.

Бу гапни у ярим ҳазил билан айтди. Бирок менинг кўз ўнгимда яна ўша совук манзара жонланди. Унинг Абжал билан етаклашиб кетгани-ю, мен аянчли киёфада термилиб колганим. Ҳарчанд ўзимни тутишга уринсам ҳам, бундай паллада айтиш мумкин бўлмаган энг аҳмокона гап оғзимдан чиқиб кетди:

– Абжални ҳеч кўрасизми?

У ярқ этиб қаради.

– Кимни-и-и? – деди чўзиб.

Кулдим.

– Абжални-да! Эсингиздан чиқдимми?

Дилафрўз кўзимга узоқ, синовчан тикилиб турди-да, негадир истехзоли кулди.

– Бошимга ураманми уни?! – деди қошини чимириб.

Эсанкираб колдим.

– Ахир ўшанда...

Дилафрўзнинг кўзларига сезилар-сезилмас изтироб шарпаси соя солиб ўтгандек бўлди. Бирок зум ўтмай кулимсираб сўради:

– Докторлик ишингиз битиб колдимми?

– Сиз... сиз каёқдан биласиз? – дедим баттар хайратланиб.

– Мен шунака билагонман! – Унинг гап оҳангида яширин истехзо бор эди. – Ҳаммасини биламан! Қачон номзодлик диссертациясини ёклаганингизни, Гули билан тўйингиз ўн тўртинчи июнь, шанба куни бўлганини. Тўнғич ўғлингиз май ойида туғилганини... Хотинингиз ҳамшира бўлиб ишлашини... Айтаверайми? – У кулди. Аммо бу сафар кулгусида ўктамлик йўқ эди. Буни ўзи ҳам сизди, шекилли, юзини ўгириб, бошини қуйи солди...

Вужудим бирдан бўм-бўш бўлиб колди. Самолёт ҳамон гувиллаб учиб борар, назаримда менинг қалбимда ҳам алланима гувиллаб жунбушга келган эди...

Нимага у сенинг ҳаётингни миридан-сиригача билади? Илмий ишингниям, қачон уйланганингниям... Нимага? Нега у Абжалнинг номини эшитганда ижирғанди? Демак, Абжалдан нафратланар экан-да?! Хўш, ўшанда кўприк устида ўзингни аянчли киёфада қолиб кетганингни ўйлайсан-у, нега Дилафрўзни ўйламайсан? Ўшанда Дилафрўз учун, мактабнинг энг гўзал, энг мағрур кизи учун ўзи ёмон кўрган, ўзи жирканадиган одам билан қўл ушлашиб кетиш осон бўлмагандир? Ким учун қилди

бу ишни? Шошма... Ўшанда рельс устида амаллаб мувозанат саклаб кетаётганида нима учун орқасига қайта-қайта термилиб қаради? Балки ўшанда унинг кўзларида инграган изтиробини пайкамай қолгандирсан? Балки эртасига мактаб дарвозаси олдида сени кутиб турганида ҳаммасини тушунтирмоқчи бўлгандир? Сен бўлсанг, уни ҳақорат қилиб, жўнаб қолгансан. У шундаям сени кечирган. Бўлмаса, нима учун Низомдан қайта-қайта суриштирди сени? Нимага сен билан учрашишни тилади? Нимага? Нимага хотинингдан тортиб, болангнинг туғилган кунигача билади? Нимага? Нимага?

Бир-биридан аччиқ, бир-биридан армонли саволлар кетма-кет ёпирилиб келар, самолёт моторининг гувиллаши, миямда чарх ураётган саволлар – ҳаммаси аралаш-куралаш бўлиб, вужудимни ларзага солар, Дилафрўз бўлса ҳамон нарийёкка қараб ўтирар эди. Мен унинг юзидаги ифодани аниқ кўрмасдим. Аммо кўрмасам ҳам, ўзимнинг беписандлигим туфайли, ўзимнинг бефахмлигим туфайли шунча пайтдан буён пайкамай келган туйғуларни энди аниқ сезиб турардим. Факат... факат энди кеч бўлганди. Ажаб, сендек «олим», сендек «зукко» эркакнинг бир аёл қалбини тушуниши учун ўн йил керак бўлибди! Ўшандаям тасодифан, тўсатдан... Демак, шунча йиллардан бери бежиз тушларингга кирмаган экан-да?!

Сен бўлса... Сен галварс бўлса...

Дилафрўз ҳамон бошини қуйи солиб, нарийёкка қараб ўтирар, назаримда, у яна ўша оқ, оппоқ булутлар орасида учиб юрадиган малакка айланиб қолганди...

1978

ҚУЁШ ТАРОЗИСИ

Муроджон бугун тагин кеч қолди.

Насиба дераза рўпарасидаги пастак юмшоқ креслода ўтирар, окшом тушиб қолган эди. Келин тушган уйнинг файзи бошқача бўлади. Деразалардаги нафис дарпардалар, оёк остидаги чўғдек гиламлар, деворда оҳиста чиқиллаб турган каттакон осма соат, нақшинкор араби гарнитур – ҳаммаси бу хонадонда яқинда тўй бўлганидан дарак бериб турарди. Нариги уйда қайниси телевизорни бақиртириб футбол кўряпти. Ҳали қайнонаси эгачисиникига кетди. Умуман, уларнинг хонадони гавжум. Аммо Муроджон ёнида бўлмаганидан кейин Насиба барибир ёлғиз...

Муроджон кейинги пайтда айнади. Авваллари ишдан чиқа солиб уйга югурарди. Йўқ, кейинчалик тез-тез кечикадиган, баъзан ярим кеча қилиб келадиган одат чиқарди. Тагин топган баҳонаси битта! Навбатчилик қилармиш. Ўлар энди, ҳар куни битта одам навбатчилик қилаверса. «Навбатчилик баҳона, дийдор ғанимат» бўлмасин тагин.

Насиба девордаги соатга қаради. Тўқкиздан ошибди. Ташқарида қоронғи қуюклашиб борар, аллақерда қурбақа қурилларди... Бир вақтлар Муроджон икковлари боғда

кун ботгунга кадар суҳбатлашиб ўтиришар, окшом куюклашиб кетганидан кейин хайрлашибарди.

Уларнинг танишуви ғалати бўлди. Насиба билим юртининг тўртинчи курсида ўқирди. Қишда шамоллаб қолди. Бир-икки кун парво қилмай ўқишга қатнаб юраверди. Аммо кечаси тўсатдан иситмаси кўтарилиб кетди. Дадаси билан ойиси кўрқиб кетишди. Қўшнанинги машинасида касалхонага олиб боришди. Ўпкаси қаттиқ шамоллаган экан. Уни Мурод Воҳидович деган дўхтир даволади. Насиба илгариям бетоб бўлган, врачларга қаратганди. Аммо мана шу баланд бўйли, қотмадан келган врачнинг қўли баданига тегиши билан негадир қамчи еган отдек сесканиб кетди. Нариги қаравотда ётган хотин унинг ҳолатини сизди. Пикиллаб қулиб юборди. Дўхтир заҳаргина экан.

– Хотиржам бўлинг, кўзим учиб тургани йўқ, – деди ковоғини солиб. – Чуқур нафас олинг...

Насиба соғайиб чиқиб кетгунча ҳам Мурод Воҳидович билан тузук-қуруқ гаплашмади. Айниқса, унинг кош-қўзлари попуқдек Марзия деган ҳамшира қиз билан очилиб-сочилиб гаплашиб турганини бир-икки кўрганидан кейин ўзини бутунлай беписанд тутадиган бўлди. Агар Дилфузанинги тўйида яна учрашиб қолишмаса, балки унутиб юборган бўлармиди...

Дилфуза Насибанинги жонажон ўртоғи. Шу қиз турмушга чиқадиган бўлди-ю, ЗАГСдан ўтиш маросимига Насиба ҳам борди. Тўғриси, дугонасининг бахтига жуда ҳаваси қелди. Умида бунақа тантанани кўрмаган эди. Қиз томон салкам йигирма киши бўлиб боришди. Қуёв томондан ҳам анча йигитлар қелди. ЗАГС мудираси келин-қуёвни қутлаб, нутқ сўзлади. Қуёв Дилфузага бриллиант сирға, олтин узук ҳадя қилганида ҳамма қарсак қалиб юборди. Насиба қуёв томондан қелган йигитлар орасида турган Мурод Воҳидовични ташқарига чиқишганидан кейингина кўрди. Доим ҳалатда юргани учунми Насиба эътибор бермаган экан. Бу гал ярашиқли қийиниб олган, сочларини силлиқ тараган, галстук таққан Муроджон унинг кўзига чўғдек кўринди. Бош силқиб салом берди. Муроджон шу ондаёқ унинг ёнига қелди.

– Сиз келин томонмисиз? – деди унинг қўлини оҳиста сиқиб. Насиба индамай бош силқиди. – Мен қуёв томонман. Демак, қуда эканмиз. – Муроджон қулиб қўйди.

Йўқ, у кўп ҳам заҳар эмас экан. «Чайка»да шаҳар айланишганида ҳам, «Лаззат» кафесида ўтиришганида ҳам Насибанинги кўнглини овлашга ҳаракат қилди. Ҳамма ҳамма билан, у Насиба билан.

– Яхшими? – деди Муроджон.

Насиба тушунмади.

– Нима яхшими?

Муроджон келин-қуёв томонга имо қилди.

– Шунақа дабдабалар ёқадими сизга?

– Албатта! – Насиба елкасини қисди. – Умида бир марта бўладиган тўй...

– Менга ёкмайди. – Муроджон жилмайган кўйи илтимос қилди: – кузатиб кўйсам майлими? Барибир, ҳозир ҳамма тарқаб кетади.

Насиба индамади...

Улар тез-тез кўришиб турадиган бўлишди.

Бир куни икковлари далага чиқишди. Шунчаки айланиб келиш учун. Шаҳар четидаги жамоа хўжалигига қатнайдиган автобусга ўтиришди-ю, халқа йўлдан ўтгандан кейин дуч келган бекатда тушиб қолишди. Ёз куёши олис уфқда оловли бир туманлик ичига ботиб борарди, Муроджон куёшга тикилганча чуқур ўйга толган эди. Унинг шу ўтириши Насибага нима учундир ғамгин кўриниб кетди.

– Нимани ўйлаяпсиз? – деди унинг елкасига кафтини кўйиб.

– Ўйлаётганим йўқ. Орзу қиялман, – деди Муроджон ботиб бораётган куёшдан кўз узмай. – Тўйдан кейин иккаламиз денгиз бўйига борсак. Майли, қайси денгиз бўлса ҳам... Ой чиқиб турган бўлса. Иккаламиз қирғоқда шундоқ ўтириб, ойдинда товланиб турган денгизни томоша қилсак...

Насибанинг юраги қувончдан орзикиб кетди. Ширин жилмайиб, унинг елкасига бош кўйди.

Кейинчалик у ўша – Муроджон айтган манзарани кўп ўйлайдиган бўлди. Умрида денгизни кўрмаган эди. Аммо энди шовиллаб турган денгиз кўз ўнгига аниқ келадиган бўлди. Ана, тип-тиник тўлин ой нурида денгиз ойнадек яраклаб турибди. Тўлкинлар шовуллаб қирғоққа урилади, даҳшатли гувуллаб сурон солади. Аммо у кўркмайди. Унинг ёнида Муроджон бор. У Муроджоннинг кўксига бошини кўйиб ўтиради. Муроджоннинг юраги бир меъёрда гурс-гурс уради. Насибани аллалагандек бўлади.

Турмушга чиқаётган кизнинг орзусидек афсонавий нарса бўлмайди. Назарида, тўй ўтиши билан ўзга бир оламга кириб қоладигандек, худди бир сайёрадан бошқа сайёрага учиб кетаётгандек туюлади. Насибани ҳам шу олам асир этганди. Агар ўзи ойисига шипшитиб кўймаганида, Муроджон юборган совчилар дадасига ёкмаслиги тайин эди. Аввало, Муроджоннинг отаси йўқлиги киз томонга унчалик маъқул келмади. Қолаверса, Насиба беш ўғил орасида ёлғиз эди. Дадаси кизига ўзгача меҳр кўйган. Кўп йиллардан буён адвокат бўлиб ишлайди. Топганини битта кизидан аярмиди? Куёв томоннинг қўли қисқарок экан. Куёв бир ўзи ишласа, тагин укаси, синглиси бўлса... Насиба бунисини ҳам ўз зиммасига олди. Бир куни гап орасида Муроджоннинг кўнглини оғритмайдиган қилиб қистириб кетди:

– Дадамлар жуда қизиқлар-да, Муроджон ака. Сен ёлғиз қизимсан, дейдилар. Мендан орзу-хаваслари кўп эмиш. Эсингиздами, Дилфузанинг тўйи зўр бўлувди-а?

Муроджон уни юпатди:

– Кўнглингиз тўқ бўлсин. Мен уялтириб қўймайман.

Чиндан ҳам Насибанинг дадаси куёв томондан хурсанд бўлди. Насиба Дилфузага хавас қилган эди. Худди ўша «Чайка»да сайр қилишди, худди ўша «Лаззат» кафесига киришди. Чиқиб келишаётганида у Муроджоннинг қулоғига шипшиди.

– Яхшими?

– Нима? – деди Муроджон.

– Мана шунака дабдабалар ёкадими сизга?

Муроджон жилмайиб, унинг белидан кучди.

– Қанака бўларкан! – деди Насиба бармоғи билан пўписа қилиб.

Тўй ниҳоятда хушчакчак ўтди. Муроджон билан бирга ишлайдиган Ислон ака деган пак-пакана одам бор экан. Шу киши тамадаликни айникса боплади. Шунака кизик гаплар айтдики, тўйга ўз-ўзидан файз кўниб, ҳамманинг кулфи дили очилиб кетди. Аммо Насиба ўзга оламга – сирли оламга кириб қолгани йўқ. Ҳаёт ўз йўлида давом этарди. Муроджон ҳар куни ишга отланади. Насиба нонушта тайёрлайди, кўлига дазмолланган рўмолча тутати, кейин кайниси билан кайнсинглиси мактабга кетади. Ундан кейин кайнонасининг чой-нонини тайёрлаб беради-да, ўзи ҳам ишга жўнайди. Кунлар худди муттасил айланаётган глобусга ўхшайди. Ҳар куни ўша манзара...

Энг ёмони бу эмас. Энг ёмони шуки, Муроджон айнади. Насиба буни дарров сездди. Тўйдан кейин икки ҳафта ўтмай, навбатчи эдим, деб кеч келди. Кейин ҳафтада икки мартадан «навбатчилик» қиладиган бўлди. Бора-бора кунора ярим кеча қилиб келадиган одат чиқарди. Насиба гапирса, тескари қарайди. «Ишим кўп, нима қилай?» дейди. Аввалига Насиба тўй ташвишлари билан чарчагандир, деб ўйлаганди. Йўқ, бу ерда бир сир бор. Муроджон биринчи марта навбатчиликни баҳона қилгандаёқ Насибанинг кўз ўнгига қилпанглаб турган Марзия келган, юраги жизиллаб кетган эди. Кейин шубҳалари янаям кучайди. Бир куни кайнонасига секин гап очган эди, насиҳат эшитди: «Эркак киши тирикчилик деб юради-да, болам, юрагингизни кенг қилинг», деб юпатди.

Тирикчилик эмиш. Нима етишмайди! Рўзғори бут бўлса, ҳамма нарса етарли бўлса, тагин нима керак? Йўқ, бошқа гап бор. У киши айшини қилиб юрадилар, Насиба шўп-пайиб уйда ўтиради. Мана, ҳозир ҳам... Нима, ердан чиққанми?!

Унинг хўрлиги келди. Тагин денгиз эмиш. Ойдин кечалар эмиш!

У ўрнидан туриб кетди. Дераза олдида келди. Ташкари қоронғи бўлиб кетган, кўчадан ора-чора машиналар гувуллаб ўтиб қоларди. Нима қилсин? Уйига борсинми? Жуда яхши бўлади-да! Муроджон келсаки, уйда Насиба йўқ. Ҳа, зир югуриб қолмас экан-а! Ўшанда билади саёқ юриш қанака бўлишини!

У беихтиёр тошойна рўпарасига келди. Ойнадан кийгоч қошлари чимирилган, сурма тортилган кўзларида эхтирос яширинган тиник чехрали қиз қараб турарди. У ўзининг аксига ўзи бир зум тикилиб турди-да, сочини чаккон турмаклади. Қавиб тикилган нейлон халатини ечиб, атлас кўйлак кийди. Ҳозир айна вақти-да! Қайнонаси йўқ, биров йўлини тўсмайди. У айвонга ўтиб, ҳовлига тушди. Айвон пештокидаги лампочка ёруғида ҳовлидаги атиргуллар сокин, хаёлий товланиб турарди.

У тез-тез юриб, дарвоза олдида келди. Бу хонадондан бир умрга чиқиб кетаётгандек, хўрсиниб эшикни очди. Ташкарига чиқди-ю, уйига боролмаслигини дафъатан тушунди.

Йўқ, дадаси дарров сезади. Бемахалда борганидан тушунади. Тўй аниқ бўлганида, ол-дига ўтказиб қўйиб, лўндагина килиб тушунтирган эди. «Ўзинг хоҳлаб қияпсан шу ишни, билиб қўй, тўйдан кейин майда-чуйда гапларни кўтариб келадиган бўлсанг, диллингни сиёҳ килиб қўяман».

Ўша сўзлар кулоғи остида тагин жаранглагандек бўлди-ю, бир зум тўхтаб қолди. Лекин шу ондаёқ бошқа бир фикрдан кўнгли ёришиб кетди. Ишхонасига боради! Қани, кўрсин-чи, канақа навбатчилик қилаётган экан Мурод Воҳидович! Ким уни ҳар куни ярим кечагача олиб ўтирар экан. Бошлиқларими ёки анови кўк кўз Марзиями?

У дуч келган машинага кўлини кўтарди. Оппок «Жигули» анча нарига ўтиб тўхтади.

– Бешинчи касалхонага! – деди Насиба орқа ўриндикка ўтириб.

Ўрта ёшлардаги киши бир зум иккиланиб турди-да, индамай йўлга тушди.

Насиба бунақа пайтда касалхонага кириш кийинлигини биларди. Йўл-йўлакай қоровулга нима баҳона қилишни ўйлаб борди. Лекин унинг омади чопдими, буёқдан қоровулхонага кириши билан у ёқдан «Тез ёрдам» машинаси чироғини лопиллатиб келиб қолди. Қоровул чол оксокланиб бориб панжарали дарвозани очгунча, Насиба лип этиб ичкарига кириб олди. Ҳатто кинолардаги сингари чакконлик қилгани учун қувониб ҳам қўйди. Ана, ўша биринчи кават, терапия бўлими. У ойнабанд эшикни очиб, ёп-ёруғ айвонга кирди. Вестибюль кимсасиз, чекка-чеккадаги скамейкалар бўш эди. Насиба юраги гупиллаб урганча тўхтаб қолди. Ҳозир худди ўша Марзияга дуч келса нима бўлади?

У энди йўлак томон юрган эди, оқ халат кийган нотаниш қиз ичкаридан югуриб чиқди.

– Ким керак сизга? – деди қошини чимириб. – Ҳозир «отбой» бўлади.

– Навбатчи врачни чақиринг. – Насиба атайлаб Муроджоннинг отини айтмади.

Ҳамшира қиз унга бошдан-оёқ яна бир қараб чиқди-да, ичкари кириб кетди. Насиба ҳарчанд бепарво бўлишга уринмасин, яхши иш қилмаганини энди тушунди. Ўзидан ўзи ижирғана бошлади. Нима кераги бор эди шу ёққа келиб? Муроджон нега келдинг деса, нимани баҳона қилади? Сизни соғиниб келдим, дейдими?

Йўлакдаги эшиклардан бири шарақлаб очилди. Насиба шу ёққа қараб пилдираб келаётган оқ халатли пакана кишини кўриб эсанкираб қолди. Бу – уларнинг тўйида косагуллик қилган худди ўша Ислон ака эди.

У яқин келиб саломлашди.

– Ҳа, келин? – деди қандайдир қуруқ оҳангда. – Қуёвни излаб кепсиз-да!

Насиба жуда ҳижолатли ахволда қолди.

– Шундоқ ўтиб кетаётувдим, – деди овози зўрға чиқиб. – Муроджон акам, навбатчиман, дегандилар.

– Муроджон акангиз навбатчи эмас! – деди Ислон ака унинг гапини бўлиб.

Насиба ярқ этиб қаради.

– Кеча... – деди тутилиб.

– Кечаям навбатчи бўлганмас! – Ислон ака тагин унинг гапини кесди. Насибага бу одамнинг гапидан кўра, сўзлаш оҳанги оғир ботди.

– Кечирасиз, – деди киноя билан. – Бўлмаса сиз биларсиз қаёқда эканликларини?

– Биладан! Хохласангиз, оборишим мумкин.

– Майли, мен ҳам билиб қўйсам зарар қилмас.

– Ҳовлига чикиб тулинг. Мен ҳозир... – Ислон ака шундай деди-ю, ўзининг паканалиги учун ер айбдордек қарс-курс юрганча ичкари кириб кетди.

Насиба ҳовлига тушди. Қандайдир мавҳум ўйлардан кўнгли бўм-бўш бўлиб, секин-секин дарвоза томонга юра бошлади. Қизик, бу нимаси? Нега бу одам у билан бунақа гаплашади? Ўтказиб қўйгани борми?

Унинг орқасидан келган машина ғийкиллаб тўхтади.

– Чикинг, келин!

У Ислон аканинг овозини таниб, бурилиб қаради. Тўрт-беш кадам нарида сутранг микроавтобус тўхтаган. Ислон ака автобус эшигини кия очиб, бошини чиқариб турарди. Насиба иккиланиб машинага чиқди.

Шу ондаёқ димоғига дори ҳиди урилди. Машина ўртасига оқ чойшаб ёпилган йиғма каравот ўрнатилган экан. Насиба шундоқкина эшик олдидаги ихчам ўриндикка ўтирди. Ислон ака машинанинг нариги бикинидаги ўриндикка чўкди.

– Қаёққа борамиз ўзи? – деди Насиба унга тезгина қараб олиб.

– Ўзингиз айтдингиз-ку! Мурод Воҳидовичнинг олдида, – Ислон ака шофёр ўтирган кабина томонга энгашди. – Кетдик.

Шундагина Насиба шофёр кабинасининг деворида туйнукча борлигини кўрди.

Машина бир силкинди-ю, шиддат билан юриб кетди. У рўпарасидаги Ислон акага шубҳаланиб қараб қўйди. Ислон ака ўриндик ёнидаги тутқични ушлаганча кўзини лўк қилиб ўтирар, шифтдаги чирокнинг хира ёруғида юзидаги ифодани пайкаш қийин эди. Насиба беихтиёр кўзини олиб қочди. Деразадан ташқарига қаради. Машина чироклар маржони ловиллаб ётган кўчадан елиб борарди. Анча юришди. Ислон ака ҳамон мик этмай ўтирар, Насиба унинг ўзига тикилиб бораётганини билар, шунинг учун атайлаб кўчадан кўз узмасди.

Бир маҳал шаҳар чеккасига чикиб кетишаётганини кўрди-ю, хавотирга тушиб қолди. Ана, Қўйлик бозорининг дарвозаси. Нарёғи далалар... Ана, қоп-қоронғи дала йўлига бурилишди.

Насиба, юраги гурсиллаб урганча ўрнидан туриб кетди.

– Менга қаранг, қаёққа кетяпмиз ўзи? – деди таҳдид билан. – Тўхтатинг!

Хира чирок ёруғида Ислон ака кинояли қулиб қўйгандек бўлди.

– Мана, етдик... Ҳозир.

Машина ғийкиллаб тормоз берди. Насиба эшик тутқичини силтаб очиб юборди. Шу ондаёқ ичкарига тўзон ёпирилиб кирди. Ерга сакраб тушди-ю, оёқ қийими тўпиғига

тупрокка ботиб кетди. Ислом ака эшикдан бошини чикариб, қоронғи бўшликка қараб кичкирди:

– Машинани бир соатдан кейин юбораман!

Машина орқаси билан тисарилиб бора-бора катта йўлга бурилди.

Насиба коп-қоронғи зулматда, тупрок кўчанинг қок ўртасида гаранг бўлганича туриб қолди. Ваҳима ичида атрофга аланглади-ю, йигирма кадамча наридаги чирокка кўзи тушди. Ёнғок шохига каттакон лампочка илиб қўйилган, унинг атрофида парвоналар муттасил айланарди.

Шундагина у йўлнинг ўша томонида девори чала тикланган яккам-дуккам уйлар борлигини пайқади. Улар қоронғида қандайдир сирли, ваҳимали туюларди. Насиба лампочка остида аллакимнинг шарпасини кўрди. Бошига қийикчани чамбарак қилиб боғлаб олган, майкачан одам бир қўлида ғишт қолипни ушлаганча шу томонга қараб турарди. У бир зум тикилиб турди-да, кичкириб юборди:

– Наси!

Насиба эрининг товушини таний олмади. Бу товушда ҳам хайрат, ҳам кўркувга ўхшаш оҳанг бор эди.

Муроджон қолипни ерга улоқтирганча шу томонга югурди. Ўн кадамча югургандан кейин қаттиқ ҳатлади. Насиба ўртада ариқ борлигини энди идрок этди.

Муроджон югуриб келиб, қўлини олға чўзди.

Чамаси, Насибанинг елкасидан кучмоқчи бўлди-ю, қўли лойлиги учун тегмади. Насиба эрини ҳеч қачон бунақа аҳволда кўрмаган эди. Қизил қийикча билан бошини боғлаб олган, эски майкали, почаси қайтарилган шими лой, яланг оёқларида балчик қотиб қолган эди.

– Тинчликми? – деди Муроджон унинг кўзига тикилиб. Кейин анча хотиржам овозда сўради: – Ким опкелди. Ислом аками?

Насиба ҳамон хайкалдек қотиб турар, рўпарасидаги мана шу одам, лойга беланган мана шу киши эри эканига – Муроджон акаси эканига ҳеч ишонгиси келмасди. Муроджон унинг кўнглида кечаётган гапларни пайқади.

– Юринг, – деди қандайдир сокин овозда. – Машина бир соатдан кейин келса, битириб қўяй. Лойим қотиб қолади.

У Насибани эргаштириб ариқ устига ўрнатилган тахта «якка чўп»дан олиб ўтди. Насиба шуурсиз бир тарзда ёнғок тагига келди. Дарахт шохига илинган лампочка атрофида катта-кичик парвоналар ҳамон муттасил айланарди. Майдонча кафтдек теп-текис бўлиб кетган, нарироқда қуриган ғиштлар девор қилиб тахлаб қўйилган. Қутидаги шоколаддек тартиб билан қуйилган хом ғиштлар чирок ёруғида совуқ ялтираб турарди.

– Оз қолди. – Муроджон бир чеккада турган уюмдан кафти билан қолипга қум сепди. Кейин уста доиракашлардек қолипни айлантириб-айлантириб тўқди. Тез-тез юрганча бериюроқдаги гумбаздек лой олдига келди. Чўнкайиб ўтириб олди-да, лойдан

зувала ясаб, қолипга урди. Қолипдан отилиб чиккан лой парчалари майкасига, пешонасига сачраганига парво қилмади. Ортикча лойни сидириб ташлади-да, қолипни даст кўтарди. Икки елкасининг бўйни билан туташган ерида чуқурча пайдо бўлиб, яланг оёқ товонлари билан ерни гурс-гурс урганча югургилаб борди-да, қолипни бояги ғиштлар сафига элтди. Пак этган товуш эшитилди. У қолипни кўтарган эди, ғиштлар сафига яна тўрттаси қўшилди.

Насибанинг тили энди калимага келди:

– Тузук, бунака хунарингиз ҳам бор экан.

Муроджон қолипни кумга қорар экан, шу томонга қараб жилмайиб қўйди:

– Йигит кишига қирк хунар ҳам оз... – Шундай деди-ю, яна чўнкайиб, лой зувала қила бошлади.

Насиба майдонча ўртасида ҳамон қакқайиб тураркан, бирдан ҳаммасини тушунди. У ҳали эрини кўргандаёқ ниманидир пайқагандай бўлганди... Энди ҳаммасининг тагига етди. Муроджон нима учун ўзгариб қолганини ҳам, нега ҳар куни «навбатчи» бўлишини, нима учун ярим кечада бурнидан тортса йиқилгудек бўлиб боришини – ҳаммасини тушунди. Нима учун Ислоҳ ака ўзига бундай муомала қилганини, нима учун бу ерга олиб келиб бир оғиз сўз айтмай ташлаб қетганини... Бу билан нима демокчи эканлигини – ҳаммасини!

«Мана, келинпошша! Эрингнинг аҳволини кўриб қўй! Сени деб, сенинг орзу-хавасларинг деб эринг шу хунарни қияпти». Йўқ, Ислоҳ ака буни айтгани йўқ. Аммо...

Қандоқ уят! Қандоқ шармандалиқ! Хўш, бўлмаса нима қилсин? Ўғрилиқ қилсинми? Юз эллик сўм маош билан беш минг сўмлик тўй қилган одам нима қилсин?

Орзу – ҳавас эмиш! Умрида бир марта бўладиган тўй эмиш!

Насиба боши ғувуллаб бораётганини, кўнгли беҳузур бўлиб кетаётганини ҳис этар, қулоғи остида ҳамон қолипнинг ора-чора ерга пак-пак урилгани эшитилиб турарди. Гўё ер юзида шундан бошқа садо йўқдек, шундан бошқа оҳанг қуриб қолгандек.

У оёқларини судрагудек бўлиб борди-да, ёнғокнинг ғадир-будур танасига суянди. Шунда шамол турдими ё ўзининг шуури тиниклашдими, ёнғок шохларининг шовуллаши эшитила бошлади. У кўзларини юмди. Негадир тасаввурида яна ўша денгиз шовуллашиб жонланди. Ўша ойдин кеча, ўша денгиз, ўша тўлқинлар... Соҳилда Муроджон билан ўтиришибди.

Насиба сесканиб кўзини очди. Йўқ, энди улар денгиз бўйига боришмайди. Ойдин кечада соҳилда ўтиришмайди. Мабодо, боришганида ҳам, беадад денгиз сатҳида ой нури яраклаб турганида ҳам энди бу бошқа денгиз бўлади. Ой ҳам бошқа бўлади. Тўлқинлар ҳам, ҳатто Мурод акаси ҳам. Энди унинг юраги бир текис гурсиллаб уриб, Насибани аллаламайди.

Улар анча нарасага эга бўлишди. Тўй қилишди, ота-онаси хоҳлаганича, Насиба истаганча орзу-хавас кўришди. Ҳаммасини таомилдагидек, «қарс-бадабанг» қилишди.

Ҳаммасини! Бир нарсани унутиб қолдиришди. Қуёшнинг ўлчови бўладими! Нурнинг вазни-чи? Бахтнинг тарозиси-чи?

Денгиз эмиш. Ойдин кечалар эмиш?! Ана, лойга қўшилиб қолипга тушяпти. Қанча кўп тушса, қарзи шунча камаяди!

Насибанинг кўзларидан тиркираб ёш чиқиб кетди. У ёнғокнинг ғадир-будир танасига юзини босганча ўкраб юборди.

Бир маҳал Муроджон лойли кафти билан унинг сочини силай бошлади.

– Наси! Нима бўлди сизга, Наси? – деди овози титраб.

Насиба кескин бурилди-ю, эрининг лой ёпишган, зах анқиб турган елкасига бошини ташлаганча, унсиз йиғлар эди.

1979

МУНДАРИЖА

Одам овози.....	3
Узун кечалар	10
Нурли ҳалкачалар.....	25
Уч хил одам	33
Умр савдоси	40
Дард	49
Нимадир бўлди	55
Бахт	63
Ҳуркитилган туш	68
Урушнинг сўнгги қурбони	71
Муҳаббат	77
Хаёлларга бўламан тутқун	84
Оқ булут, оппоқ булут	93
Қуёш тарозиси	101

Адабий-бадний

ЎТКИР ҲОШИМОВ

УРУШНИНГ СЎНГГИ ҚУРБОНИ

Ҳикоялар

Мухаррир
Бадний муҳаррир
Техник муҳаррир
Кичик муҳаррир
Мусахҳих
Саҳифаловчи

*Шерқўзи Қулбулов
Баҳодир Иброҳимов
Умида Яхшибоева
Зилола Маҳкамова
Умида Абдуллаева
Ҳабибуллоҳ Ҳайдаров*

Нашриёт лицензияси AI № 160, 14.08.2009.

19.12.2018 й.да босишга рухсат этилди. Қоғоз бичими 70х90 ¹/₁₆.

Офсет қоғози.«Times» гарнитурасида офсет усулида босилди.

Шартли босма табағи 8,19. Нашриёт-ҳисоб табағи 8,4.

Адади 10 000. Шартнома № 57–18.

Буюртма рақами 2422.

«O`zbekiston milliy ensiklopediyasi»

Давлат илмий нашриёти.

100011, Тошкент ш., Навоий кўчаси, 30- уй.

«Credo Print Group» МЧЖ

Китоб фабрикасида чоп этилди

Тошкент ш., Боғишамол к. 160.

www.credoprint.uz

22,400

ЎТКИР
ҲОШИМОВ

УРУШНИНГ СЎНГГИ ҚУРБОНИ

• Х И К О Я Л А Р •

«O'ZBEKISTON MILLIY ENSIKLOPEDIYASI»
ДАВЛАТ ИЛМИЙ НАШРИЁТИ

ume.dinash@umail.uz

fb.com/ume.dinash

[ume.dinash](https://www.instagram.com/ume.dinash)

t.me/Ensiklopediya_DIN

ISBN 978-9943-07-690-7

9 789943 076907